

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН**

ВБД: 657: 631.1
ТКБ: 65.300-65.318
Б – 38

Бо ҳуқуқи дастнавис

БОБОМУРОДОВ ПАЙРАВ ХАЙРИЕВИЧ

**ТАКМИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА
ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ҲОҶАГИҲОИ
ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси
5.2.18 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит

Роҳбари илмӣ:

Мирзоалиев Абдумалик
Абдунабиевич, номзоди
илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Душанбе – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГУЀИ ИХТИСОРАҲО ВА АЛОМАТҲОИ ШАРТЀ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАҲИСОБГИРЀ ВА ТАҲИЯИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВЀ ДАР ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНЀ (ФЕРМЕРЀ).....	14
1.1. Нақш ва аҳаммияти хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ) дар рушди иқтисоди миллЀ.....	14
1.2. Асосҳои назариявӣю меъерии шакл ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибЀ дар хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ).....	29
1.3. Заминаҳои концептуалии таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявЀ дар хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ).....	44
БОБИ 2. ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРЀ ВА ПЕШНИҲОДИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВЀ ДАР ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНЀ (ФЕРМЕРЀ).....	62
2.1. Методологияи баҳисобгирЀ ва низоми назорати дохилЀ дар хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ).....	62
2.2. Баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ) тибқи стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявЀ.....	79
2.3. Ҳолати муносири баҳисобгирии муҳосибЀ ва пешниҳоди ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ).....	93
БОБИ 3. ТАКМИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБЀ ВА ҲИСОБОТИ МОЛИЯВЀ ДАР ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНЀ (ФЕРМЕРЀ).....	112
3.1. Танзими давлатии фаъолияти соҳибқории хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ).....	112
3.2. Рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибЀ дар хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ).....	128
3.3. Такмили ҷараёни баҳисобгирии муҳосибЀ дар хоҷагиҳои деҳқонЀ (фермерЀ).....	144
ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОД.....	166
РЀЙҲАТИ АДАБИЁТ.....	173
РЀЙҲАТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМЀ.....	189

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО ВА АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ

ҶТ	—	Ҷумҳурии Тоҷикистон
КВД БА	—	Корхонаи воҳиди давлатии бонки амонатгузорӣ
ИМА	—	Иёлоти Муттаҳидаи Амрико
ММД	—	Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ
СММ	—	Созмони Милали Муттаҳид
КОА	—	Комиссияи олии аттестатсионӣ
СБҶМ	—	Стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ
ХД	—	Ҳоҷагии деҳқонӣ
КАС	—	Комплекси агросаноатӣ
IAS	—	Стандартҳои байналмилалии ҳисобдорӣ
ААИ	—	Андоз аз арзиши иловашуда
%	—	фоиз
ҳаз.	—	ҳазор
млн	—	миллион
млрд	—	миллиард

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Соҳаи кишоварзӣ яке аз муҳимтарин бахшҳои воқеии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки ба ҳисоби миёна 61-62%-и шуғлдоштагони аҳолии кишвар ба он рост меояд [11, с.86]. Хоҷагиҳои деҳқонӣ низ аз ҷумлаи субъектҳои фаъоли бахши кишоварзии мамлакат мебошанд, ки дар таъмини амнияти озуқаворӣ ҳиссаи назаррас доранд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ дар баробари аҳаммияти баланди иқтисодӣ, моҳияти иҷтимоӣ низ доранд. Рушди хоҷагиҳои мазкур яке аз омилҳои асосии аз байн бурдани нобаробарии иҷтимоӣ байни аҳолии шаҳр ва деҳот мебошад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 73%-и аҳоли дар шароити деҳот ҳаёт ба сар мебаранд, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ барои бартарафсозии нобаробарии иҷтимоӣ фишанги муносиб маҳсуб меёбад. Ҷиҳати баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) роҳандозии афзалиятҳои рақамӣ муҳим арзёбӣ мегардад. Қайд мегардад, ки «...рақамикунонии кишоварзӣ воситаи муҳимме мебошад, ки метавонад барои бартараф кардани мушкилиҳои мавҷуда ва ба яке аз соҳаҳои муосир, рақобатпазир ва устувор табдил додани соҳаи мазкур мусоидат намояд» [1].

Хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки аз ибтидо барои иҷрои корҳо дар бозори истеҳсоли молӣ нигаронида шудаанд, бинобар ин, дар онҳо бе кирояи қувваи корӣ, истифодаи васеи воситаҳои муосири механикунонӣю технологияҳои инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани низоми комили ҳисобдорӣ таъмин намудани самаранокӣ имконнопазир мебошад. Вобаста ба ин, баланд бардоштани сатҳи механикунонӣю ҷорӣ намудани имкониятҳои инноватсионӣ ва ташкили хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин хоҷагиҳо метавонад манфиатнокии онҳоро барои иқтисоди аграрӣ ва дар маҷмӯъ, иқтисоди миллӣ афзоиш диҳад.

Амалияи фаъолияти субъектҳои соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ нишон медиҳад, ки рушди ин хоҷагиҳо аз низоми комили идоракунии дороиҳо, уҳдадориҳо ва амалиёти молиявӣю хоҷагидорӣ

вобастагии зиёд дорад. Ба сифати чунин низом танҳо хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ метавонад баромад намояд, чунки тамоми ходисаю зухуроти дар хоҷагӣ баамалоянда аз назари ҳисобдорӣ дар канор намемонад. Нуқтаҳои зикршуда зарурати ташаққул ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ифода менамоянд. Воқеан, моҳияти баҳисобгирии муҳосибӣ дар пешрафти хоҷагиҳои деҳқонӣ аз дараҷаи мукаммалии низоми ҳисобдорӣ вобаста мебошад, аз ин рӯ, чиҳати устувор намудани мавқеи ҳисобдорӣ тақмили усулҳои пешбурди он муҳим арзёбӣ мегардад. Аз нуқтаҳои болозикр бар меояд, ки тақмили усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарурати воқеӣ дорад.

Дараҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Оид ба таҳқиқи асосҳои назариявӣю методологӣ ва амалии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), иқтисодчиёни хориҷию ватанӣ корҳои илмӣ зиёде ба сомон расонидаанд. Ҷанбаҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣю хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ ба монанди С.Е. Акопян, Р.А. Алборов, Н.В. Бакулина, Н.Н. Балашова, П.С. Безруких, М.Ф. Бичков, О.Э. Валтер, Ф.И. Васкин, Р.Р. Исламиев, М.И. Исмаилов, Э.А. Калачева, В.В. Киселов, Н.А. Климтсов, С.М. Консевский, Э.Г. Кузнетсова, П.А. Кусенко, Ф.Н. Майрч, В.П. Петров, М.З. Пизенголтс, О.П. Харитоновна, А.В. Чаянов, Ф.К. Шакиров, Д.А. Шестов ва дигарон муфассал инъикос ёфтаанд. Масъалаҳои умумӣю вобаста ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар соҳаи кишоварзӣ, бахусус хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар интишороти иқтисодчиёни ватанӣ З.Р. Шарифов, Қ.Х. Хушвахтзода, Н.М. Собирзода, А.Н. Абдулмуминзода, А.Х. Файзуллоев, Д.Т. Расулов, Д.Ҷ. Ҳукматов, Н.Ҷ. Ҳасанова, Д.Ҷ. Икромова ба назар мерасанд. Омӯзиши таҳқиқоти анҷомдодаи иқтисодчиёни хориҷию ватанӣ нишон дод, ки онҳо чиҳатҳои мушаххаси баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар хоҷагиҳои

деҳқонӣ (фермерӣ) мавриди таҳқиқ қарор надодаанд. Вазъи ҷойдошта моро водор намуд, ки шароиту имкониятҳоро ҷиҳати такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таҳқиқ намоем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 октябри соли 2016, №392), Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 июни соли 2021, №441), «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, №231), «Дар бораи тадбирҳои иловагии танзими баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2012, №154) асос меёбанд. Таҳқиқоти диссертатсионӣ ба бандҳои алоҳидаи қорҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027 мувофиқ буда, иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқотро қорқарди равишҳои назариявӣю методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ ҷиҳати такмили унсурҳои низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Ноил гардидан ба мақсади гузошташуда иҷрои вазифаҳои зеринро талаб карда менамод:

– таҳқиқи аҳамияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои иқтисоди миллий ва асоснок намудани шаклу усулҳои муносиби баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо;

– муайянкунии заминаҳои методологии низоми ҳисобдорӣ ва арзёбии низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– таҳлили амалқарди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– мукамалгардонии унсурҳои методии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ).

Объекти таҳқиқот низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад.

Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсиониро асосҳои назариявӣю методӣ, амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ташкил медиҳанд.

Фарзияи таҳқиқот ба он асос меёбад, ки корқарди заминаҳои назариявӣю методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ ба тақмили низоми ҳисобдорӣю хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мусоидат намуда, рушди устувори он хоҷагиҳоро таъмин менамояд.

Асосҳои назариявӣю таҳқиқотро таълифоти илмӣю мутафаккирони иқтисодӣ, диссертатсияҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣю олимони ватанию хориҷӣ, ки масоили тақмил ва рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар бар мегиранд, ташкил менамояд.

Асосҳои методологии таҳқиқоти диссертатсиониро усулҳои таҳқиқоти назариявӣю таҷрибавӣ, абстрактію мантиқӣ, индуктивӣ, дедуктивӣ, усули қаторҳои динамикӣ, гурӯҳбандии оморӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили омилӣ, хулосабандӣ ва дигар усулҳои таҳқиқотӣ ташкил менамоянд. Истифодаи усулҳои мазкур имконият доданд, то низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣю хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба таври амиқу дақиқ омӯхта шавад ва ҷиҳати тақмилу рушди он хулосаҳои саҳеҳи илмӣю тавсияҳои эътимодноки амалӣ ба даст оварда шавад.

Сарчашмаҳои маълумот. Таҳқиқот ба санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ, фармоишҳои Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, СБҲМ, иттилооти муҳосибот ва ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), маводи конференсияҳо, диссертатсияҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ олимони ватанию хориҷӣ, ки ба таҳқиқи масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бахшида шудаанд, таъя мекунад.

Пойгоҳи таҳқиқот. Диссертатсия давоми солҳои 2018-2025 дар кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон иҷро шудааст.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз қарқарду таҳияи равишҳои назариявию методӣ ва пешниҳоди тавсияҳои амалӣ оид ба муқаммалгардонию унсурҳои методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) иборат аст.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки навгониҳои илмиро дар бар мегиранд, инҳоянд:

– зарурати амалқарди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ҳар як низоми иқтисодӣ, аз қумла низоми иқтисоди бозорӣ дақиқ гардид, саҳми назарраси хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ғанӣ гардонидани бозорҳои озуқаворию кишвар ошқор гардида, дастгирии давлатии ин хоҷагиҳо масъалаи муқрам ва зарурӣ шуморида шуд, асоснок гардид, ки хадамоти баҳисобгирии муҳосибии муқаммал унсурӣ марқазии низоми идорақунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) баромад менамояд, муқрамии мавқудияти хадамоти ҳисобдорӣ, ки ҳоси хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мебошад, дақиқ қарда шуд, муҳимияти истифодаи шакл ва усулҳои қобили қабул дар низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) асоснок қарда шуд, ошқор гардид, ки барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамқун субъектҳои муқтақили баҳши аграрии иқтисоди миллӣ асосҳои ташкил,

пешбурд ва чамъбасти баҳисобгирии муҳосибӣ бояд мушаххас карда шуда, дар онҳо афзалиятҳои рақамӣ васеъ истифода гардад;

– асосҳои концептуалии омодакунӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ошкор гардида, вобаста ба ҳаҷми хоҷагиҳои деҳқонӣ, истифодаи методикаи мушаххаси пешбурди баҳисобгирии муҳосибии объектҳо муҳим арзёбӣ карда шуд, зарурати татбиқи муқаррароти алоҳидаи “Дастурамали пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ” барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ошкор гардид, равишҳои методии корҳои ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян гардида, наздик кардани он ба меъёрҳои концептуалии соҳаи ҳисобдории амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тарафдорӣ карда шуд, моҳияти роҳандозии СБҲМ дар хоҷагиҳои мазкур аз мавқеи рушди нерӯи иқтисодии онҳо асоснок гардид, дар асоси талаботи СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» дороиҳои биологӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фаҳмишҳои асосӣ гурӯҳбандӣ гардида, тартиби баҳодихии онҳо тавсиф карда шуд, низоми мукаммали назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дақиқ гардид, барномаи низоми назорати дохилӣ ва методикаи амалкарди низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳия гардиданд;

– натиҷаи таҳлили ҳолати баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ватанӣ гуногунрангии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, пеш аз ҳама, фаъолияти ғайриқаноатбахши низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар бештари онҳо муайян гардид, низоми мукаммали корҳои ҳисобдории хоҷагии деҳқонии (фермерӣ)-и «Масчоҳ» барои дигар хоҷагиҳои деҳқонии водии Зарафшон тавсия карда шуд, мушкилоти ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ошкор гардид, аз қабилӣ: дар сатҳи қаноатбахш истифода нагардидани нигоҳдорандаҳои маълумоти баҳисобгирӣ, пешбурди корҳои ҳисобдорӣ дар шароити номувофиқ, истифодаи имкониятҳои технологияҳои рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ аз тарафи на ҳамаи хоҷагиҳои деҳқонӣ;

– асоснок гардид, ки такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба коркард ва истифодаи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳо вобаста мебошад, ҷиҳати такмили методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ, амсилаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ коркард ва таҳия карда шуданд, аз ҷумла: а) амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ; б) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ; в) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда

Аз ҷониби муаллиф натиҷаҳои зерини илмию назариявӣ, методӣ ва амалии таҳқиқот пешниҳод гардиданд:

– аҳамият ва ҳиссаи назарраси хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар ғани гардонидани бозорҳои озуқаворӣи ҷумҳурӣ, зарурати воқеӣ доштани дастгирии давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва амалкарди низоми мушаххаси ҳисобдорӣ дар онҳо, шакл ва усулҳои мушаххас ва асосноки баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), шакли содакардашудаи баҳисобгирӣ бо назардошти принсипи сабти дутарафа, роҳандозии бартариҳои рақамикунонӣ барои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– методологияи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба методологияи умумии мақоми ваколатдори соҳа ва таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ (СБҲМ) асос меёбад, методикаи мушаххаси пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), аҳамияти татбиқи СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва хусусиятҳои корҳои ҳисобдорӣ дар онҳо тибқи муқаррароти СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ», тавсифи зарурати амалкарди назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– гуногунрангии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва нокифоягии фаъолияти хадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ),

норасоихои низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), аз ҷумла истифодаи нокифояи нигоҳдорандаҳои иттилооти ҳисобдорӣ, шароити номуносиби пешбурди корҳои ҳисобдорӣ, дар сатҳи каноатбахш истифода нагардидани технологияҳои рақамӣ – инноватсионии соҳаи ҳисобдорӣ аз ҷониби на ҳама хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);

– роҳу воситаҳои такмили низоми ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), амсилаҳои ташкил ва пешбурди кори хадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои мазкур, аз қабилӣ: а) амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ; б) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ; в) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Моҳияти назариявии таҳқиқоти мазкур аз он иборат мебошад, ки асосҳои назариявии он ба рушди заминаҳои назариявии такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мусоидат менамоянд. Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он дида мешавад, ки ҳулосаю пешниҳодот ва тавсияҳои амалии диссертатсия бо роҳи ворид намудани онҳо дар барномаҳои давлатии рушди соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла барномаҳои рушди низоми ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҷиҳати такмили хадамоти ҳисобдорӣ мусоидат менамоянд. Истифодаи муқаррарот ва тавсияҳои пешниҳодкардаи муаллифи таҳқиқот аз ҷониби Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) имкон медиҳад, то самаранокии корҳои ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои мазкур баланд бардошта шавад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо дурустии маълумот, миқдори кофӣ маводи таҳқиқшуда, ҷамъоварӣ, коркард, таҳлил ва роҳҳои такмили низоми ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), нашри натиҷаҳои алоҳидаи таҳқиқоти диссертатсионӣ дар маҷаллаҳои илмӣ

бонуфуз, аз ҷумла нашрияҳои тақризшаванда аз тарафи муаллиф тасдиқ карда шудааст. Хулосаю тавсияҳо бар таҳлили илмии натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ асос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ (бо шарҳ ва соҳаи таҳқиқот). Диссертатсия ба талаботи сархатҳои зерини шиносномаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 5.2.18 – Баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудит мутобиқ мебошад: қисмҳои 1.19. Асосҳои методологӣ ва вазифагузориҳои мақсадноки баҳисобгирии муҳосибӣ. 1.23. Баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунии, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) дар корхонаҳои шаклҳои ташкилию ҳуқуқияшон гуногун, ҳамаи соҳаҳо ва сатҳҳо. 1.24. Вижагии ташаккули ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунии, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) дар соҳаҳо, минтақаҳо ва дигар бахшҳои фаъолияти хоҷагидорӣ. 1.29. Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ, идоракунии, андозӣ, корпоративӣ ва ғайра) аз рӯи бахшҳо, бизнес-ҷараёнҳо ва сохторҳои таркибӣ. 1.32. Проблемаҳои баҳисобгирии хароҷот ва ҳисоб намудани арзиши аслии маҳсулот (кор, хизмат).

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дарачаи илмӣ. Саҳми шахсии муаллиф дар омӯзишу таҳлил, ҷамъбасту ба низомдарорӣ, аниқ ва пурра кардани равишҳои назариявӣю методӣ ва амалии ташкил, пешбурди баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва тақмили унсурҳои методикаи ҳисобдории ин хоҷагиҳо ифода меёбад. Мавқеи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди иқтисоди миллӣ муайян гардида, шакл ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои мазкур асоснок карда шудааст, вижагиҳои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ мушаххас карда шуда, ҷиҳати тақмил ва рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо пешниҳодҳои илмӣ ва тавсияҳои амалӣ таҳия карда шудааст.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣю илмию

амалӣ, мизҳои мудаввар ва семинарҳои илмии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон толи солҳои 2018-2025 борҳо мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор дода шудаанд. Тавсияҳои назариявӣю методӣ ва амалии диссертатсия дар рафти таълим ҳангоми гузаронидани машғулиятҳои дарсӣ дар Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон аз фанҳои «Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ», «Баҳисобгирии муҳосибӣ», «Баҳисобгирии муҳосибӣ-молиявӣ», «Баҳисобгирии муҳосибӣ-идоракунӣ», «Масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ» истифода шуда истодаанд. Тавсияҳои таҳияшуда метавонанд дар низомҳои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба кор бурда шаванд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароту натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар 24 мақолаи илмии муаллиф, аз ҷумла, 8 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд, нашр гардидаанд. Ҳаҷми умумии корҳои илмии нашркардаи муаллиф оид ба мавзӯи диссертатсия 8,19 ҷ.ҷ.-ро ташкил медиҳад.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 9 зербоб, хулосаҳо, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, рӯйхати адабиёт, интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия ва замима иборат аст. Диссертатсия 193 саҳифаи матни компютериро дар бар гирифта, аз 25 ҷадвал, 18 расм, 3 диаграмма ва феҳристи адабиёти истифодашуда бо шумораи 123 адад иборат мебошад.

БОБИ 1. ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ТАҲИЯИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ХОЧАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)

1.1. Нақш ва аҳаммияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди

иқтисоди миллӣ

Оид ба моҳияти соҳаи кишоварзӣ, бахусус хоҷагиҳои деҳқонӣ, роҳбари давлат қайд намуда буданд, ки «...дар замони соҳибистиклолӣ дар кишвар зиёда аз 112 ҳазор гектар боғу токзори нав бунёд гардидааст, ки холо дар ҳифзи амнияти озуқавории мамлакат, бо ҷойи корӣ таъмин намудани аҳоли, рушди содирот ва бо ашӯи хом таъмин кардани саноати хӯрокворӣ нақши назаррас бозида истодааст. Бо ин мақсад, минбаъд афзоиш додани истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ бисёр муҳим буда, истифодаи самараноки обу заминҳои қорам, технологияҳои инноватсионӣ ва агротехникаи пешрафта, аз ҷумла, бунёди боғҳои интенсивӣ бояд таъмин карда шавад» [8]. Вобаста ба ин, масъулини соҳа, шуруъ аз роҳбарони вилоятҳо то ҳар як кишоварз вазифадор гардиданд, ки истифодаи самараноки заминҳоро таъмин намоянд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса ба дигар истеҳсолкунандагони хоҷагии кишлоқ, аз қабилҳои хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ, боғдории инфиродӣ, ки ҳадафи асосиашон қонеъ гардонидани талаботи аъзоёни оила бо маҳсулоти муайян мебошад, аҳаммияти нисбатан калони иқтисодӣ доранд. Чунки истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) истеҳсоли молӣ мебошад. Дар шароити кунунӣ аксари хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ истеҳсоли натуралӣ доранд, ки саҳми онҳо барои рушди муносибатҳои бозорӣ ва молиявӣ назарнорас боқӣ мемонад. Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмиши хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)-ро бо чунин мазмун таҳия кардааст: «...хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) субъекти соҳибкорӣ мебошад, ки дар он истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба фаъолияти шахсии як нафар ё фаъолияти якҷояи гурӯҳи шахсони воқеӣ дар қитъаи замин ва молу мулки ба онҳо тааллуқдошта асос ёфтааст» [5]. Дар робита

ба ин, оид ба тааллуқ доштани замин ба хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) Роҳбари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд кардаанд: «...Дар соҳаи кишоварзӣ чиҳати истифодаи самараноки обу замин ва ҳифзи амнияти озуқавории мамлакат бори аввал дар таърихи давлати соҳибхитӯрамон ислоҳоти куллӣ гузаронида шуда, истифодаи замин ба соҳиби аслии он – деҳқон вогузор гардид, ки яке аз дастовардҳои муҳимтарини даврони соҳибистиклолӣ ба ҳисоб меравад» [7].

А.В. Чаянов моҳияти хоҷагии деҳқониро дар ба вучуд овардани арзиши изофа мебинад [51, с.49]. Бо дарназардошти он ки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар низоми иқтисоди бозорӣ аҳаммияти муҳим доранд, шуғли аҳолиро таъмин намуда, сатҳу сифати зиндагиро баланд мебардоранд, аз ин рӯ, хоҷагидорон бояд на танҳо қобилияти ташкилотчигӣ, инчунин, маҳорати баланди истеҳсолӣ дошта, иқтисодчиёни боистеъдод бошанд.

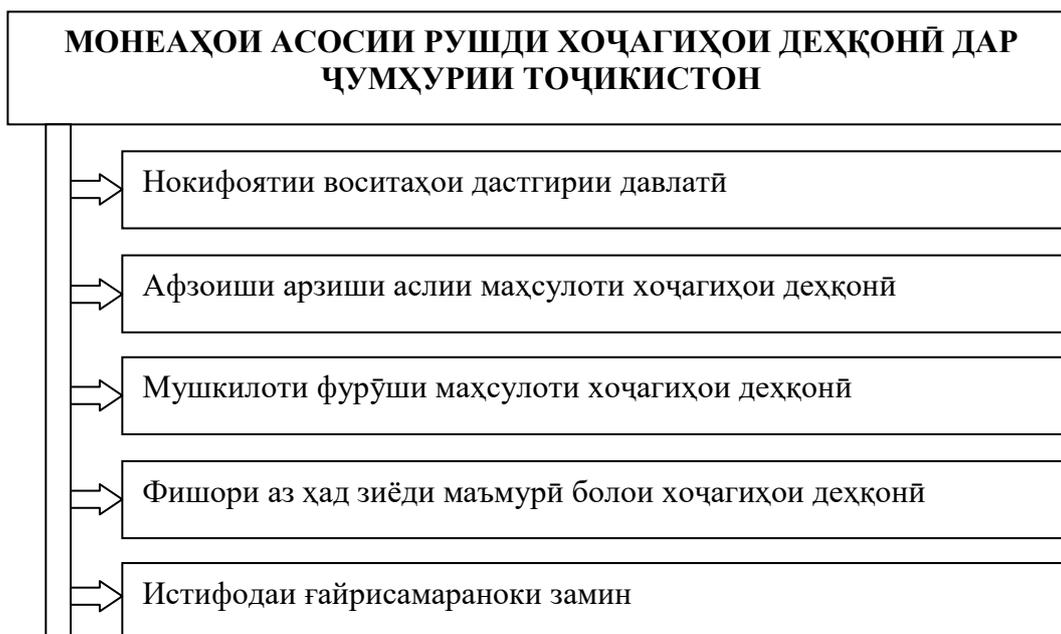
Хоҷагиҳои деҳқонӣ дорои сатҳи баланди самаранокии иқтисодӣ мебошанд. Моҳияти ин бахш барои иқтисоди миллии кишвар дар се самти муҳим назаррас мебошад, ки ин самтҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ-худудӣ ва экологӣ мебошанд. Дар ин самт қайд мегардад, ки «...тараққиёти минбаъдаи кишоварзӣ аз ташаккули босуръат ва фаъолнокии соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ иқтисодиёт вобаста аст» [42, с.119].

Аҳамияти иқтисодии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар он дида мешавад, ки онҳо дар ташаккули ММД-и ҷумҳурӣ ҳиссагузор мебошанд. Тибқи маълумоти омори расмии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023 ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал, моҳӣ ва моҳипарварӣ дар сохтори ММД-и мамлакат 22,8% [11, с.220] -ро ташкил кардааст, ки дар ташаккули ин рақам ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун субъектҳои фаъоли соҳаи кишоварзӣ назаррас мебошад.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ аз тариқи таъсиси ҷойҳои корӣ дар шароити деҳот ва ба пешрафти фаъолияти соҳибкорӣ ҷалб намудани қисми аҳолии фаъол дар рушди иҷтимоию худудии маҳалҳои деҳотнишини ҷумҳурӣ аҳаммияти

калон доранд. Аммо, бархе аз иқтисоддонҳои ватанӣ ибраз медоранд, ки хамаи ин ба такрористеҳсол вобаста мебошад. Аз ин рӯ, қайд мегардад, ки «...механизми иқтисодии танзими такрористеҳсол бояд чораҳои фаро гирад, ки муносибатҳо ва равандиҳои истеъмоли захираҳо ва сармоягузориҳои барои такрористеҳсол рушд кунанд» [113, с.11].

Хоҷагиҳои деҳқонӣ ба манфиати иқтисоди миллӣ мебошанд, агар онҳо сатҳи баланди рушдро доранд. Дар амалияи хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ як қатор мушкилиҳо ҳамаҷоя доранд, ки ҳалли онҳо барои рушди минбаъдаи хоҷагиҳо муҳим арзёбӣ карда мешавад (ниг. ба расми 1.1).

Расми 1.1.– Монеаҳои асосии рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Воситаҳои давлатие, ки барои дастгирӣ ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ сафарбар мешаванд, ҳаҷми нисбатан ғайриқаноатбахш доранд. Аз ин рӯ, афзоиши бузургии воситаҳои мазкурро то дараҷае, ки барои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидат менамояд, зарур мешуморем. Соҳибкдороне, ки дар намуди хоҷагии деҳқонӣ фаъолият менамоянд, бояд аз воситаҳои дастгирии давлатӣ дар ҳадди қимат ва самараноки истифода наоянд. Қайд

намудан ба маврид аст, ки саҳми соҳибкор-деҳқон дар таъмини фаровонии маводи озуқаворӣ арзанда мебошад. Хоҷагиҳои деҳқоние, ки ба захираҳои пулӣ эҳтиёҷ доранд, дар минтақаҳои ҷумҳурӣ зиёд ҳастанд.

Фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати таъмини амнияти озуқаворӣ аҳоли барои ҳар як давлат масоили мубрам мебошад, ки саҳми хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ин самт калидӣ доништа мешавад. Бо дарназардошти муҳиммияти фаъолияти пурсамари хоҷагиҳои деҳқонӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ, СММ соли 2019-ро ибтидои даҳсолаи фермерии оилавӣ эълон намуд. Дар ин росто, Ташкилоти ҷаҳонии фермерӣ ташкил ёфт, ки ҳадафи асосии он муттаҳид намудани истеҳсолкунандагони миллӣ ва ташкилотҳои кооперативии фермерӣ мебошад [79, с.22].

Ба ақидаи мо, яке аз афзалиятҳои асосии рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ бунёд ва баландбардории нуфузи онҳо мебошад, ки мавҷудияти он ҷиҳати таъсиси ҷойҳои корӣ ва ихтисори кӯчиши аҳоли аз деҳот мусоидат менамояд. Ҷиҳати ноил гардидан ба чунин ҳолат бояд диверсификатсияи иқтисоди деҳот ба роҳ монда шавад ва шуғли аҳоли дар самтҳои гуногун таъмин карда шавад. Ҳудудҳои деҳотнишин бояд аз мавқеи ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва имкониятҳои бо кор таъминкунии онҳо, инчунин, муносибатҳои сармоягузорию тичоратӣ ба манфиати мардум бошанд.

Дигар мушкилоте, ки ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсири манфӣ мерасонад, афзоиши арзиши аслии маҳсулоти дар ин хоҷагиҳо истеҳсолшаванда мебошад. Бинобар иллати афзоиши сатҳи нархи маводи зарурӣ, аз ҷумла нуриҳои минералӣ, сӯзишворӣ, маводи молиданӣ, воситаҳои техникӣ ва қисмҳои эҳтиётии дар хоҷагиҳо истифодашаванда бузургии арзиши аслии маҳсулот афзоиш меёбад.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) субъектҳои асосии соҳаи кишоварзӣ буда, неруи баланди афзоиш додани ҳаҷми маводи озуқавориро доранд. Ҳолати мазкур, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки дар ин хоҷагиҳо дараҷаи самаранокии истеҳсолот нисбатан баланд аст. Роҷеъ ба ин масъала

иқтисодчиёни ватанӣ Қ.Х. Хушвахтзода, Н.М. Собирзода ва М.Д. Эргашева қайд менамоянд, ки аз ҷиҳати самаранокии истеҳсолот хоҷагиҳои деҳқонӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол менамоянд, зеро ин хоҷагиҳо омилҳои истеҳсолиро нисбатан самаранок истифода мебаранд [61, с.53].

К. Маркс аввалин шуда вижагии дуҷиҳатаи деҳқони хоҷагидорро ошкор намуд, ки тибқи он «...деҳқон ҳамчун сармоядор манфиатдор аст, ки, аз як тараф, мустақиман аз пешбурди фаъолияти хоҷагӣ даромад гирад ва аз тарафи дигар, психологияи коргари кироҷро қабул накунад» [41, с.248].

А. Чаянов дар асоси фаҳмиши табиати иқтисодиёти меҳнатии деҳқонӣ назарияи оилавию меҳнатиро кашф намуда, бо ёрии он зиндамонию истиснотӣ ва устуворию намуди хоҷагии мазкурро исбот намуд. Дар оғози солҳои 1980 дар Ҷумҳурии Мардумии Чин назарияи А.В. Чаянов ҷиҳати рушди хоҷагии кишлоқ дар амал роҳандозӣ гардид. Дар натиҷа, ҳосилнокии меҳнат давоми 5 сол ба андозаи 60% афзоиш ёфт, дар ҳоле ки 25 соли охир ҳосилнокӣ танҳо 25% афзоиш ёфта буд [39, с.267].

Иқтисодчии ватанӣ Д.Т. Расулов оид ба муҳиммияти хоҷагиҳои деҳқонӣ қайд менамояд, ки дар шароити бозор ин хоҷагиҳо унсури муҳимми бахши иқтисоди аграрӣ маҳсуб меёбанд. Аз нигоҳи муаллиф, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар механизми бозорӣ нақши танзимкунандаро иҷро намуда, муҳити рақобатиро ба вучуд меоранд [118, с.25].

Ҳамаи нуқтаҳои зикршуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки фаъолияти хоҷагидорӣ мустақилонаи деҳқонон ҳамеша унсури асосии истеҳсолоти аграрии дилхоҳ кишвар, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамояд. Истифодаи васеи меҳнати оилавӣ, сатҳи баланди истеъмоли маҳсулоти истеҳсолоти худӣ, усулҳои анъанавии истеҳсолот, нисбатан паст будани истеҳсолоти молӣ ва набудани баҳисобгирии молиявӣ дар

фаҳмиши имрӯза хочагиҳои деҳқониро метавонанд ба воҳидҳои босамари истеҳсоли натуралӣ табдил диҳанд.

Хочагиҳои деҳқонӣ дар муқоиса ба дигар субъектҳои баҳши кишоварзӣ вижагиҳои хос доранд, аз ҷумла дараҷаи баланди мустақилияти онҳо, имконияти бунёди ҷойҳои кории иловагии мавсимӣ ва ғ. Маҳз хочагии кишоварзӣ дар тамоми кишварҳои тараққикардаи ҷаҳон ба баҳши афзалиятнок дохил шуда, дар «...ИМА, Фаронса, Олмон, Бритониёи Кабир, Чопон, Италия, Шветсия ва дигар давлатҳо дар доираи протекционизми давлатӣ қарор дорад ва дар доираи аз 15 то 60%-и маҷмуи маҳсулоти дохилӣ субсидия мегирад» [94, с.3].

Масъалаи кишоварзӣ дар Тоҷикистон ҳамеша бо зиддиятҳо дар соҳаи соҳибмулкӣ замин, заминдорӣ ва истифодаи замин алоқамандии зич дорад. Муноқиша дар атрофи ҳуқуқи истифодаи замин яке аз муҳимтаринҳо дар таърихи давлат мебошад. Хочагиҳои деҳқонӣ қитъаҳои замини хурдро доштанд ва аксар вақт тақсимоти онҳо аз ҷониби ҷамоатҳо ва колхозу совхозҳо дида баромада мешуд. Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Тоҷикистон таърихи худро дошта, бо иқтисодиёт ва сиёсат пайванди ногусастанӣ дорад.

Таърихи инкишофи иқтисодиёти мамлакатҳои Аврупо, ИМА, Канада ва дигар давлатҳои пешрафта собит карданд, ки рушди иқтисодиёти самарабахшро дар он сурат ба даст овардан мумкин аст, ки агар дар асоси талаботи бозор давлат фаъолияти иқтисодии хочагидориро қисман танзим намояд.

Ба ақидаи мо, яке аз шартҳои ташаккули иқтисоди бозорӣ ин ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) доништа мешавад. Дар натиҷаи ислоҳоти баҳисобгирии соҳаи кишоварзӣ тибқи талаботи СБҲМ бурдани баҳисобгирии мушаххас дар хочагиҳои деҳқонӣ ҳатмӣ гаштанаш аз имконият дур нест.

Вобаста ба нишондиҳандаҳои фарқкунанда ба мо маълум гашт, ки фаъолияти хочагиҳои деҳқонӣ ҳуқуқҳои зерини фаъолияти хочагидориро доранд: а) онҳо ба таври ихтиёрӣ ташкил карда мешаванд; ҳаҷми истеҳсолотро мустақилона муайян мекунанд; б) кишти маҳсулотро аз рӯйи салоҳияти худ ихтиёрдорӣ карда, барои муносибатҳои хочагӣ шариконро худ интихоб менамоянд. Хочагиҳои мазкур ҳуқуқ доранд, ки «...барои фурӯши маҳсулоти худ шартномаҳо баста, нархномаҳоро бо дарназардошти вазъи бозорӣ дар асоси талабот пешниҳод намоянд, амалиёти содиротиву воридотиро анҷом дода, масъалаҳои истифодаи замин, истифодаи меҳнати кироя ва дигар масъалаҳои ташкилиро мустақилона ҳал намоянд» [69, с.25].

Ба ақидаи профессор Ҳечз «...омӯзиши ҳаматарафаи омилҳои табиӣ ва пайвастании онҳо бо донишҳои иқтисодӣ, имкон медиҳад, ки истеҳсолот дар хочагии кишлоқ дилпуруна ва бомуваффақият ташкил карда шуда, аз он ғайри ин бештар ба даст оварда шавад» [38, с.113]. Бояд таъкид кард, ки натиҷаҳои фаъолияти хочагиҳои деҳқонӣ аслан пешгӯишаванда нестанд, яъне бо сабаби тағйироти пешгӯинашаванда натиҷаҳо ҳархела ба даст меоянд. Таҷриба нишон медиҳад, ки бо назардошти ҳолатҳои номуайян, сармоягузориҳои соҳа низ дар баъзе мавридҳо натиҷаи манфӣ додааст.

Ба ақидаи мо, «...деҳқон-соҳибкор шахсе мебошад, ки бо ташаббускорӣ ва навоариҳо дар соҳа, масъулияти пурраи иқтисодӣ, молиявӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ қодир аст, то омилҳои истеҳсолоти хочагии деҳқониро бо тартиби махсус ҷиҳати ба даст овардани даромади ҳадди аксар истифода барад» [5-М].

Иқтисодчии дигар В. Семёнов бошад, сифатҳои хоси деҳқон-соҳибкоро дар соҳаи кишоварзӣ бо чунин тартиб пешниҳод кардааст: «...деҳқон-соҳибкор ин шахсест, ки майлу хоҳиши хочагидорӣ дошта, дар ҷустуҷӯи имкониятҳо ва ташаббус буда, майл ба таваккал, сифат ва ҳосилнокии меҳнатро дорад ва барои барқарор намудани робитаҳо бо

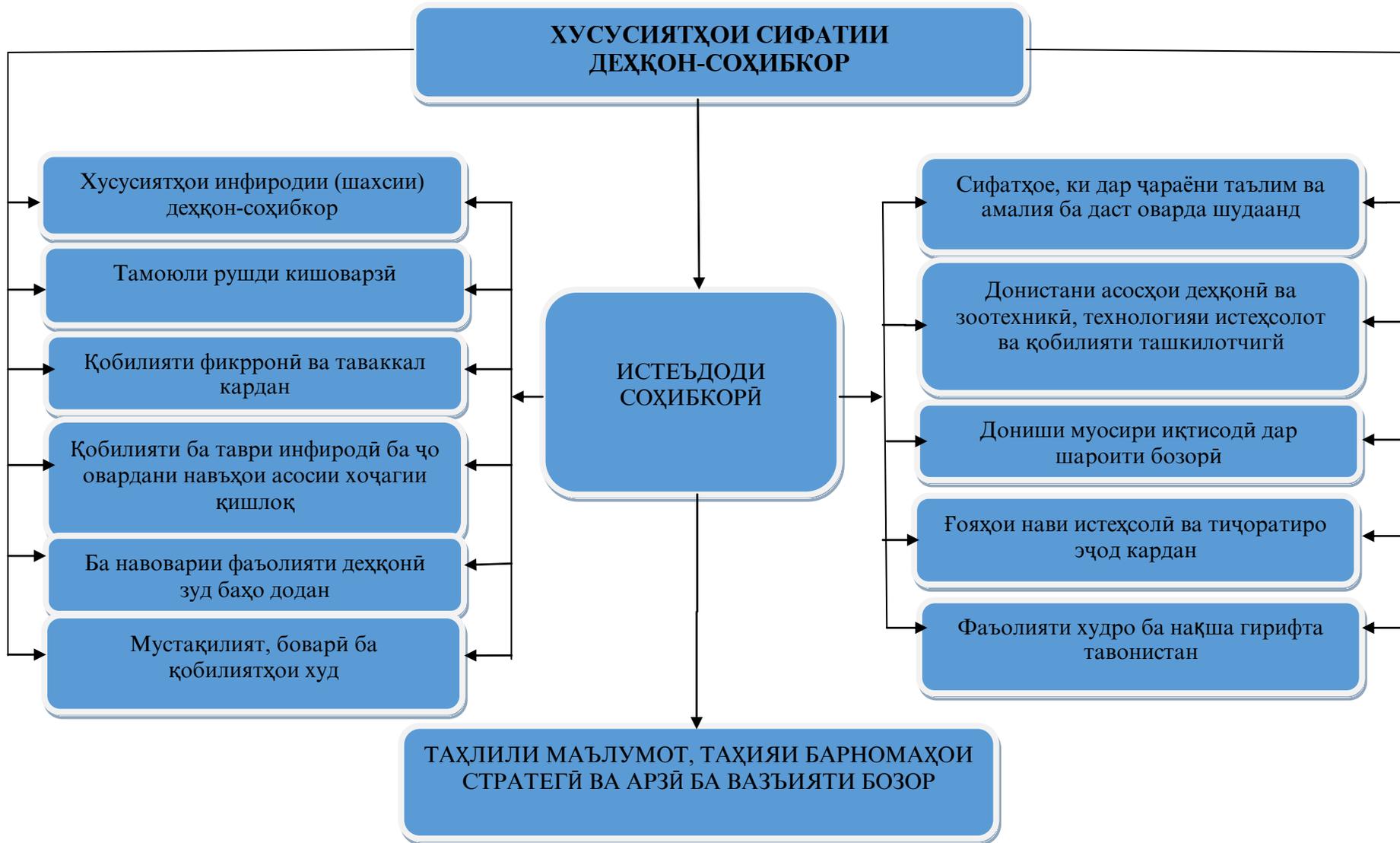
истеъмолгар саъй намуда, аз низоми назорати хоҷагидорӣ огоҳ буда, мустақил мебошад» [98, с.37]. Аммо дар шароити кунунии хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон на ҳама деҳқонон-соҳибкорон ба моҳияти назорат сарфаҳм мераванд. Оид ба ин масъала Қ.Ҳ. Хушвахтзода, Д.Ҷ. Ҳукматов ва Н.Ҷ. Ҳасанова қайд менамоянд, ки «...боиси таассуф аст, ки на ҳама роҳбарон ва мутахассисони корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хосса корхонаҳои бахши соҳибкории хурд (хоҷагиҳои деҳқонӣ), муҳимияти таъсис додани хадамоти назорати дохилиро дарк кардаанд» [100, с.7].

Бо назардошти асосҳои назариявӣ – методӣ, таҷрибаи амалии ватанӣ ва вижагиҳои фаъолияти соҳибкорӣ ва соҳаи аграрии иқтисоди миллӣ, фаҳмиши фаъолияти соҳибкориро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд мукамалтар мешниҳод намуд. Дар ин маврид, ба андешаи мо, ду гурӯҳи сифатҳои хосро тақсим кардан айнаи муддаост: а) сифатҳое, ки бо огоҳии табиӣ шахс алоқаманданд; б) сифатҳое, ки дар чараёни омӯзиш ва дар натиҷаи таҷрибаи амалӣ ба даст омадаанд.

Фаъолияти соҳибкорӣ барои иқтисоди миллии мо нав нест ва заминаҳои он дар дигар шаклҳои фаъолият арзӣ ҳастӣ дошт. Ҷиҳати рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир ва давраҳои дарозмуддат, таъмини шароити молиявӣ ва дастгирии ниҳодӣ зарур мебошад. Аз ин бар меояд, ки имрӯзҳо рушди фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд аз тариқи сифатан нав намудани самтҳои алоҳидаи фаъолият бояд таъмин гардад. Равшан карда гӯем, хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд дар заминаи таҷрибаи пешрафтаи миллию ҷаҳонӣ, инчунин бо истифода аз навгониҳои нави илмӣ рушд дода шаванд. Роҷеъ ба ин масъала қайд мегардад, ки «...татбиқи бомуваффақияти самтҳои асосии сиёсати давлатӣ дар соҳаи илмӣ ва инноватсионии соҳаи кишоварзӣ асоси рушди устувори истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад» [96, с.169]. Вазифаи дуҷум назар ба вазифаи яқум хеле душвортар ба назар мерасад ва вақти зиёдро низ дар бар мегирад.

Муҳаққиқи машҳури хоҷагиҳои деҳқонӣ А. Энгелгард чунин далел оварда буд: «...Барои деҳқони асил будан бояд фарди асил таваллуд шуд, заминро дӯст дошт ва дар ин хоки сиёҳ меҳнат кард» [55, с.253]. Мутахассисони соҳа бояд дорои донишҳои амиқӣ назариявӣ ва амалӣ бошанд, аз ин рӯ, онҳо бояд ба таҳси фароо гирифта шаванд. Дар ин самт зарур мешуморем, ки барои омодакунии кадрҳо ба сифати деҳқон – соҳибкор, на танҳо курсҳои кӯтоҳмуддат, инчунин, омодагӣ дар сатҳи муассисаҳои таълимӣ бояд ташкил карда шаванд.

Барои тавсифи бештар тавсифномаи деҳқон-соҳибкор дар расми 1.2 оварда шудааст.

Расми 1.2. – Тавсифномаи деҳқон – соҳибкор
Сарчашма: таҳияи муаллиф

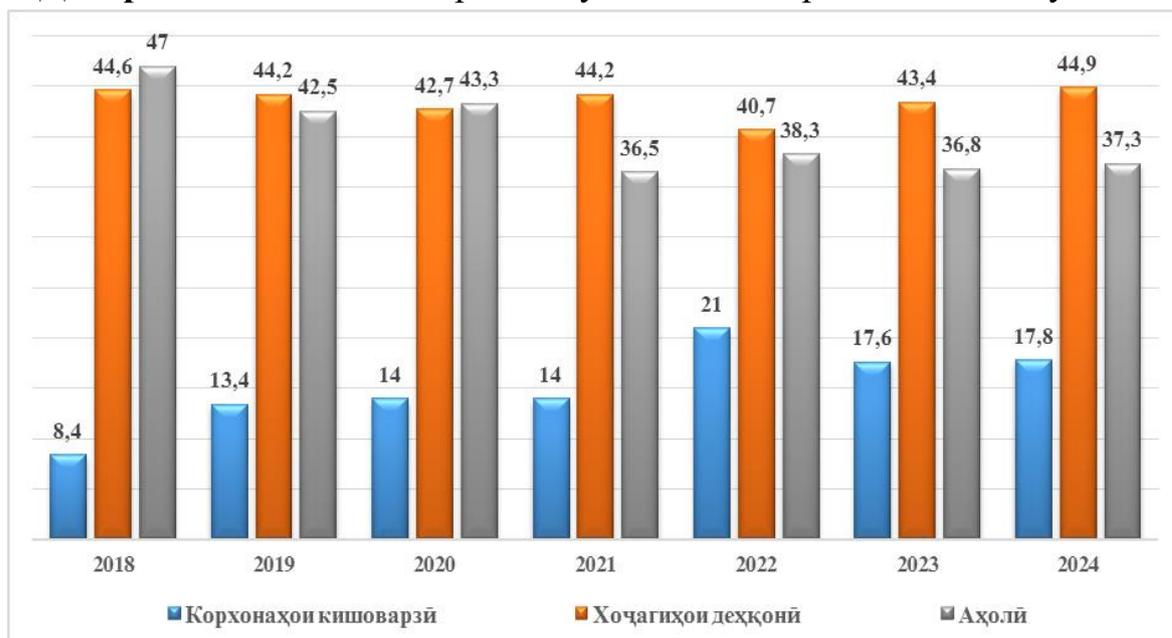
Дар мавриди таҳлили нуктаҳои мухталифи ин масъалаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки фаъолияти деҳқонӣ ин амалигардонии неруи инсонист, ки дар омезиши дурусти омилҳои истеҳсоли ва омилҳои асосии зери хавф ифода меёбад. Деҳқон-соҳибкор дар истеҳсолот техника ва технологияи навро истифода бурда, бо усулҳои нав фаъолияти хешро идома медиҳад. Вай фаъолияти худро, ки боиси кам шудани хароҷоти инфиродӣ мегардад, дар асоси маълумоти нархгузори ҳамин тавр пеш мебарад. Деҳқон-соҳибкор фаъолияти маркетинги бодикқат танзим намуда, бозорро меомӯзад ва маҳсулоти ниёзи мардумро муайян карда, барои қонеъ кунонидани талаботи истеъмолгар мекӯшад. Дар натиҷа, вай аз тоҷирони одӣ бештар даромад мегирад. Илова бар ин, ӯ ҳамеша таваккалро рад карда, фаъолияти деҳқонияшро бо мақсади ба даст овардани манфиати иқтисодӣ идома медиҳад.

Ҳамин тавр, аз омӯзиши мазмун ва моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки онҳо танҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ вучуд дошта метавонанд. Дар баробари ин, хоҷагии деҳқонӣ дар муқоиса ба совхозу колхоз соҳибкор ва субъекти баҳши аграрии иқтисоди миллӣ мебошад.

Барои исботи нақши калидии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди иқтисоди миллӣ ва аҳаммияти баланди ин субъектҳо дар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар рақамҳои омориро оид ба истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ дида мебароем.

Бо дарназардошти нуктаҳои болозикр, таҳлили ҳолати воқеии истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқониро мавриди таҳлилу омӯзиш қарор додан зарур аст. Аз ин рӯ, дар диаграммаи 1.1 ҳиссаи истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ дар сохтори умумии маҳсулоти кишоварзии вилоят оварда шудааст.

Диаграммаи 1.1. – Сохтори маҳсулоти кишоварзии вилояти Суғд, %

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [9, с.196]

Иттилооти рақамии диаграммаи 1.1 нишон медиҳад, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар сатҳи вилоят ҳаҷми назарраси маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол менамоянд. Ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқонӣ дар истеҳсоли маҳсулот дар муқоиса ба корхонаҳои кишоварзӣ ва аҳолӣ давоми солҳои 2018-2024 мусбӣ арзёбӣ мегардад. Шурӯъ аз соли 2019 то соли 2024 хоҷагиҳои хонаводагӣ бо ҳиссаи калони истеҳсолот пешсаф мебошанд. Ҳолати мазкур, аз як тараф, нақши калидии хоҷагиҳои деҳқониро дар истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва ғанӣ гардонидани бозорҳои дохилию берунӣ ба онҳо нишон медиҳад, аз тарафи дигар, устуворгардии мавқеи баҳисобгирии муҳосибиро дар онҳо тасдиқ менамояд. Аз ин рӯ, ба ақидаи мо, пайваста такмил додани низоми корҳои баҳисобгирию ҳисоботдихӣ дар хоҷагиҳои мазкур амри зарурӣ мебошад.

Дигар объекти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ маҳсулоти дар хоҷагиҳо истеҳсолшаванда мебошад. Рақамҳои омили расмӣ оид ба маҳсулоти истеҳсолшуда дар ҷадвали 1.1 оварда шудааст.

Чадвали 1.1. – Маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд, млн сомонӣ
(бо нархҳои соли 2023)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Фарқи мутлақ 2024/2018	Афзоиши миёнасолона, %
Маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳамагӣ,	5896,6	6282,6	6578,2	6273,2	6533,3	8602,3	10050,6	4154,0	10,1
Аз он ҷумла:									
-растанипарварӣ	5737,9	6130,3	6423,5	6115,7	6213	8092,3	9388,2	3650,3	9,1
-чорводорӣ	158,8	152,3	154,7	157,5	320,3	510,0	661,8	503,0	45,2
-моҳидорӣ	0,2	0,6	9,0	8,9	0,4	0,4	0,6	0,4	14,3

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [9, с.196].

Тавре рақамҳои ҷадвали 1.1 нишон медиҳанд, ҳаҷми истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вилоят мунтазам афзоиш ёфта, соли 2024 нисбат ба соли 2018 ҳаҷми умумии маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ ба андозаи 1,7 маротиба, маҳсулоти растанипарварӣ – 1,6 маротиба, чорводорӣ – 4,2 маротиба ва моҳидорӣ – 3 маротиба афзоиш ёфтааст. Аз нигоҳи мо, дар шароите, ки суръати афзоиши шумораи аҳоли нисбат ба афзоиши шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ то андозе баланд аст, бинобар ин, таъмини рушди соҳа аз ҳисоби зиёд намудани хоҷагиҳо, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз тариқи экстенсивию интенсивӣ амри зарурӣ мебошад. Ноилгардӣ ба чунин ҳадаф ташаккул ва ҷорӣ намудани ҳадамоти мукаммали баҳисобгирии муҳосибиро талаб менамояд.

Чорводорӣ шуғли сердаромади хоҷагиҳои деҳқонии вилоят мебошад. Чорвои корӣ ва маҳсулдеҳ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ объектҳои асосии баҳисобгирии муҳосибӣ мебошанд, ки барои онҳо ҳисобҳои муҳосибии мушаххас муайян гардидааст. Ҷиҳати гирифтани иттилооти таҳлилий маълумоти зарурӣ дар ҷадвали 1.2 оварда шудааст.

**Чадвали 1.2. – Истеҳсоли маҳсулоти чорво дар хоҷагиҳои деҳқонии
вилояти Суғд**

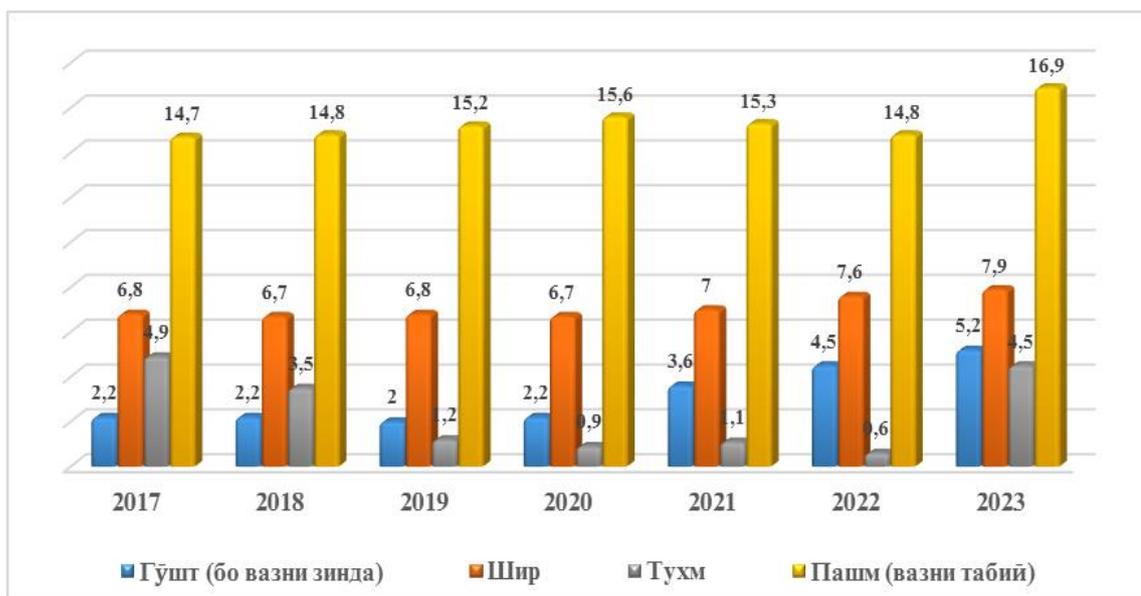
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Фарқи мутлақ 2024/ 2018	Афзоиш миёнасолона, %
Гӯшт (бо вазни зинда), ҳаз. тонна	2,2	2,0	2,2	3,6	4,5	5,2	5,3	3,1	20,1
Шир, ҳаз. тонна	17,8	18,2	18,3	19,4	21,3	23,2	23,6	5,8	4,6
Тухм, млн дона	7,9	5,1	5,6	7,2	4,9	34,2	25,5	17,6	31,8
Пашм (вазни табӣ), тонна	224,4	229,9	241,8	242,0	240,0	280,0	284,5	60,1	3,8

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [9, с.232].

Рақамҳои чадвали 1.2 нишон медиҳанд, ки дар хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд истеҳсоли маҳсулоти чорво давоми солҳои таҳлилшуда тамоюли афзоишбӣ дорад. Натиҷаҳои назаррас, ки дар сатҳи қаноатбахш истеҳсолоти хоҷагӣро нишон медиҳад, истеҳсоли тухм ва гӯшт мебошад, ки соли 2024 нисбат ба соли 2018 ҳаҷми истеҳсоли онҳо мувофиқан 3,2 ва 2,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Тавре дар боло зикр карда шуд, идоракунии самараноки истеҳсоли навъи маҳсулоти зикршуда дар хоҷагиҳо баҳисобгирии саривақтӣ ва саҳеҳро талаб менамояд.

Бо мақсади муайян намудани ҳиссаи истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ дар маҷмуи истеҳсоли тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят оид ба маҳсулоти чорво натиҷаи таҳлили рақамҳои омории хоҷагиҳои мазкур дар диаграммаи 1.2 бо ифодаи ғоизӣ таҳия шудааст.

Диаграммаи 1.2. – Ҳиссаи истеҳсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ дар маҷмуи истеҳсоли тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят оид ба маҳсулоти чорво, %

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [9, с.232]

Динамикаи рақамҳои диаграммаи 1.2 нишон медиҳанд, ки давоми солҳои 2018-2024 ҳиссаи истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонии вилоят дар сохтори истеҳсоли тамоми бахшҳои хоҷагидорӣ аз ҳисоби истеҳсоли пашм ва шир нисбатан назаррас мебошад. Истеҳсоли гӯшт ва тухм бошад, дар хоҷагиҳо қаноатбахш нест. Бо дарназардошти ҳолати ҷойдошта, рушди истеҳсоли маҳсулоти мазкурро муҳим мешуморем.

Моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ба устувории ақидаҳои бунёдкоронаи деҳқонон вобаста мебошад. Ақидаҳои субъектҳои истеҳсолоти хоҷагии деҳқонӣ тавонистанд дар шароитҳои гуногуни иқтисодию сиёсӣ давоми садсолаҳо мавқеи устувори худро нигоҳ доранд. Ҳолатҳои ҷойдошта исботи гуфтаҳои боло мебошанд:

1. Аз мавқеи таъмини устувории иқтисодӣ ва некуаҳволии иҷтимоии мардуми деҳот ба мақсад мувофиқ аст, ки ҳазорон оилаҳо ба меҳнати харрӯзай замин ҳамчун соҳиб ва ё аъзои хоҷагии деҳқонӣ машғул шаванд, на ҳамчун коргари кироя дар хоҷагиҳои калони кишоварзӣ ва ширкатҳои бахши аграрӣ фаъолияти меҳнатӣ анҷом диҳанд.

2. Яке аз вижагиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян ва ошкор гардид, ки ин мустақилияти онҳо мебошад. Хоҷагиҳои мазкур қариб ҳама қорҳои ба зиммашон бударо дар танҳои ҳаллу фасл менамоянд, аз ҷумла: истеҳсоли маҳсулот ва таҳвили он ба маконҳои фурӯш.

3. Анъанаҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки давоми садсолаҳо қамъ шудаанд, вижагиҳои муҳимми фаъолияти истеҳсоливу иқтисодии оилаҳои деҳқонро дар бар мегиранд, аз ҷумла, мустақилият ва масъулият ҷиҳати пешбурди ҷараёни истеҳсолӣ.

4. Канорагирии ҳокимияти шуравӣ аз бунёди муносибатҳои иқтисодии байни шаҳру деҳот, ки ба принципҳои бозорӣ асос ёфтаанд ва манъи ҳукмронии сиёсии хоҷагиҳои деҳқонӣ, имкониятҳои пешбурди истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқониро зиёда аз ним аср ба ақиб гузошт.

5. Дар натиҷаи ба ҳам пайвастании шароитҳои муайян, баҳусус, дар рафти татбиқи сиёсати комили аграрии давлат истеҳсолоти ноустувор низ метавонад натиҷаноку босамар бошад ва заминаи асосии ҳаёти аҳолии деҳотро ташкил диҳад.

6. Моҳияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо дар асоси принципҳои заминавии зерин бунёд ёфта, фаъолият менамоянд: мустақилият, манфиатнокӣ, самаранокӣ, иштироки бевосита. Пеш бурдани фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар асоси принципҳои зикршуда имконият медиҳад, ки онҳо дар дилхоҳ шароит фаъолияти устувор дошта, барои бахши аграрӣ ва ниҳоят, иқтисоди миллӣ манфиатнок бошанд.

1.2. Асосҳои назариявӣ меъёрии шакл ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Барои субъектҳои хоҷагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми меъёрҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва қоидаҳои омидакунию таҳияи ҳисоботи молиявӣ мавҷуд аст. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун субъектҳои болозикр бояд аз меъёрҳои қайдшуда истифода намоянд. Дар

хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дороиҳои чорӣ, дарозмуддат, уҳдадорҳои чорию дарозмуддат мавҷуданд. Аз ин рӯ, хоҷагиҳои мазкурро мебояд аз равишҳои методи консепсияи ташкил ва пешбурди корҳои ҳисобдорӣ, чун ҳисобҳо ва навишти дутарафа, баҳодихӣ, арзишмуайянкунӣ, барӯйхатгирӣ, ҳисоботи молиявӣ ва ғ. истифода намоянд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) оварда шудааст, ки «...хоҷагии деҳқонӣ сохтор, самти фаъолияти худ, ҳаҷми истеҳсол, нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулот, инчунин ҳалли дигар масъалаҳоро вобаста ба пешбурди хоҷагӣ мустақилона муайян менамояд» [5]. Ҳамчунин дар ин қисмат зикр мегардад, ки «...хоҷагии деҳқонӣ субъекти хоҷагидорӣ мустақилест, ки фаъолияти он ҳамчун соҳибкор, меҳнати шахсии як нафар, аъзои як оила ё гурӯҳи шахсон асос ёфтааст» [90, с.118].

Манбаи эътимодноки иттилооти молиявӣ иқтисодӣ гарави қабули қарорҳои идоракунии баландманфиат мебошад. Бахусус, амалкарди ҳадамоти ҳисобдорӣ чиҳати ташаккули чунин иттилоот мусоидат менамояд. Муҳимияти ҳадамоти ҳисобдориро дар пешрафт ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ иқтисодчиёни зиёде тарафдорӣ менамоянд. Масалан, перомуни ин масъала қайд мегардад, ки «...нақши баҳисобгирии бухгалтерӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ паст нагардида, хело ҳам инкишоф ёфтааст» [80, с.259]. Ҳаҷм ва дараҷаи саҳеҳии иттилоотии ҳисобдорӣ аз бисёр чиҳат бо ҳадафҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, зарурати истеҳсолот ва барои мақсадҳои иқтисодӣ мувофиқ будан муайян мегардад. Перомуни масоили ҷамъоварии иттилооти зарурӣ оид ба самтҳои алоҳидаи фаъолияти хоҷагиҳои соҳаи кишоварзӣ иқтисодчии ватанӣ З.Р. Шарифов қайд менамояд, ки «...барои дастрасӣ доштан ба иттилооти пурраю дақиқ, субъектҳои соҳаи кишоварзӣ бояд як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро намоянд, аз ҷумла: таъмини таҳияи аниқи ҳуҷҷатӣ ва сари вақт инъикос намудани амалиёт дар онҳо; муҳайё намудани шароит ва пойгоҳи

иттилоотӣ чихати роҳандозии назорати мунтазам; назорати саривактӣ ва пуррагии инъикоси ҳамаи амалиёти хоҷагӣ дар феҳристҳои баҳисобгирӣ» [105, с.117]. Бояд тазаккур дод, ки чихати содагардони раванди баҳисобгирии муҳосибӣ зарур мешуморем, ки миқдори сабткунанкҳои ҳисобдорӣ коҳиш дода шаванд. Бахусус, кам гардидани шумораи ҳуҷҷатҳои зикршуда, сарфаи вақтро таъмин менамоянд. Бо назардошти ҳолати қайдшуда, барои хоҷагиҳои деҳқонӣ низоми нисбатан мувофиқи ҷамъоварӣ ва коркарду гуруҳбандии иттилооти ҳисобдорӣ пешниҳод карда мешавад (расми 1.3).

Расми 1.3. – Низоми муносиби коркарди иттилооти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Моҳият ва зарурати хадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), агар аз як ҷониб, ба муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» асос ёбад, аз дигар тараф, уҳдадориҳои мушаххасро чихати таҳияи иттилоот ба мақомоти давлатӣ дар бораи натиҷаҳои фаъолияти субъекти иқтисодӣ муайян мегардад.

Ба ақидаи иқтисодчии ватанӣ Каримов Б.Х. «...баҳисобгирии муҳосибӣ маҷмуи унсурҳои дорои шакл ва муҳтавои муайян мебошад, ки дар алоқамандии байниҳамдигарӣ амал намуда, низоми иттилоотии мураккабро барои таъмини идоракунии субъектҳои иқтисодӣ бунёд мекунад» [115, с.23]. Хулоса, хадамоти ҳисобдорӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ самти афзалиятноки низоми идоракунӣ мебошад. Дар баробар ин,

ичрои саривактии корҳои ҳисобдорӣ имконият медиҳанд, то назорати мавҷудият ва ҳаракати тамоми намудҳои захираҳои хоҷагӣ таъмин гардад.

Дар рафти баҳодиҳии ҳолати воқеии корҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ зарур мешуморем, ки амалкарди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ бояд саривактӣ бошад. Рочеъ ба ин масъала Марйч Ф.Н. ибраз медорад, ки «...ташкили дурусти баҳисобгирии муҳосибӣ имкон медиҳад, модели кори объекти назоратӣ таҳия карда шавад, ки шарти қабули қарорҳои самарабахши идорақунӣ ба ҳисоб меравад» [83, с.35].

Ақидаи Л.В. Постниковаро ҷонибдорӣ намудан имконпазир мебошад, чунки вай ибраз медорад, ки «...пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ нишондиҳандаи фарҳанги баланди фаъолият аст» [45, с.58]. Аз нигоҳи мо, баҳисобгирии комил ва саривактӣ барои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии аъзоёни хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад. Низоми ҳисобдорӣ бояд ҷиҳати ташаққули маълумоти воқеӣ дар бораи фаъолият ва натиҷаҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) омода бошад. Қайд мегардад, ки «...дар лаҳзаи амалӣ намудани амалиёти хоҷагӣ ҳуҷҷатҳои ибтидоиро дуруст тартиб дода тавонад, ҳамарӯза ва боэҳтиёт дар дафтарҳои марбута, журнал-ордерҳо, варақҳои алоҳида дар бораи амалиёти хоҷагидорӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои тартибдода сабтҳо анҷом диҳад» [46, с.372].

Объекти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) асосан воситаҳои хоҷагӣ ва манбаъҳои пайдоиши онҳо, чараёнҳои хоҷагидорӣ, дороиҳои ҷорӣ ва дарозмуддати дар хоҷагӣ истифодашаванда маҳсуб меёбанд. Объекти баҳисобгирӣ дар хоҷагии деҳқонӣ, инчунин, фаъолияти иқтисодӣ ва молиявӣ ба ҳисоб меравад, ки аз чараёни захирақунӣ иборат аст, яъне ба даст овардани арзишҳои моддӣ ва воситаҳои асосӣ; истеҳсол, яъне гирифтани молҳо; фурӯши маҳсулоти тайёр. Мубрам ва зарурати воқеии корҳои ҳисобдорӣ аз болои захираҳои моддию молӣ ҳамчун объекти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар таҳқиқоти иқтисодии ватанӣ Н.А.

Абдулмуминзода мавқеи марказӣ дорад. Роҷеъ ба ин масъала иқтисодчӣ қайд менамояд, ки «...тамоюли рушди баҳисобгирии идоракунии захираҳои молию истеҳсолӣ дар хоҷагиҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар маркази диққати роҳбарияти корхона ва шахсони мутасаддӣ қарор гирад» [109, с.175]. Мо мавқеи илмии Н.А. Абдулмуминзодаро ҷонибдорӣ менамоем, чунки дар натиҷаи пешрафти хоҷагиҳои деҳқонӣ гардиши пулию молии хоҷагиҳо зиёд мешавад, ки дуруст баҳисобгирии он низоми мукамал ва саривақтии хадамоти баҳисобгирии муҳосибиро талаб менамояд.

Тавре ки дар дастурамали шаклҳои ягонаи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ қайд шудааст, баҳисобгирии ибтидоии корхонаҳои кишоварзӣ дар шакли ягона ба шахсони ҳуқуқии ҳамаи шаклҳои моликият, ки ба истеҳсоли молу маҳсулоти кишоварзӣ машғуланд, ба истиснои хоҷагиҳои деҳқонӣ ва корхонаҳои хурд, татбиқ карда мешавад.

Аз нуқтаи назари технологияи коркарди иттилооти баҳисобгирӣ, татбиқи баҳисобгирӣ бо ёрии компютерҳои фардӣ аз ҳама ояндадортар ба назар мерасад. Таҳлили бозори барномаҳои баҳисобгирӣ нишон дод, ки дар айни замон ягон маҳсулоти барномавие вучуд надорад, ки ба пуррагӣ ба талаботи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҷавобгӯ бошад. Азбаски таҳияи бастаи махсуси барномаи таҷрибавӣ, ки танҳо барои деҳқонон пешбинӣ шудааст, роҳи дуру дароз ва гаранбаҳост, мутахассисони соҳаи автоматизатсияи баҳисобгирӣ ба тариқи дигар гузаштанд: дар заминаи нармафзори мавҷудаи 1С: Корхонаи 7.7 онҳо конфигуратсияе сохтанд, ки барои хоҷагиҳои фермерӣ пешбинӣ шудааст. Дар таркиби барномаи коркардашудаи шаклҳои зарурии ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва яқояшуда таҳия карда шуданд, ки барои инъикоси амалиёти хоҷагӣ, инчунин, сабткунакҳои баҳисобгирӣ оид ба ҷамъбасти иттилоот дар доираи объектҳои баҳисобгирӣ заруранд.

Методологияи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ), ки ба қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос меёбад, чузъҳои зеринро дар бар мегирад:

- равишҳои методии баҳисобгирии амалиётҳои хазинавӣ, ҳисоббаробаркуниҳо, амалиётҳои қарзӣ, сармоя ва дигар сарчашмаҳои ташаккулёбии маблағ, натиҷаҳои молиявӣ ва маблағгузори мақсаднок;

- нақшаи ҳисобҳо, ки дорои танзими намунаҳои баҳисобгирии чузъӣ, кулӣ ва миқдорӣ мебошанд;

- маҷмуи маълумотномаҳо барои ташкили ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва пешбурди номгуӣ объектҳои баҳисобгирии чузъӣ;

- маҷмуи интиқол барои ташкили баҳисобгирии чузъӣ бо маҷмуи арзишҳои танзимшаванда;

- маҷмуи васеъшавандаи ҳуҷҷатҳо, ки барои ворид, нигоҳдорӣ ва чопи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва барои ба таври автоматикӣ ташкил кардани амалиёти баҳисобгирӣ пешбинӣ шудаанд;

- номгуӣ сабтҳои дуруст, ки имкон медиҳад дурустии ворид намудани сабтҳои ҳисоб пайгирӣ шавад ва ворид кардани рамзи ҳисоб ба ҳуҷҷатҳо ва амалиёт мутаносиб бошад.

Бояд қайд намуд, ки бинобар сабаби тағйир ёфтани методологияи баҳисобгирии баъзе аз объектҳо, дар нақшаи нави ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ба таври кофӣ тартиботи методологии баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) оварда нашудааст.

Объекти нисбатан осебпазири баҳисобгирии муҳосибӣ раванди фурӯш мебошад, ки муайянкунии манбаи андозро барои якчанд намудҳои андоз дар бар мегирад:

- андоз аз арзиши иловашуда;
- андоз аз фурӯш;
- андоз аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард (агар аз рӯйи мушаххасоти фаъолиятҳои хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ба андозбандии муқарраршуда дохил шавад);

- андоз аз фоида.

Мавриди зикр аст, ки қоидаҳои ягонаи методологии баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ, ки барои субъектҳои ҷумҳурӣ муҳиманд, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», муқаррарот ва стандартҳо, ки низоми танзими онро ташкил медиҳанд, пешбинӣ шудаанд [3]. Ба хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) паҳн намудани ҳамаи ин қоидаҳо дар он шакле, ки онҳо таҳия шудаанд ва амал мекунанд, имконият надорад, зеро роҳбарон ва аъзоёни аксари хоҷагиҳо маълумоти махсуси баҳисобгирии муҳосибӣ надоранд. Бо назардошти ҳолатҳои қайдшуда, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро зарур аст, ки дар интихоб ва истифодаи шакли ташкил ва низоми пешбурди корҳои ҳисобдорӣ мустақил бошанд. Перомунӣ масоили мазкур иқтисодчии ватанӣ С.Ф. Низомов қайд менамояд, ки «...маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷиҳати ҷуғрофӣ пароканда ҷойгир карда шуда, дар майдонҳои калон гузаронида мешавад. Аз ин рӯ, баҳисобгирии муҳосибии он бояд бо истифода аз қоидаҳо ва усулҳои татбиқ карда шавад, ки аз дигар соҳаҳо фарқ кунад» [88, с.52].

Муҳаққиқоне, ки ба омӯзиш ва таҳлили масоили баҳисобгирии муҳосибии баҳши кишоварзӣ машғуланд, мавқеи илмӣ муҳталифдоранд. Баъзеи онҳо чунин андешадоранд, ки ҷорӣ намудани низоми дугона дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) қобили қабул мебошад. Аз нигоҳи мо, низоми дугона барои хоҷагиҳои калон ва хоҷагиҳои деҳқоонӣ нисбатан муносиб мебошад. Ҳамин тариқ, аз нигоҳи Л.В. Постникова, «...сабти дутарафа имкон медиҳад, ки ҳама амалиётҳои дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) баамаломата дар ҳисобҳо ба таври дақиқ инъикос карда шаванд, чараёнҳои иқтисодии истеҳсол, муомилот ва тақсими дар онҳо мавҷудбуда сабт карда шаванд» [45, с.42].

В.П. Петров ибраз медиҳад, ки «...ҳангоми низоми одӣ баҳисобгирӣ, омӯзонидани пешбурди он нисбат ба низоми дугона осон нест» [92, с.38].

Воқеан, тартибдихии тавозун дар низоми ҳисобдорӣ дугона дар муқоиса ба низоми оддӣ нисбатан осон ва қуллай аст. Ҳангоми низоми дугонаи баҳисобгирӣ муқоисаи мутақобилаи маълумотҳо осонтар аст ва метавон маълумоти нисбатан дақиқро ба даст овард. Бо истифода аз сабти дутарафа инъикос амалиёти хоҷагӣ дар низоми ҳисобдорӣ ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ноилгардӣ ба ҳадафҳои он муносиб мебошад.

Мо мавқеи иқтисодчиёнро ба пуррагӣ тарафдорӣ менамоем ва қайд карданием, ки ягонагии заминаҳои методологии корҳои ҳисобдорӣ ҷиҳати рушди технологияи баҳисобгирӣ ва баландбардории самаранокии амалкарди ҳадамоти ҳисобдорӣ мусоидат менамояд.

Бархе аз олимони чунин меҳисобанд, ки «...деҳқон набояд тамоми усулҳои баҳисобгирии муҳосибиро ба ҳамон андозае истифода кунад, ки он дар гурӯҳҳои калони хоҷагии қишлоқ сурат мегирад» [64, с.40]. Дар онҳо усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, усулҳои гурӯҳбандӣ ва баҳодихии далелҳои фаъолияти иқтисодӣ, пардохти арзиши дороиҳо, ташкили гардиши хуччатҳо, барӯйхатгирӣ, роҳҳои истифодаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, низоми бақайдгирии баҳисобгирии муҳосибӣ, коркарди иттилоот ва дигар усулҳо ва қоидаҳои дахлдор асосӣ ба ҳисоб мераванд.

Аз таҳқиқи нуқтаи назари мутахассисони сатҳи назария ва ҳолатҳои таҷрибавӣ, пай бурдан мумкин аст, ки бо гузашти замон ва пешрафти амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ аҳаммияти усулҳои баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба таври назаррас тағйир меёбад. Тибқи андешаи бархе иқтисоддонҳо, баъзеи онҳо қобили қабул нестанд ва қисми дигарашон бо гузашти замон вазифаҳои худро ба пуррагӣ иҷро карда наметавонанд ва ё тағйир медиҳанд.

Аз нигоҳи М.Ф. Бичков, «...дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) истифодаи унсурҳои низоми баҳисобгирӣ мисли хароҷот, низоми

ҳисобдорӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ маъно надорад» [63, с.43]. Муҳаққиқ мавқеи илмии худро бо он далел асоснок мекунад, ки роҳандозӣ намудани усулҳои мазкур боиси баҳисобгирии мураккаб ва баланд шудани ҳаҷми кор мегардад, ки баланд бардоштани таҳассуси касбии кормандонро тақозо мекунад. Мо нуқтаи назари дигар дорем ва чунин меҳисобем, ки арзиши аслии ҳамчун категорияи объективии иқтисодӣ бояд дар ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ, сарфи назар аз шакли ташкилӣ, ҳисоб карда шавад, зеро бе он муайян кардани рақобатпазирии ҳар як намуди маҳсулоти истеҳсолшуда ва банақшагирии фаъолияти иқтисодӣ номумкин аст. Дар чунин ҳолат, усулҳои гуногуни баҳисобгириро истифода бурдан мумкин аст.

Ҳамин тавр, мо ба мавқеи илмии М.Ф. Бичков дар самти қобили истифода будани усули тавозунии чамъбасти иттилоот роҷеъ ба фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамфиқр ҳастем. Бешубҳа, тавозун бояд аз рӯи тартиб сода ва аз рӯи мундариҷа, дастрас бошад. Ҳамчунин ҳуҷҷати мазкур бояд вазъи молиявӣ, амволи ҷойдошта ва сарчашмаҳои ташаккули онро инъикос кунад.

Мувофиқи гуфтаҳои М.Ф. Бичков ва П.А. Кусенко «...дар назди хоҷагиҳои муосири деҳқонӣ масъалаи душвор истодааст, яъне кадом намуди баҳисобгирӣ барои онҳо нисбатан қобили қабул аст» [63, с.44]. Аксари муҳаққиқон итминони комил доранд, ки деҳқонон қобилият ва малакаҳои пешбурди муттасили ҳуҷҷатҳои инъикосии амалиёти хоҷагиро, надоранд. Бинобар ин, зарур мешуморем, ки бунёди чунин як низоми баҳисобгирии молиявӣ ва идоракунии муносибӣ муҳим мебошад. Ба ақидаи мо, татбиқи низоми мазкур бояд вақти зиёдати роҷеъ ба ҳуҷҷатгузорӣ тақозо накунад ва маълумоти бадастомадаро аз фаъолияти молиявӣ хоҷагӣ пурраю саҳеҳ инъикос кунад.

Д.А. Шестов қайд мекунад, ки «...хусусияти ташкили корҳои баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар он аст, ки объекти татбиқи меҳнат киштзорҳои кишоварзӣ (замин) ба ҳисоб меравад» [52, с.23]. Фарқи

назаррас дар вақти чудо кардани маблағи хароҷот ва ба даст овардани маҳсулот низ душворихои муайянро дар чараёни баҳисобгирӣ ба вучуд меорад.

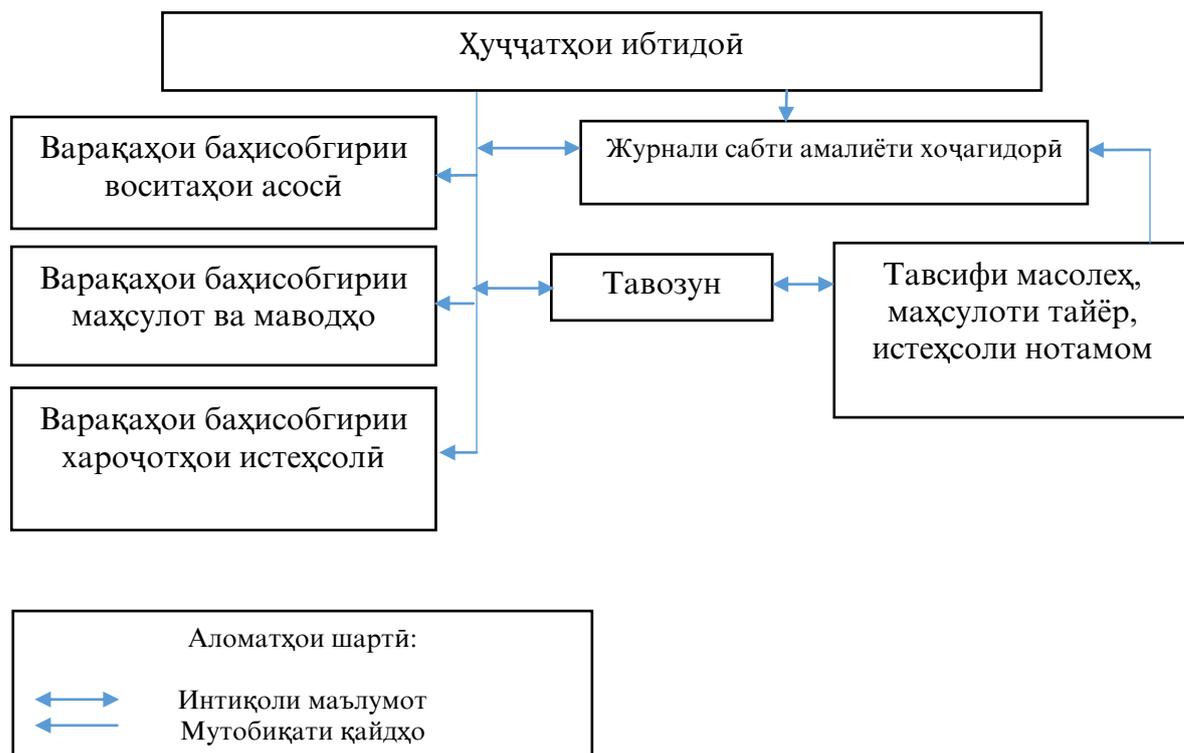
Барои корхонаҳои баҳши кишоварзӣ мутобиқи моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011, №702 ва банди 1 Нақшаи чорабиниҳо доир ба амалигардонии барномаи ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ барои солҳои 2010-2014, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 майи соли 2010, №231 «Дар бораи чораҳои иловагӣ оид ба амалигардонии стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» тасдиқ карда шудааст, як қатор ҳуҷҷатҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботӣ таҳия гардидааст. Дар радифи ҳуҷҷатҳои мазкур рӯйи кор овардани сабтқунакҳои зеринро пешниҳод менамоем:

- шакли №1-ХД «Варақаи баҳисобгирии дороиҳои ҷорӣ»;
- шакли №2-ХД «Китоби баҳисобгирии молу маҳсулот»;
- шакли №3-ХД «Варақаи баҳисобгирии ҷорво»;
- шакли №4-ХД «Варақаи баҳисобгирии паранда»;
- шакли №5-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (майдони замин)»;
- шакли №6-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (натиҷаи истифодабарии замин)»;
- шакли №7-ХД «Варақаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ»;
- шакли №8-ХД «Варақаи ҳисобкунию пардохти музди меҳнати коргарони хочагии деҳқонӣ (сомонӣ)»;
- шакли №9-ХД «Варақаи баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар амалиётҳо аз рӯйи ҳисобҳои 22010, 10410, 22300, 10520, 11800, 22200, 22100, 22600»;
- шакли №10-ХД «Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хочагии деҳқонӣ»;

- шакли №11-ХД «Варақаи баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ».

Бояд қайд намоем, ки шаклҳои таҳияшуда дар зербоби 3.3 оварда шудаанд.

Яке аз муҳимтарин ҳуҷҷатҳои расмии мушаххас, ки барои деҳқонон таҳия шудааст, Тавсияҳо оид ба баҳисобгирии фаъолияти истеҳсоли дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ба ҳисоб меравад, ки онро Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи моддаи 8 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ”, банди 7 Протоколи №1 с/22-2 аз 12 апрели соли 2016 ва банди 12 Низомномаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳуҷҷати мазкур бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2015, №187 тасдиқ шудааст. Ин ҳуҷҷат хусусияти тавсиявӣ дорад. Аз ин рӯ, чӣ тавре ки таҷриба нишон медиҳад, дар бисёр хоҷагиҳо татбиқ карда намешавад. Дар тавсияҳои пешниҳодшуда истифодаи як қатор китобҳо дар асоси низоми одии баҳисобгирӣ ҳамчун қайди баҳисобгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пешниҳод карда шудааст (расми 1.4).

Расми 1.4. – Нақшаи ташкили баҳисобгирии муҳосибии шакли содакардашуда дар фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Бинобар сабаби мураккабии ин шаклҳо ва тартиботе, ки дар онҳо фаъолияти соҳибкорӣ инъикос ёфтааст, бисёр иқтисоддонҳо шаклҳои боз ҳам содатари баҳисобгирӣ ва тартиби баҳисобгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро пешниҳод мекунанд.

Аслан, вариантҳои ба ҳам монанди ташкил ва пешбурди баҳисобгирӣ аз ҷониби С.Е. Акопян, М.Ф. Бичков, Н.В. Бакулин, О.П. Харитонов, Э.А. Калачева, Н.А. Климтсов, Ф.И. Васкин, Л.В. Блашкевич, Р.А. Алборов ва С.М. Консевский низ пешниҳод шудаанд. Ҳамаи вариантҳои амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ бо усули одии тартиби баҳисобгирӣ ва бо истифода аз низоми оддӣ наздиканд. Ҳамчунин, сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибии дороиҳо ва уҳдадориҳои деҳқон, ки муаллифон пешниҳод кардаанд, ба ҳамдигар монанданд. Лекин байни вариантҳои ишорашудаи ҷобачогузорӣ ва ташкили баҳисобгирӣ фарқиятҳо мавҷуданд, аз ҷумла: тибқи сатҳи содакунӣ; вобаста ба имконияти ташаккули иттилооти баҳисобгирии таркибӣ ва таҳлилӣ; вобаста ба дараҷаи назорат, идоракунии ҳисобдорӣ ва ғайра. Таҳқиқи адабиёти илмӣ ва мавқеи муҳаққиқон дар ин самт нишон дод, ки аксари онҳо як мақсадро пайгирӣ кардаанд, яъне сода кардани корҳои ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ. Ҳадаф аз чунин мавқеъ доштани мутахассисони соҳа дар он ифода меёбад, ки деҳқон мустақилона равишҳои пешбурди ҳисобдории дороиҳо, уҳдадориҳо ва амалиёти молиявӣ хоҷагидории худро пеш барад. Барои низоми содакардашудаи дугона вариантҳои гуногуни баҳисобгирӣ низ таҳия карда шуданд. Иқтисоддони ватанӣ С.Ф. Низомов нисбати ин масоил мавқеи илмӣ худро бо чунин тартиб нишон додааст: «...Баҳисобгирии ҷузъӣ ва куллии хароҷот ва истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ ва хориҷ кардани арзиши асли аз хусусиятҳои зерини раванди технологӣ вобаста

аст: омода кардани замин барои кишту кор, кишт (шинондан), нигоҳубини растаниҳо, корҳои агротехникӣ ва чамъоварии ғалладона» [88, с.53].

Иқтисодчиён тавсия менамоянд, ки дар рафти интихоби шакл ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба эътибор гирифтани як қатор омилҳо, аз қабилӣ ҳаҷми хоҷагӣ, миқдори намудҳои фаъолият ва истеҳсолот, дараҷаи ихтисоснокии хоҷагӣ, сатҳи таҳассуси деҳқонро дар низоми ҳисобдорӣ ва ғайра муҳим мебошад.

Интихоби варианти баҳисобгирӣ аз ҷониби сардори хоҷагӣ вобаста ба андозаи хоҷагӣ ва имкониятҳои иқтисодӣ муайян карда мешавад. Ҳамзамон, мо фикри як гурӯҳи иқтисоддонҳоро ба монанди Ф.И. Васкин, М.З. Пизенголтс ва О.Э. Валтерро «...дар бораи зарурати ихтиёрдории баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси сабти дукаратаи амалиёти хоҷагӣ дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ» дастгирӣ мекунем [48, с.71].

Ф.М. Марич қайд менамояд, ки «...барои хоҷагиҳои деҳқонии хурд пеш бурдани баҳисобгирии хароҷот бо усули фишордиҳӣ тавсия дода мешавад. Чунин усул дар он ҳолате асоснок мешавад, ки тақсимои хароҷот байни объектҳои баҳисобгирӣ имконнопазир бошад» [83, с.35].

Маврид ба зикр аст, ки қайди амалиёти ҳаёти молиявӣ иқтисодӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, пеш аз ҳама, ба шаклҳои ташкилии истеҳсолии онҳо таъсир мерасонад. Таҳқиқи амалияи ташкили баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои танҳои оилавӣ, ки ба истеҳсоли як намуди маҳсулоти хоҷагии қишлоқ машғуланд, нишон дод, ки «...низоми одии баҳисобгирӣ метавонад ба дастгирии низоми ҳисобдорӣ рафти чамъоварӣ, истеҳсол ва фурӯш мувофиқат кунад» [68, с.25]. Дар ин маврид, асоси онро варақаҳои бақайдгирӣ аз рӯйи принсипи «даромад-хароҷот-бақия» ташкил мекунад. Барои хоҷагиҳои мазкур муҳим нест, ки ин ё он ҳуҷҷатҳои ибтидоии дохили хоҷагиро пур кунанд.

Дар хочагиҳои деҳқонии бисёрсоҳа барои муайян кардани даромаднокии ҳар як соҳа, ки ҳадафи молӣ дорад, тақсимооти муфассали хароҷот аз рӯи объектҳои баҳисобгирӣ ба роҳ монда мешавад, ки дар он соҳаҳои асосӣ (зироатпарварӣ, чорводорӣ) ҳамчун объектҳои алоҳида ҷудо карда мешаванд.

Қайд мегардад, ки «...деҳқон метавонад ҳангоми ҳисобкунии даромад ва хароҷот усули ҳазинавиرو интиҳоб кунад» [44, с.146]. Масалан, тибқи таҷрибаи пешрафтаи хориҷӣ «...аксари деҳқонони амрикоӣ усули ҳазинавии баҳисобгириро дар лаҳзаи воридшавии даромад ва хароҷот барои пардохт истифода мекунанд, зеро ин усул осонтар аст ва ба пардохти андоз аз даромад мувофиқтар аст» [39, с.171]. Дар натиҷа, усули сабт оид ба даромадҳо пас аз амалиёти пулӣ ворид карда мешаванд, яъне хароҷот пас аз амалӣ намудани пардохтҳо ва ғоида баъди гирифтани пул муайян мегардад. Хулоса, усули мазкур ғоидаи софӣ дар давоми сол ба даст овардари инъикос мекунад. Усули ҳазинавӣ бошад, метавонад ҳам дар низоми даромад ва ҳам дар низоми баҳисобгирии дугона истифода бурда шавад.

Аз нигоҳи мо, вариантҳои дар матни ин қисмати зербоб пешниҳодшудаи баҳисобгирии муҳосибӣ, инчунин, тавсияҳои намунавӣ оид ба ихтиёрдории баҳисобгирии фаъолияти истеҳсоли дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нисбатан мураккаб мебошанд. Таҳқиқи таҷрибаи ватанию хориҷӣ нишон дод, истифодаи онҳо дар аксари хочагиҳое, ки муҳосибони касбӣ надоранд, воқеӣ буда наметавонад. Иловадан метавон қайд намуд, ки ҳуҷҷатҳои мазкур хеле пештар таҳия шуда буданд, дар ин муддат дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт ва баҳусус, дар баҳисобгирии муҳосибӣ тағйироти назаррас ба амал омаданд. Бинобар ин, хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) имрӯзҳо ба тавсияҳои методии бошуурона ва илман асосноккардашуда оид ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ ниёз доранд. Аз нигоҳи мо, дастурҳои мазкур бояд ба талаботи муосири идоракунии

чавобгӯӣ бошанд ва ба низоми стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ муҳолиф набошанд ва ҳамзамон, ба қадри имкон сода, возеҳ ва дастрас низ бошанд.

Аз таҳқиқи маводи зербоби 1.2 хулосаҳои зерин бароварда шуданд, ки ба инобат гирифтани онҳо муҳим арзёбӣ мегардад:

1. Муайян гардид, ки маълумоти саҳеҳ оид ба фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ асоси ташаққул ва рушди хоҷагиҳои мазкур доништа мешавад. Дар навбати худ, ташаққули иттилооти муқоисашаванда ва баландсифат аз низоми баҳисобгирии комилу саривақтӣ вобаста мешавад. Вобаста ба ин, мукамал гардонидани шакл ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) масъалаи ааввалиндарачаи низоми идоракунии онҳо доништа мешавад.

2. Мушаххас гардид, ки дар рафти роҳандозии ҳадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд равишҳои методии пешбурди корҳои ҳисобдорӣ муайян карда шавад. Бо назардошти шароити хоҷагиҳо, шаклҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва технологияи коркарди иттилооти ҳисобдорӣ маълум карда шавад. Низоми комили баҳисобгирии дохилихоҷагӣ, ҳисоботдиҳӣ, корҳои таҳлилий – арзёбӣ ва назорат коркард ва истифода шавад. Қоидаҳои муқарраршудаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, аз қабилӣ тартиботи ҳуҷҷатноккунии амалиётҳои молиявӣ хоҷагидорӣ ва сабти онҳо дар дафтари қайд дақиқ карда шавад. Ҳамзамон, усулҳои муносиби арзёбии дороиҳо, уҳдадориҳо, инчунин барӯйхатгири муайян ва интиҳоб гарданд.

3. Таҳқиқот дар ин қисмат нишон дод, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пеш бурдани корҳои ҳисобдорӣ бояд ба принципи навишти дутарафа асос ёбад. Зарурати истифодаи навишти дутарафа дар он ифода меёбад, ки корҳои ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ ба методологияи умумиқабулгардидаи соҳаи ҳисобдорӣ мутобиқат менамояд. Баъдан, дар асоси навишти дутарафа пеш бурдани корҳои ҳисобдорӣ ба хоҷагиҳо

имконият медиҳад, ки низомнокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва муқоисашавандагии иттилоот дар онҳо таъмин гардад.

4. Таҳқиқот нишон дод, ки хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон доираи фаъолияти нисбатан маҳдуд доранд. Аз ин рӯ, низоми ҳисобдорӣ дар онҳо бояд татбиқи равишҳои методии на он қадар зиёдро талаб намояд. Лекин, ба ақидаи мо, новобаста ба маҳдудияти доираи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ, мустақилияти онҳо дар рафти интиҳоби усулҳои пешбурди корҳои ҳисобдорӣ ҳатман таъмин гардад.

5. Дар самти нигоҳдорандаҳои иттилооти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳаминро метавон қайд намуд, ки ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳо бояд нишондиҳандаҳоеро фаро гиранд, то ҷиҳати пешбурди корҳои ҳисобдорӣ ва ҳисоботдиҳии комил мусоидат намоянд.

6. Аз мавқеи таъмини воқеияти иттилооти низоми ҳисобдорӣ, таъмини ҳамоҳангии иттилооти воқеию ҳуҷҷатӣ муҳим мебошад. Бо мақсади ноил гардидан ба чунин ҳамоҳангӣ субъектҳои хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳуриро зарур аст, ки усули хазинавии эътирофи даромад ва хароҷотро мавриди истифодаи васеъ қарор диҳанд.

1.3. Заминаҳои концептуалии таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Нишондиҳандаҳои ҷамъбасти иттилооти молиявиро иқтисодӣ, ки дар асоси иттилооти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ташаккул меёбанд, ҳисоботи молиявӣ хоҷагиҳои деҳқониро ташкил медиҳанд. Зери мафҳуми ҳисобот дар фаҳмиши умумӣ низоми нишондиҳандаҳои ҷамъбасти баҳисобгирии муҳосибӣ фаҳмида мешавад, ки натиҷаҳои фаъолияти корхонаро дар давраи гузашта тавсиф мекунад.

Ҳисобот ҷадвалҳоеро дар бар мегирад, ки дар асоси ҳама навъи маълумотҳои ҷорӣ баҳисобгирии муҳосибии таркибӣ ва таҳлилӣ тартиб дода мешавад. Ҳисобот имкон медиҳад, ки самтҳои алоҳидаи фаъолияти

хоҷагии деҳқонӣ дар он инъикос карда шаванд. Бинобар ин, аз рӯи таъйинот ва иттилооти дар ҳисобот нишондодашаванда, аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳисоботи молиявӣ, оморӣ ва андозӣ омода ва таҳия карда мешавад.

Тибқи муқаррароти қонуни соҳа, «...ҳисоботи муҳосибӣ маълумотро дар бораи ҳолати молиявӣ, натиҷаи фаъолият ва тағйироти вазъи молиявии корхонаҳо, ки мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ва ё милли тайёр карда шудаанд, дар бар мегирад. Аз ин рӯ, корхонаҳо уҳдадоранд, ки барои ҳар як давраи ҳисоботӣ ҳисоботи солонаи муҳосибӣ ва фосилавино мутобиқ ба стандартҳои байналмилалӣ ё милли тартиб диҳанд» [3]. Субъектҳои иқтисодӣ, аз ҷумла, хоҷагиҳои деҳқонӣ онро дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ бояд таҳия кунанд. Вобаста ба ин, ҳадамоти ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд то дараҷае мукамал бошад, ки ҷиҳати ташаккули маълумоти пурра ва саҳеҳи ҳисобдорӣ ва ба талаботи истифодабарандагони ҳисоботи молиявӣ ҷавобгӯӣ мусоидат намояд.

Иттилооти ҳисоботиро истифодабарандагон бо мақсади арзёбии самаранокии фаъолияти хоҷагӣ ва пардохтпазирии он хоҳиши дастраскунӣ доранд. Ҳамзамон, маълумоти мазкур ҷиҳати танзим ва назорати фаъолияти ҳаррӯзаи хоҷагӣ бо истифода аз тадбирҳои банақшагирӣ, таҳлил ва назорати минбаъда мавриди истифода қарор мегиранд. Бинобар сабаби он ки ба иттилооти ҳисобдорӣ ҷонибҳои манфиатдори дохилию берунӣ тавачҷуҳ доранд, аз ин рӯ, онҳоро истифодабарандагони дохилию берунӣ унвон медиҳанд. Ҳисоботи берунӣ фаъолияти иқтисодиро дар маҷмӯъ тавсиф мекунад ва ҳамчун воситаи иттилооти истифодабарандагони ҳавасманди берунӣ дар бораи хусусияти фаъолият, даромаднокии ва ҳолати амволи иқтисодиёт хизмат мекунад. Ҳисоботи дохилӣ маълумотро дар бораи фаъолият дар кадом як соҳаи мушаххаси фаъолият дар бар мегирад, ки омодаسازیи он аз эҳтиёҷоти ҳуди хоҷагӣ вобаста аст.

Истифодабарандагони беруни иттилооти ҳисботи муҳосиби ҳоҷагиҳои деҳқонӣ тибқи маълумоти ҳисбот имкон доранд амалҳои зеринро иҷро намоянд:

- дар бораи ҳадафнокӣ, шароити пешбурди тиҷорат ва рушди он қарорҳои зарурӣ қабул намоянд;

- пеш аз додани маблағҳо дар намуди қарз, ҳолати молиявӣ ва пардохтпазирӣ қарзгирандагонро муайян намоянд ва хавфҳои марбут ба барнагардии қарзхоро пешгирӣ намоянд;

- амалиётҳои хариду фурӯшро бо шарикони иқтисодӣ ба таври пешакӣ омӯхта, мавқеи худро дар ин амалиётҳо муайян намоянд;

- бо фармоишгарон равобити дуруст ва аҳамияти стратегидошта барқарор намоянд;

- ҳолати молиявии шарикони ояндаро арзёбӣ кунанд;

- ҳатарҳои мавҷудаи фаъолияти соҳибқориро ба инобат гирифта, дараҷаи онҳоро то ба сатҳи имконпазир коҳиш диҳанд.

Ҳамин тариқ, ҳисботи муҳосиби ҳоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун манбаи асосии маълумот ҳолат ва тамоюлоти рушд ва таназзули фаъолияти молиявиро иқтисодии ҳоҷагиҳои мазкурро ифода менамояд. Таҳқиқи ҳисботи муҳосибӣ чиҳати муайяну ошкор сохтани сабабҳои ноилгардӣ ба муваффақиятҳо, монеаҳои рушди фаъолияти ҳоҷагӣ ва дар ниҳоят, дарёфти роҳҳои такмил ва пешрафт мусоидат менамояд.

«...Эътимоднокии ҳулосаҳои аз ҷониби истифодабарандагони берунӣ дар асоси ҳисботи молиявӣ гирифташуда бо талаботи ба он пешниҳодшуда муайян карда мешавад. Ҳисбот бояд барои дастрасӣ фаҳмо бошад. Чиҳатҳои асосии иттилоот барои қабули қарорҳо бамавридӣ, судмандӣ ва эътимоднокӣ мебошанд. Саривақтии иттилооти ҳисботи молиявӣ барои пешгӯӣ ва баҳогузориҳои натиҷаҳои фаъолияти ҳоҷагиҳои деҳқонӣ истифода мегардад. Чунки барои истифодабарандагон маълумоти дар вақти зарурӣ гирифташуда нисбатан пураарзиш аст» [4-М].

«...Ҳарчанд иттилооти дар ҳисоботҳо пешниҳодшуда одатан ба рӯйдодҳои асри гузашта ишора мекунад ва барои баҳогузори фаъолият ва иҷрои вазифаҳо ҳамчун асос хидмат менамояд, аксарияти истифодабарандагон инчунин иттилоотро дар бораи тасмимҳои оянда талаб мекунанд. Вобаста ба ин, иттилооти ҳисоботӣ дар бораи натиҷаҳои фаъолияти гузашта ва ҳозира барои пешгӯии даромади оянда васеъ истифода бурда мешавад. Гарчанде ки ҳисоботи молиявӣ аз рӯйи мундариҷаи онҳо барои мусоидат намудан дар чараҳои қабули қарор пешбинӣ шудаанд, сохтори онҳо набояд ба интиҳоби қарор таъсир расонад ё ягон натиҷаи пешакиро муайян кунад» [4-М].

Ба ақидаи мо, вижагиҳои асосие, ки сифати иттилооти низоми ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқониро инъикос менамоянд, инҳо мебошанд:

- омафаҳм будани иттилоот;
- саривақтӣ будани маълумот;
- сатҳи баланди дақиқӣ, пуррагӣ ва ба воқеият мувофиқ будани иттилоот;
- афзалияти мазмуни маълумоти иқтисодӣ – молиявӣ нисбат ба шаклҳои ҳисботие, ки тавассути он иттилоот таҳия мегарданд;
- дараҷаи баланди муқоисашавандагӣ доштани иттилооти низоми ҳисобдорӣ.

«...Ин сифатҳо ба истифодабарандагон на танҳо тавсифи воқеӣ ва инъикоси қобили қабули далелҳои фаъолияти иқтисодӣ, инчунин, набудани хатоҳои назаррас ва ҳисобкунӣ дар ҳисоботро низ кафолат медиҳанд» [4-М].

Талаботи эътимоднокӣ маънои онро дорад, ки ҳисоботи молиявӣ бояд маълумоти боэътимод ва пурра дар бораи молумулк ва вазъи молиявӣ, натиҷаҳои фаъолияти молиявиро таъмин кунад. Дар ин вақт, мушкилоти эътимоднокии иттилоот ҳам барои истифодабарандагони беруна ва ҳам дохилӣ муҳим аст. Ва агар назорат барои эътимоднокии ҳисоботи

муҳосибии дохилӣ аз имкониятҳои ба иқтисодиёт ва мушкилот дучорбуда вобаста бошад, пас дурустии ҳисоботи берунӣ ҳангоми оmodасозии он талаботи ҳатмӣ мебошад.

«...Иттилоот бояд дар робита бо истифодабарандагони мухталиф объективӣ бошад. Мутаассифона, дар ҳоли ҳозир, барои аксарияти кулли корхонаҳо истифодабарандаи асосӣ ва ягонаи ҳисоботи муҳосибӣ мақомоти андоз ба ҳисоб меравад, аз ин рӯ, ташаккули иттилоот ба манфиати як нафар аз нуқтаи назари ҳолати воқеии кор ва вазъи иқтисодии корхона ба таҳрифи он оварда мерасонад» [4-М].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои оmodасозии нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ ба танзим дароварда мешаванд. Методологияи оmodасозӣ ва таҳияи ҳисоботи хочагиҳои деҳқонӣ бо назардошти зарурати воқеӣ такмил дода мешавад. Иқтисодчиёне, ки ба таҳқиқи масоили мазкур машғуланд, ибраз мебаранд, ки «...таркиби маълумотҳо то ҳол ба қадри кофӣ мувофиқ нестанд» [59, с.11].

Ҳуҷҷатҳои асосии меъёрии танзимкунанда оид ба тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ барои корхонаҳои шахси ҳуқуқӣ инҳоянд:

- Қонун «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011, №702;

- Дастурамал оиди тартиби таҳия намудани Шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ аз 27 майи соли 2011, №42 таҳия гардидаанд;

- Шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар муассисаҳои буҷетӣ ва субъектҳои хочагидорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25.12.2010, №102;

- Тавсияҳои методӣ оид ба тартиби ташаккули нишондиҳандаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ташкилот аз 28 июни соли 2000, №165;

- Дастурамали намунавии мансабии сармуҳосиб аз 30 майи соли 2015, №359;

- Ҳисобот дар бораи фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (моҳона);

- Ҳисобот дар бораи фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (нимсола).

«...Мувофиқи санадҳои меъёрии зикршуда, ҳисоботи миёнамуҳлати шахсони ҳуқуқӣ аз тавозуни муҳосибӣ (шакли №1) ва ҳисобот оид ба фоида ва зарар (шакли №2) иборат аст. Дар таркиби ҳисоботи молиявии солона, инчунин, ҳисобот оид ба тағйирёбии сармоя (шакли №3), ҳисобот оид ба ҳаракати воситаҳои пулӣ (шакли №4) ва қайди тавзеҳотӣ, инчунин, ҳулосаи аудиториро, ки эътимоднокии ҳисоботи муҳосиботии корхонаро тасдиқ мекунад, агар он мувофиқи қонунҳои амалкунанда мавриди санҷиши ҳатмии аудиторӣ қарор гирад, дохил мешавад» [4-М].

Низоми соҳибкории хурд, ки низоми содакардашудаи андозсупорӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисоботро татбиқ намекунанд ва уҳдадор нестанд, ки аудити мустақили дурустии ҳисоботи молиявӣ гузаронанд, ҳангоми мавҷуд набудани маълумоти дахлдор метавонанд шакли 3, 4, 5-ро ҳамчун як қисми ҳисоботи солона пешниҳод накунанд.

Аз 27 майи соли 2011, №42 Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тасдиқи шаклҳои ҳисоботи молиявие, ки мутобиқи стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, яъне маҷмуи нишондиҳандаҳои ягонаи (муттаҳидшудаи) фаъолияти корхона, дар бораи фаъолияти корхона, новобаста аз намуди фаъолият, хусусият ва миқёси истеҳсолот, шакли ҳуқуқӣ ва ғайра даст кашид. Таҷриба нишон медиҳад, ки шаклҳои намунавӣ барои баъзе ташкилотҳои соҳавӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои додасуда аз ҳад зиёд ва дар қисми дигар бошад, нокифоя мебошанд. Аз ин рӯ, ба субъектҳо бояд ҳуқуқ дода шавад, ки шакли ҳисоботро мустақилона

ва дар асоси намунаҳои тавсияшаванда ва бо дарназардошти талаботи умум муқарраршуда таҳия намоянд.

Барои ҳисобот дар 9 моҳ шакли ХД-3 «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ» бояд таҳия гардад. Ҳисоботи мазкур дар асоси маълумоти шакли №10-ХД «Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хоҷагии деҳқонӣ» ва шакли №11-ХД «Варақаи баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ» тартиб дода мешавад.

Иқтисоддони рус Н.А. Климтсов қайд мекунад, «...шаклҳои махсуси ҳисоботи молиявӣ солонро корхонаҳои хоҷагии қишлоқ таҳия меkunанд, ба истиснои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» [77, с.12].

Таркиб, мундариҷа, муҳлат ва тартиби таҳия ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ ва дигар ҳисоботҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз ҷониби мақомоти давлатӣ тибқи қонунгузории амалкунанда муайян карда мешаванд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳамчун субъектҳои хоҷагидорӣ (иқтисодӣ) супорандагони андозҳои муайян мебошанд ва вазифадоранд ҳисоботи андозро пеш баранд, бо тартиб ва дар шакли муқаррарнамудаи қонун ба нозироти андоз ҳисобот таҳия ва пешниҳод намоянд.

Имрӯзҳо шакли ХД-3 «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ» бояд омода гардад, ки ба мақомоти андоз бо мақсади андоз аз ғоида, аз фурӯши маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва дигар хизматрасониҳо пешниҳод карда мешавад.

Ҳисоботи болозикр нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегирад: «... а) даромади хоҷагии деҳқонӣ - даромад аз фурӯши маҳсулот, аз ҷумла, маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ, маҳсулоти коркард, ки аз ҷониби кор анҷом дода мешавад, хизматҳои расонидашуда, даромадҳои дигар (аз фурӯши воситаҳои асосӣ ва ғайра); б) дигар даромадҳо (маблағҳои қарзгирифта, дотатсияҳо аз буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетӣ, ҷуброни суғурта, сахмҳои

ройгон, хайрияҳо); в) хароҷоти хоҷагӣ – аз ҳисоб баровардани маводи киматнок, хароҷот барои таъмири воситаҳои асосӣ, корҳо ва хизматрасониҳои дорои хусусияти истеҳсолӣ, музди меҳнати шахсони тибқи қарордод коркарда, тарҳҳо аз фондҳои ғайрибуҷетии иҷтимоӣ, ҳиссаҷудокунии истеҳлоқ, иҷора, пардохтҳои фоизӣ аз рӯйи қарзҳои бонкӣ ва дигар хароҷот; г) дар таркиби хароҷот ба истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот (кор, хизматрасонӣ) (сармоягузори пулӣ ва ғайра); ғ) натиҷаи молиявӣ (фоида ва зарар) аз истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ (кор, хизматрасонӣ)» [4-М].

Натиҷаи молиявӣ дар як сол бо роҳи муқоисаи қисмҳои даромад ва хароҷоти ҳисобот муайян карда мешавад. Дар асоси маълумоти ведомост, даромади андозбандишавандаи хоҷагӣ муайян карда мешавад, пардохтҳо ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетии иҷтимоӣ анҷом дода мешаванд. Ведомост, инчунин, барои тақсими даромади умумии солона дар байни аъзоёни хоҷагии деҳқонӣ (мутаносибан ба саҳми меҳнатӣ) истифода мешавад.

Гуруҳбандии даромад ва хароҷот, ки барои пур кардани ҳисобот дар низоми тавсияшудаи баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мавҷуд нест ва нишондиҳандаҳои заруриро танҳо ба тариқи интихобӣ ба даст овардан мумкин аст. Ҳолати мазкур дар рафти таҳияи ҳисоботу ҳангоми санҷиши онҳо ва ҳам дар сурати аз ҷониби мақомоти андоз санҷиш кардан хеле мушкил мегардад. Чунин тартиб вақти зиёдро мегирад, ки деҳқононро ба муайянкунии шартии (ҳисобии) ҳаҷми даромад ва хароҷот водор мекунад.

Иқтисодчии рус М.Е. Ерофеева қайд менамояд, ки «...нозироти андоз дар асоси ҳисоботҳои аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳияшаванда чараёни пули нақдӣ хоҷагиро пайгирӣ ва таҳлил карда метавонад ва натиҷаи тамоми фаъолият мавҷудияти маблағҳоро дар суратҳисоби ҷорӣ ва дар ҳазинаи он нишон медиҳад» [66, с.40]. Чунин ҳулосаҳо ба таври возеҳ асоснок нестанд. Ғайр аз он, муаллиф мафҳумҳои фоида ва даромадро

омехта карда, изҳор медорад, ки «...танҳо аз даромад аз фурӯши маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ андоз аз Ҷоида гирифта намешавад, дар ҳолате ки ҳамчун даромад барои чунин намуди андоз, андозбандӣ намешаванд» [66, с.40].

Ҳисоботи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) дар асоси маълумоти баҳисобгирӣ, ки бо ҳуҷҷатҳои аввалия тасдиқ шудааст, тартиб дода мешавад. Онро сардори хоҷагӣ ва муҳосиб (агар бошад), ки барои дурустии он тибқи қонун масъуланд, имзо мегузоранд.

Номгӯӣ нишондиҳандаҳои (ба истиснои ҳисоботи берунӣ) баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи дохилӣ, ки сирри тижоратиро ташкил медиҳанд, аз тарафи роҳбари корхона муайян карда мешавад.

Масъалаи ҳисоботи молиявӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ камтар омӯхта шудааст ва бинобар ин, бениҳоят муҳим аст. Баъзан, мақомоти андоз аз хоҷагиҳо талаб мекунанд, ки оид ба андозаи барои шахсони ҳуқуқӣ пешбинишуда ҳисобот диҳанд, ки ба назар ғайриқонунӣ ҳисобида мешаванд.

Ҳамзамон, дигаргуншавии ҳолати ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ба назари мо, бояд дар шакли ҳисоботи молиявӣ ҷорӣ инъикос карда шавад. Чӣ тавре ки иқтисодчии Федератсияи Россия В.В. Киселёв қайд менамояд, «...то ба имрӯз шаклҳои махсуси ҳисоботи муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ - шахсони ҳуқуқӣ таҳияву тасдиқ карда нашудааст ва шаклҳои баҳисобгирии қаблан истифодашуда мувофиқа карда нашудаанд» [76, с.55]. Дар шароити хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чунин мушкилот ҷой дорад. Масалан, дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа хусусиятҳои омодаسازی ҳисоботи молиявӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) вучуд надоранд. Бархе аз иқтисодчиён чунин нуқтаи назар доранд, ки набудани шаклҳои махсуси ҳисоботи муҳосибӣ кори хоҷагиҳои деҳқониро дар тартиб додани ҳисобот дар бораи ғайриқонунӣ молиявӣ хоҷагидорӣ мушкил мегардонад. Аммо, аз нигоҳи мо, ҳолати мазкур дар навбати худ санҷиши мақомоти андозро душвор мегардонад ва барои

расонидани кумаки саривактӣ тибқи қонунгузории амалкунанда ба онҳо имкон намедиҳад.

Қайд мегардад, ки «...шакли махсуси ҳисобот барои хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки бе ташкили шахси ҳуқуқӣ таъсис дода шуда бошад, вучуд надорад, аз ин рӯ, мақомоти андоз низ чунин талаботро ба онҳо чун ба соҳибкорони инфиродӣ пешниҳод мекунад» [82, с.55].

Ба андешаи мо, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и шахси ҳуқуқӣ вазифадоранд, ки дар асоси маълумотҳои кулӣ ва ҷузъии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявиро тибқи муқаррароти пешбиниамудаи моддаи 13 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ва фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 27 майи соли 2011, №42 тартиб диҳад. Дар баробари ин, онҳо метавонанд ба низоми содакардашудаи андозбандӣ, баҳисобгирӣ ва ҳисобот гузаранд ё ба сифати субъекти соҳибкории хурд худро ба қайд гиранд ва ҳисоботи молиявиро бо тартиби муқаррарнамудаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намоянд.

Оид ба масъалаи болозикр П.С. Безруких мавқеи илмии муқобил дошта, қайд мекунад, ки «...замоне, ки давлат тартибдиҳӣ ва пешниҳоди ҳисоботи муҳосибиро ба таври қатъӣ танзим мекунад, ба назар мерасад, ки дар гузаштаи дур мондааст» [59, с.13]. Бояд қайд намоем, ки ҳар як субъекти иқтисодӣ, аз ҷумла, хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд ҳуқуқ дошта бошанд, ки бо истифодаи шаклҳои тавсияшуда шаклҳои ҳисоботро мустақилона тағйир диҳанд ва ё ба он илова намоянд. Ҳамчун қоида, хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд бо дарназардошти шумораи нишондиҳандаҳои воқеан мавҷуда ҳисоботи худро омода ва таҳия намоянд. Ҳамчунин, хоҷагиҳои мазкур бояд ҳуқуқ дошта бошанд, ки рӯйхати нишондиҳандаҳо (бобҳо ва сатрҳо)-ро дар шакли ҳисоботи молиявӣ, вобаста ба самтҳои алоҳидаи фаъолияти худ мустақилона муайян кунанд. Аммо дар ин маврид, муҳим он аст, ки маълумоти дар боло зикршуда ба талаботи

умумӣ, ки ба ҳисоботи молиявӣ ва шартҳои дигаре, ки ба ифшои маълумоти бозғимод ва мукамал дар бораи вазъи молиявӣ хоҷагии деҳқонӣ таъсир мерасонанд, муҳолифат кунанд.

Ҳисоботи хоҷагии деҳқонӣ на танҳо барои муайян кардани бузургии пардохтҳои андозӣ, инчунин, ҳангоми тартиб додани ариза барои қарзи бебозгашт ва ҳисобот ба қарздиҳандагон истифода мешавад. Маълумоти баҳисобگیرӣ имкон медиҳад, ки қобилияти қарзпардохткунӣ дархостро тасдиқ кунанд, зеро онҳо ба қарздиҳанда маълумоти заруриро барои баҳодихии даромаднокии иқтисод, имконияти баргардонидани қарзҳо, инчунин, қобилияти интиқол додани вазъиятҳои хавфнок пешниҳод мекунанд. Ба қарздиҳанда, инчунин, метавонад барои мониторинги қарз ҳисоботҳои даврӣ зарур шавад, бо ин сабаб ҳисобот бояд пурра ва саривақтӣ бошад.

Методикаи пешбурди корҳои ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки ба муқаррароти қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон асос меёбад, бояд ҷузъиёти концептуалии зеринро дар бар гирад:

- ҳисоботҳои стандартӣ, ки имкон медиҳанд, то иттилооти ҳама ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо ворид карда шаванд;

- ҳисоботи махсусгардонидашуда, ки иттилооти қисматҳои мушаххаси низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар бар мегирад;

- ҳисоботи танзимшаванда, яъне ҳисоботи дар асоси нишондиҳандаҳои баҳисобгирии андозӣ ва дигар самтҳои танзимшаванда омодашаванда, инчунин вобаста ба зарурат нав кардани механизми онҳо.

Бештари иқтисодчиён ба монанди Р.А. Алборов ва С.М. Контсеева қайд менамоянд, ки «...барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пур намудани ҷадвали тавозуниро (сметай захираҳои мавҷуда ва манбаҳои ташаккули онҳо) ҳамчун шакли асосии ҳисобот ҳатмӣ бошад» [34, с.52]. Тартибдиҳии ҷадвали тавозуни хоҷагӣ бояд ба тавозуне, ки хоҷагиҳои қишлоқ ва дигар

корхонаҳо истифода мебаранд, мувофиқат кунад. Аммо дар байни онҳо баъзе фарқиятҳо мавҷуданд. Якум, бинобар сабаби истифодаи шумораи ками ҳисобҳои кулӣ зарур нест, ки бахши дорой ва уҳдадории тавозун инъикос шавад. Дуюм, ҳар як ҳисоби кулӣ, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истифода мешаванд, дар тавозуни моддаҳои алоҳида сабт мешаванд. Дар чунин ҳолат моддаҳои тавозун бояд аз рӯи дараҷаи афзоишбанди бозорӣ ҷо ба ҷо гузошта шаванд. Талаботи тартибдиҳии ҳисобот дар шакли тавозуни содакардашуда, ба назари мо, танҳо дар муносибат ба хоҷагиҳои деҳқоние, ки шахси ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд, салоҳият дорад.

Яке аз мушкилоти асосии баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар он ифода меёбад, ки дар рафти ислоҳоти соҳа ба ташаккули сиёсати ҳисобдорӣ ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ диққати ҷиддӣ дода намешавад. Омӯзиши маълумоти дастрасшуда ба мо имконият дод, ки баъзе мушкилоти ҷиддиро дар ин самт муайян ва ошкор намоем, ки муҳимтарини онҳо дараҷаи нисбатан пасти ҳаракати фаврии иттилооти ҳисобдорӣ, ба инобат нагирифтани талаботи идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ, нисбатан суст будани назорати риояи қоидаҳои методологии корҳои ҳисобдорӣ ва ҷалб нагардидани муҳосибон ҷиҳати пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад.

«...Бевосита барои аъзоёни хоҷагӣ эълomia дар бораи даромадҳое, ки шаҳрвандон аз фаъолиятшон дар хоҷагии деҳқонӣ ба даст меоранд, таҳия карда мешавад, ки дар он ҳамаи маълумоти зарурӣ оид ба андозбандии андоз аз даромад мавҷуд аст: даромади умумии хоҷагӣ; хароҷот барои иҷрои фаъолиятҳои хоҷагии номбурда; даромади холис (фарқи байни даромади умумӣ ва хароҷот) ва тақсими он байни коргарон» [48, с.27].

Воқеан, имрӯзҳо натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ ва таҷрибаи ҷамъшуда дар соҳаи баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд тавре ба роҳ монда шавад, то он имкон диҳад, ки низоми ҳисоботдиҳӣ ҷавобгӯи талаботи муосир бошад. Ҳамзамон, ҳангоми таҳияи низоми

баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисобот ва назорат дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, истифодаи пурраи таҷрибаи ватанӣ дар самти омода ва таҳияи ҳисоботи мукамал дар бораи фаъолияти хоҷагӣ зарур аст.

«...Ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагии деҳқонӣ дорои як қатор қоидаҳо ва расмиёт мебошад, ки дар рафти корҳои ҳисобдорӣ онҳо бояд ҳатман ба инобат гирифта шаванд. Чунки ба инобат гирифтани онҳо имконият медиҳад, ки ҳисоботи молиявии ин хоҷагиҳо комил бошад. Масалан, баҳисобгирии муназзами сабти амалиёти хоҷагидорӣ имконият медиҳад, ки натиҷаи ҳама зуҳуроту ҳодисаҳои иқтисодӣ дар ҳисоботи молиявӣ инъикос карда шавад. Он пешбурди муназзами баҳисобгирии бақайдгирии муҳосибиро дар бар мегирад (дар журнал-ордерҳо, китобҳо ё варақҳои алоҳида). Ҳангоми сохтани сабткунакҳои баҳисобгирӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд принципҳои асосии баҳисобгирӣ ва методологияи раванди баҳисобгирӣ риоя карда шаванд ва барои ташаккули иттилооти ҳисоботӣ имконият пайдо гардад. Талабот дар пешбурди баҳисобгирӣ пешбинӣ менамояд, ки ҳамаи сабтҳои бақайдгирии муҳосибӣ бояд пас аз татбиқи амалиёти хоҷагидорӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ гузаронида шаванд, ки иттилооти мазкур сарчашмаи асосии иттилооти ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад» [7-М].

Феҳристҳои баҳисобгирӣ ҳам дар муҳтаво ва ҳам аз рӯи тартиб бояд одӣ бошанд, то барои андушти иттилооти ҳисоботии сода ва оммафаҳми хоҷагӣ мусоидат намояд. Воридоти онҳо дар асоси принципи «даромад-хароҷот-бақия» бояд амалӣ карда шавад, дар ин ҳангом аз рӯи объектҳои таркиби амволи ҳаракати воситаҳо - бо миқдор ва арзиш асос меёбад ва ҳисобҳо оид ба маблағи қарз – ба пардохтшуда, аз ҳисоб баровардашуда ва бақия ҳисоб мешавад. Фаъолияти истехсолӣ тибқи талаботи эълomia дар бораи даромад ва хароҷот сабт карда мешавад. Чамъоварӣ ва чамъбасти маълумот дар феҳристҳои баҳисобгирӣ, ҳам барои ҳар моҳ ва ҳам барои тамоми сол анҷом дода мешавад. Бо чунин тартиб ба роҳ мондани

чамъоварии иттилооти баҳисобгирӣ имконият медиҳад, ки ҳисоботи молиявӣ хоҷагӣ аз ҷиҳати пуррагӣ ва саҳеҳии иттилоот комил бошад.

Ҳамчун қоида, қисми зиёди маълумоте, ки дар ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ нишон дода мешавад, ба хароҷоти хоҷагӣ вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ҳамаи хароҷот бояд ҳатман бо тартиби ҳуҷҷатӣ сабт карда шаванд. Масалан, агар деҳқон ба корманд барои иҷрои баъзе корҳо, хизматҳо пардохт кунад, пас он бояд тибқи созишномаи дахлдор (шартномаи меҳнатӣ, шартнома) ва санади кор ва хизматҳо ба расмӣ дароварда шавад. Агар чунин ҳуҷҷатҳо мавҷуд набошанд, хароҷоти мазкур дар тартиби арзиши аслии маҳсулот ба инобат гирифта намешаванд ва дар ниҳоят, тартиб додани ҳисоботи воқеӣ ва саҳеҳ имконнопазир мегардад.

«...Ҳосилнокии хароҷот дар хољагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ин ҳосили тақсими ғоидаи хољагии деҳқонӣ ба хароҷоти хољагӣ муайян карда мешавад. Ин нишондиҳанда барои идоракунии хароҷоти хољагӣ истифодаи нишондиҳандаи натиҷавӣ, яъне ғоидаи хољагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро талаб менамояд. Ба ақидаи мо, яке аз самтҳои афзалиятноки идоракунии хароҷоти фаъолияти хољагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дуруст ба роғ мондани баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳии он мебошад. Ҳатми будани пешбурди хизмати муҳосибот дар хољагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар моддаи 30- юми Қонуни Љумњурии Тоҷикистон «Дар бораи хољагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» оварда шудааст. Мо чунин мешуморем, ки зарурати пешбурди баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар ин хољагиҳо асосан аз ду ҷабҳа иборат аст: а) талабот ба иттилоот оиди амвол, хароҷот, ҷалби истеҳсол, воридот, даромад аз фурӯш; б) ҳатми будани пешниҳоди маълумот оид ба натиҷаи фаъолияти хољагӣ ба мақомоти маҳаллии оморӣ давлатӣ ва дигар мақомоте, ки қонунгузориҳои Љумњурии Тоҷикистон муайян кардааст. Бояд қайд намуд, ки самтҳои зикршуда назоратро аз болои истеҳсол, ҷамъоварии ҳосил, истифодабарии маводҳо дар хољагӣ, хароҷоти меҳнатӣ ва пулӣ таъмин менамоянд. Аз ин бармеояд, ки

самаранок идоракунии харољот дар хољагињои дењќонї (фермерї) ташкил ва бароњмонии низоми хамафарогири бањисобгирї ва хисоботдињиро талаб менамояд» [1-М].

Таснифоти харочот барои ташаккули нишондињандањои хисоботи молиявї ва анљом додани тањлили амалиётї зарур аст, ки яке аз чузъњои бањисобгирии идоракунии хољагии дењќонї мебошад.

Дар нињоят, метавон ќайд намуд, ки тамоми тадбирњои хадамоти бањисобгирии муњосибї, ки бањисобгирии мављудият ва ѓаракати объектњои низоми хисобдориро дар назар дорад, бояд барои низоми хисоботи хољагии дењќонї маълумоти дуруст, муќоисашаванда ва фавриро таъмин карда тавонад.

Ба андешаи мо, имрӯзњо шакли ягонаи хисобот дар шакли ведомости натиљањои молиявї ё эълomia дар бораи даромадњо, ки дар хољагињои дењќонї мавриди истифода ќарор мегиранд, эњтиётоти соњибони хољагї ва истифодабарандагони дохилию беруниро бо иттилооти хисоботи молиявї дар сатњи зарурї ќонё карда наметавонанд. Ѓамчунин иттилооти хуљчатњои хисоботи мазкур барои тањлили амиќ ва сариваќтии вазъи молиявии хољагињои дењќонї ва даќиќ намудани ќобилияти пардохтпазирию устувории молиявии он басанда нест. Аз ин рӯ, коркард ва тањияи шаклњои мушаххаси хисоботи муњосибї, ки тавонад нишондињандањои мухтасари низоми бањисобгирии муњосибии онњоро инњикос кунад, амри зарурї мебошад. Дар натиљаи тањќиќу омӯзишњо бо мо муяссар гашт, ки шаклњои хисоботи муњосибиро барои хољагињои дењќонї коркард ва тањия намоем. Шаклњои хисоботи каркардшуда дар зербоби 2.3 оварда шудаанд.

Ѓамин тавр, аз омӯзиши асосњои концептуалии тањия ва пешниљоди хисоботи молиявии хољагињои дењќонї (фермерї) маълум гардид, ки мазмун, асосњои омодакуни ва пешниљоди хисоботи муњосибї дар ин хољагїњо то андозае махсусиятњои худро дорад, аз ѓумла:

1. Ѓисоботи муњосибии хољагињои дењќонї (фермерї) иттилооти мухтасаркардашударо оид ба натиљаи фаљолияти хољагї, вазъи молиявї,

пардохтпазирӣ ва тағйироти вазъи молиявиро дар давраи ҳисботӣ фаро мегирад, ки мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ва ё милли омода ва таҳия мегардад. Барои ҳадафҳои идоракунии, хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки ҳисоботи солона ва фосилавии муҳосибиро тибқи меъёрҳои болозикр тартиб диҳанд.

2. Ҳисоботи муҳосибӣ бояд натиҷаи воқеии фаъолияти хоҷагии деҳқониро дар давраи гузашта ва маълумоти заруриро чиҳати ноилгардӣ ба тасмимҳои ояндаи он дар бар гирад. Агар иттилооти ҳисоботи молиявӣ фаҳмо, бомаврид, эътимоднок, пурмазмун ва муқоисашаванда бошад, пас чиҳати ноилгардӣ ба ҳадафҳои ҷойдошта мусоидат менамояд.

3. Дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқот дақиқ карда шуд, ки то кунун дар хоҷагиҳои деҳқонӣ шаклҳои мушаххаси ҳисоботи муҳосибӣ мавҷуд нест. Бинобар ин, зарурати коркард ва таҳияи шаклҳои ҳисоботи моҳона, семоҳа, 9-моҳа ва солона, ки барои ин хоҷагиҳо нисбатан муносибанд ва имконияти инъикоскунии иттилооти низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқониро доранд, ҷой дорад.

Хулоса оид ба боби якум

Аз таҳқиқи мақоми хоҷагиҳои деҳқонӣ дар баҳши кишоварзӣ ва таъмини маводи озуқаворӣ, омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ меъёрии пешбурди баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) баровардани хулосаю пешниҳодҳои зерин айнаи муддаост:

1. Хоҷагиҳои деҳқонӣ субъекти мустақили хоҷагидорӣ буда, комилан соҳибҳуқуқ мебошанд. Хусусияти муҳими фарқкунандаи он нисбат ба дигар самтҳои фаъолияти иқтисодӣ дар он аст, ки ба натиҷаҳои фаъолияти онҳо комилан вобаста будани некуаҳволии деҳқонон, масъулияти молиявӣ ва истехсолии онон мебошад.

2. Фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ имрӯз яке аз звенои баробарҳуқуқи низоми хоҷагидорӣ мебошад, яъне дар сохтори дигар шаклҳои

хоҷагидории деҳот ин намуди фаъолият мавқеи муносиби худро ишғол кардааст, ки аз маълумоти таҳлилии дар боло зикргардида гувоҳӣ медиҳад.

3. Хусусиятҳои соҳа ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ талаб мекунад, ки варианти хеле сода бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ таҳия ва пеш бурда шавад. Ин матлаб дар ҳуҷҷатҳои ҷорӣ ташкили баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ то андозае ба назар гирифта шудаанд, аммо онҳо ҳанӯз дар байни фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар амалияи он васеъ ҷорӣ нагардидаанд.

4. Ба андешаи мо, барои муайян кардани хоҷагиҳои деҳқонӣ аз меъёрҳои қонунгузории соҳа истифода кардан мувофиқи мақсад аст. Тибқи муқаррароти моддаи 3-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)», хоҷагии деҳқонӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи як нафар ё гурӯҳи шахсони воқеӣ дар шаклҳои зерин таъсис дода мешавад: а) бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, бо шумораи аз 1 то 50 нафар аъзо; б) бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ бе дарназардошти шумораи аъзоҳо.

5. Хоҷагии деҳқоние, ки бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ аз тарафи як нафар ва (ё) бо теъдоди аз 2 то 50 шахси воқеӣ дар асоси шартнома дар бораи фаъолияти якҷоя таъсис дода мешавад, фаъолияти худро аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ ба сифати соҳибкори инфиродӣ бо сабт намудани калимаҳои «Хоҷагии деҳқонӣ» дар номи худ амалӣ менамояд.

6. Хоҷагии деҳқонӣ бо таъсиси шахси ҳуқуқӣ метавонад фаъолияти худро аз лаҳзаи бақайдгирии давлатӣ ба сифати ширкат ё ҷамъияти хоҷагидорӣ, ки бо қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, бо сабт намудани калимаҳои «Хоҷагии деҳқонӣ» дар номи худ амалӣ намояд.

7. Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки дар хоҷагиҳои деҳқонии хурд пеш бурдани ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ муҳим мебошад, аз ҷумла: ҷорӣ намудани шакли одии баҳисобгирӣ қобили қабул аст. Барои

хоҷагиҳои миёна бошад, пешниҳод мекунем, ки баҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯйи нақшаи содакардашудаи ҳисобҳо барои баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоя, амалиёти тиҷоратии корхонаҳои хурд пеш бурда шавад. Ва ниҳоят, зарур мешуморем, ки дар хоҷагиҳои деҳқонии калон пеш бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ дар шакли муқаррарии баҳисобгирӣ, ки дар дигар намуди субъектҳои иқтисодӣ амал менамояд, ҷой дода шавад.

8. Ошкор гардид, ки афзоиши воситаҳои дастгирии давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ, коҳиш додани арзиши аслии маҳсулоти онҳо, таъмини шароит, яъне додани имкониятҳо ба хоҷагиҳои деҳқонӣ чихати ба фурӯш баровардани маҳсулоти истехсолшуда, додани сабукиҳои маъмурӣ дар намуди мораторияҳо ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ва бо истифодаи имкониятҳои техникаҳои муосири соҳа самаранок истифодабарии заминҳо самтҳои нисбатан афзалиятноки рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ доништа мешавад. Чунин шароитҳои зикргардида барои хоҷагиҳои деҳқонӣ аксарияти иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ дастгирӣ менамоянд. Ҳамчунин, ин шароитҳо омили рушди хоҷагиҳои деҳқонии аксари кишварҳои пешрафта гардидааст, аз ҷумла, кишварҳои Аврупо, ИМА, Канада.

9. Муайян ва ошкор гардид, ки ҳаҷми истехсоли хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вилоят тамоюли зиёдшавӣ дорад. Дар ин маврид, пеш аз ҳама, зиёд гардидани маҳсулоти растанипарварӣ ва чорводориро пай бурдан мумкин аст. Дақиқ гардид, ки суръати афзоиши шумораи аҳоли нисбат ба афзоиши шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ то андозе баланд аст. Дар чунин вазъ зиёд намудани хоҷагиҳо ва дар ин замина, афзоиши ҳаҷми истехсоли маҳсулот аз тариқи экстенсивӣ қобили қабул мебошад.

10. Дар заминаи муқаррароти моддаи 8-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ коркард ва таҳия гардиданд.

БОБИ 2. ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРӢ ВА ПЕШНИҲОДИ ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ХОҶАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)

2.1. Методологияи баҳисобгирӣ ва низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» асосҳои ташкил ва пешбури баҳисобгирии муҳосибиро барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ ҳатмӣ пешбинӣ мекунад. Хусусан, дар фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ низ пеш бурдани баҳисобгирии муҳосибӣ қонунӣ гардонида шудааст, ки ин тамоми талаботи навро ба он ҳамчун манбаи асосии ташаккули маълумот оид ба пешбурди фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ба миён мегузорад.

Дар стандарти алоҳидаи СБҲМ (IAS)-41 «Кишоварзӣ» батанзимдарории фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ оварда шудааст. Стандарти мазкур амсилаи арзиши бозориро (одилона)-ро дар низоми субъектҳои соҳаи кишоварзӣ дар назар дорад. Тафовути стандарти мазкур дар муқоиса ба амсилаи анъанавӣ дар самти баҳисобгирии хароҷоти соҳаи кишоварзӣ ифода меёбад.

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ин раванди парвариши зироат ва парвариши ҳайвоноти маҳсуловар баҳри таъмини аҳоли бо озуқаворӣ ва саноат мебошад. Аз ин рӯ, дар ҳар як чараёни истеҳсолот истифода бурдани воситаҳои муайяни истеҳсолиро талаб мекунад, ки онҳо хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошанд. Бинобар ин, деҳқон вобаста ба соҳаи маҳсусгардонии фаъолият, бояд масоҳати замини қорам, мавҷудияти қорво, хоҷагидорӣ интенсифӣ, таркиби воситаҳои истеҳсолот, базаи моддию техникӣ ва инфрасохтори онро ташкил диҳад. Аз ин ҷост, ки воситаҳои истеҳсолотро ба воситаҳои меҳнат ва объектҳои меҳнат ҷудо мекунанд. Ба сифати воситаҳои меҳнат воситаҳои (асбобҳои) истеҳсолот, ки бо истеҳсоли маҳсулот алоқаманданд, инчунин, объектҳои моддие, ки барои татбиқи чараёни меҳнат заруранд, мебошанд. Ҳар яки онҳо объекти

муҳимми баҳисобгирии хоҷагидорӣ буда, дар сурати дуруст нигоҳ доштани шакли моддии худ, ба чараёни истеҳсолот муддати дуру дароз хизмат мекунанд. Табиист, ки дар чараёни истеҳсолот воситаҳои меҳнат оҳиста-оҳиста фарсуда шуда, арзиши худро ба маҳсулоти истеҳсолшуда қисм-қисм мегузаронанд, зеро онҳо фарсуда мешаванд.

Дар ҳоле ки ба предметҳои меҳнат объектҳои дохил мешаванд, ки аз онҳо маҳсулот тайёр мегардад. Аз ҷумла, дар соҳаи растанипарварӣ – сузишворӣ ва равғанҳои молиданӣ, тухмӣ ва маҳсулот барои кишт, нуриҳои минералӣ ва доруҳои захрнок ва ғайра; дар соҳаи чорводорӣ – хӯрока, воситаҳои муҳофизат аз ҳар гуна касалиҳои чорво (доруворӣ) ва ғайра мебошанд. Воситаи (предмети) меҳнат дар чараёни истеҳсолот як маротиба иштирок намуда, дар як давраи истеҳсолот пурра истифода (истеъмол) карда мешавад. Ба сифати воситаи меҳнат, инчунин, истеҳсоли нотамои низ дохил мешавад, ки давраи истеҳсоли ханӯз ба анҷом нарасидааст, аммо захираҳои муайян ба он аллакай гузошта шудаанд. Дар навбати худ, ин воситаҳои захираҳои истеҳсоли мебошанд [69, с.25].

Бо дарназардошти таснифоти воситаҳои истеҳсолот, хусусиятҳои ташаккули онҳоро дар соҳаи зироаткорӣ ва чорводорӣ, дар мисоли хоҷагии деҳқонии «Орзу»-и Водии Зарафшон дида мебароем. Сохтори ин воситаҳо дар ҷадвал ба таври зайл инъикос ёфтааст (ҷадвалҳои 2.1, 2.2).

Ҷадвали 2.1. - Сохтори воситаҳои истеҳсолот ва ҳиссаи онҳо дар соҳаи зироаткорӣ дар соли 2024

№ р/т	Воситаҳои истеҳсолот	Арзиш, сомонӣ	Вазни қиёсӣ, %
Воситаҳои меҳнат			
1.	Бино ва иншоот	543700	12,36
2.	Мошин ва таҷҳизот	402490	9,15
3.	Воситаҳои нақлиёт	607900	13,82
4.	Лавозимот ва асбобҳои махсус	254860	5,07
5.	Дарахтони бисёрсола	125000	2,84
6.	Дигар воситаҳои меҳнат	1142600	25,97
Предметҳои (ашён) меҳнат			
7.	Тухмӣ ва маҳсулот барои кишт	447450	7,9
8.	Сузишворӣ ва равғанҳои молиданӣ	239450	5,44
9.	Нуриҳои минералӣ ва доруҳои захрнок	635550	15,23
Ҷамагӣ		4399000	100

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [9, с.231].

Чадвали 2.2. - Сохтори воситаҳои истеҳсолот ва ҳиссаи онҳо дар соҳаи чорводорӣ дар соли 2024

№ р/т	Воситаҳои истеҳсолот	Арзиш, сомонӣ	Вазни қиёсӣ, %
Воситаҳои меҳнат			
1.	Бино ва иншоот	674000	15,7
2.	Воситаҳои нақлиёт	278400	6,48
3.	Лавозимот ва асбобҳои махсус	238500	5,55
4.	Чорвои маҳсуловар	1293000	30,11
5.	Дигар воситаҳои меҳнат	334700	7,8
Предмети (ашёи) меҳнат			
6.	Хӯроки чорво	645000	15,02
7.	Доруворӣ аз ҳар гуна касалиҳои чорво	392300	9,15
8.	Маҳсулот барои парвариш ва фарбеҳкунии чорво	437800	10,2
Ҳамагӣ		4293700	100

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [9, с.231].

Маълумотҳои додашуда таркиби воситаҳои истеҳсолоти байнисоҳавии хоҷагии деҳқонии «Орзу»-ро нишон медиҳанд. Гарчанде солҳои охир соҳаи чорводорӣ дар дигар субъектҳои хоҷагидорӣ зараровар бошад ҳам, аммо дар хоҷагии мазкур ин соҳа хеле тараққӣ кардааст.

Аз таҳлили маълумотҳои чадвал ба хулосае омадан мумкин аст, ки ҳиссаи воситаҳои меҳнат дар соҳаи зироаткорӣ 71,43%-ро ташкил медиҳад, ки дар навбати худ, ба 3076550 сомонӣ, дар соҳаи чорводорӣ бошад, 65,64%, яъне ба 2818600 сомонӣ баробар аст. Ҳамчунин, «...вазни қиёсии воситаи меҳнати ин хоҷагӣ дар соҳаи зироаткорӣ ҳамагӣ 28,57%, яъне ба 1322450 сомонӣ ва дар соҳаи чорводорӣ 34,36%, яъне ба 1475100 сомонӣ баробар аст» [9, с.231]. Махсусан, ҳиссаи нисбатан калони воситаҳои соҳаи зироаткориро қитъаҳои замин, биною иншоот ва воситаҳои нақлиёт ишғол мекунанд. Дар соҳаи чорводорӣ бошад, чорвои маҳсуловар 30,11% ва биною иншоотҳо 15,7%, ки ба воситаҳои меҳнат дохиланд, ишғол мекунанд. Аз ин лиҳоз, соҳаи чорводорӣ чузъи асосӣ ва зарурии ҳар як субъекти хоҷагиҳои деҳқонӣ буда, сатҳи такмилдиҳии он ченаки дараҷаи тамаддуни ҷомеа ба шумор меравад. Ба ғайр аз ин, дар сохтори дорониҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ маҳз воситаҳои меҳнат ҷои асосиро ишғол мекунанд.

Бинобар ин, вазни холис ва хусусиятҳои муомилотро ба назар гирифта, онҳоро воситаҳои истеҳсолот меноманд. Худ мафҳуми воситаҳои меҳнат аз он шаҳодат медиҳанд, ки онҳо дар ҷараёни истеҳсолот нақши калонро мебозанд, мукамал ва самаранок истифода бурдани онҳо, дар ниҳояти қор, ба манфиати хоҷагӣ таъсири калон мерасонад.

Барои ба чунин мақсад расидан, ба андешаи мо, дуруст ба роҳ мондани баҳисобгирии муҳосибӣ айнӣ муддаост. Баҳисобгирии воситаҳои истеҳсолот ва сарчашмаҳои онҳо таъминоти доимии ахбороти оқилона оид ба объектҳо, сиёсати баҳисобгирии фарсудаҷавӣ ба ҷараёни истеҳсолот, имкониятҳои нав кардани воситаҳои истеҳсолот ва баланд бардоштани самаранокии ҳар як хоҷагӣ таъсири калон мерасонад. Аз ин рӯ, оқилона таҳия кардани низоми пешбурди баҳисобгирӣ дар объектҳои воситаҳои истеҳсолот ва сарчашмаҳои онҳо ба сифати низоми ҳисобгирӣ ва назорат дар хоҷагӣ таъсири калон мерасонад. Чунин мавқеъро иқтисодчии ватанӣ Хушвахтзода Қ.Х. тарафдорӣ карда, ибраз медорад, ки «...бунёди низоми ҳисобдорию таҳлилий дар корхонаҳои хоҷагии қишлоқ имконият медиҳад, то фаъолияти истеҳсолию хоҷагидорӣ оқилона идора карда шуда, хароҷоти истеҳсолий коҳиш ёбад. Дар натиҷа, низоми мазкур боиси коҳишёбии арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда гардида, ҳамчун фишанги асосии ба сатҳи рақобатпазирӣ таъсиррасон баромад менамоянд» [110, с.117].

Асосҳои ташкил ва тартиботи пешбурди қорҳои ҳисобдорӣ дар асоси муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» роҳандозӣ гардида, талаботи асосӣ ҷиҳати эътироф ва арзёбӣ, ҳангоми ҷамъоварии иттилоот дар бораи таркиби воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳои ғайримоддӣ, инчунин, ифшои маълумот дар бораи онҳо дар ҳисоботи молиявӣ муайян карда мешавад. Дар нақшаи ҳисобҳои тасдиқгардида, ҳисобҳои мувофиқ барои баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадориҳо ва сармоя, инчунин, дигар амалиёти

хоҷагидории корхонаҳо пешниҳод гардидаанд. Оид ба баҳисобгирӣ ва чамъбасти маълумот дар бораи мавҷудият ва ҳаракати воситаҳои асосӣ ҳисоби таркибии 11000 «Воситаҳои асосӣ» гурӯҳбандӣ карда шудааст. Н.А. Абдулмуминзода қайд менамояд, ки «...барои таъмини фаъолияти мусоиди хоҷагидории корхонаҳои кишоварзӣ воситаҳои асосӣ дар шакли аслий ва бо баҳогузории пулӣ тасниф карда мешаванд. Ҷиҳати баҳисобгирии ҳаракат ва истеҳлоки онҳо ҳисобҳои мушаххаси таҳлилию таркибӣ истифода мегарданд» [109, с.74].

Ҳангоми баҳисобгирӣ ва чамъбасти маълумот дар бораи мавҷудият ва ҳаракати қитъаҳои замини хоҷагиҳои деҳқонӣ дар нақшаи баҳисобгирии муҳосибӣ зерҳисоби 11070 «Ободонии қитъаҳои замин» пешбинӣ шудааст. Дар натиҷаи фаъолияти молиявӣ-хоҷагӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ қитъаҳои замини мавҷуда аз нав баҳо дода мешаванд ё арзиши худро ба арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшуда мегузаронанд.

Дар натиҷаи офатҳои табиӣ сифати замин низ талаф гардида метавонад. Дар ин гуна мавридҳо ба натиҷаҳои ниҳоии қитъаҳои хоҷагӣ таъсири манфӣ мерасонад. Азбаски аз тарафи давлат то ҳол қоидаҳои дахлдори суғуртакунии замин дар сурати аз офати табиӣ гум шудани сифати он, инчунин, меъёри фоизи ҷуброн тартиб дода нашудааст. Дар ин маврид тартиби ҳисобгирии замин инъикос карда намешавад: дебити ҳисоби 44130 «Ҷоида (зарар) аз тағйирёбии арзиши одилонаи дороиҳои биологӣ» ва кредити ҳисоби 11070 «Ободонии қитъаҳои замин».

Майдонҳои зиёди заминҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ба иҷора низ дода мешаванд, ки ин амал дар баҳисобгирии субъекти хоҷагидорӣ ифода меёбад. Аз ҷумла, аз рӯйи тадқиқоти гузаронидаи мо, қайд кардан ба маврид аст, ки дар водии Зарафшон то 1 январи соли 2024 заминҳои ба иҷора додашуда хеле зиёд буда, тақрибан 57,4%-и майдонҳои умумии ин водиро ташкил меод.

Бояд гуфт, ки ба мақсад мувофиқ аст, ҳангоми баҳисобгирии замини ба ичора додашуда шартномаи тарафайн байни ичорадеҳ ва ичорагир баста шавад. Дар шартномаҳои замини ба ичорадодашуда байни деҳқон ва ичорагир маблағи ичораи солоноро бо асъори миллӣ (сомонӣ) ё аз рӯйи нишондиҳандаҳои воҳиди аслӣ (миқдори ғалла ё ҳосиле, ки ба ичорадеҳ кафолат дода мешавад) нишон додан лозим аст.

Бо дардарназардошти ҳолатҳои дар боло зикргардида, барои боз ҳам саҳеҳтар пеш бурдани баҳисобгирии таҳлилии истифодаи замин, пешниҳод менамоем, ки дар сабткунаки «Китоби баҳисобгирии амвол» (майдони замин), ки дар чадвали 3.10-уми боби 3-юм оварда шудааст, истифода бурда шавад. Сабткунаки мазкур барои пешбурди баҳисобгирии таҳлилӣ ва чамъбасти маълумот оид ба мавҷудият ва истифодаи замин дар хоҷагиҳои деҳқонӣ пешниҳод гардидааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки пас аз гузаронидани таҳлили нишондиҳандаҳои сабткунак ба деҳқон имкон медиҳад, ки ба осонӣ аз мавҷудияти заминҳои истифодашаванда ва аз рӯйи ҳосилнокиашон муайян намуда, дар ниҳояти қор ҳисоботи молиявии хоҷагии деҳқониро таҳия созад. Чунин муносибат вақти деҳқонро сарфа намуда, баҳисобгирии оқилоноро фароҳам меорад.

Ғайр аз ин, деҳқонон метавонанд барои баланд бардоштани ҳосилхезии замин маблағи муайянеро хароҷот намоянд. Дар ин сурат, хароҷоти асосӣ барои ободонии замин дар дебети ҳисоби 11450 «Дороиҳои биологии аз рӯйи хароҷоти воқеӣ ба ҳисоб гирифташаванда» ва кредити ҳисоби 22010 «Ҳисобҳо барои пардохт» инъикос карда мешаванд. Пас аз анҷом додани хароҷоти асосӣ, онҳо бояд ба ҳисоби 55351 «Дигар хароҷоти асосӣ барои ободонии заминҳо» ва кредити ҳисоби 11450 «Дороиҳои биологии аз рӯйи хароҷоти воқеӣ ба ҳисоб гирифташаванда» аз ҳисоб бароварда шаванд, зеро тибқи СБҲМ 41 барои ободонии замин хароҷоти истехлок ҳисоб карда намешаванд.

Ба андешаи мо, дар амал татбиқ намудани тартиби тавсияшудаи инъикоси муомилоти баҳисобгирии замин дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ба беҳтар нигоҳ доштани сифати он, оқилона истифода бурдани ҳар як порчаи замин мусоидат карда, заминаҳои устуворро барои бомуваффақият ба амал баровардани ислоҳоти замин дар ҷумҳурӣ таъмин мекунад.

Дар рафти истеҳсолот мавҷудияти дигар воситаҳои истеҳсолот доимо тағйир меёбад, бинобар ин, ҳисобгирӣ бояд тавре ташкил карда шавад, ки ҳамаи тағйирот сари вақт ва дуруст нишон дода шаванд. Аз ҷумла, воридшавии дигар воситаҳои истеҳсолот ба хоҷагиҳои деҳқонӣ бо санади қабул ва супурдани он тартиб дода шуда, дар асоси ин ҳуҷҷат дар тавозун нишон дода мешаванд. Чунин тартиби ҳисобгирӣ хангоми хариди ҳайвоноти маҳсуловар (чорвои гӯштӣ) низ дахл дорад. Умуман, тартиби баҳисобгирии хариди ҳайвоноти маҳсуловар бояд ба талаботи СБҲМ мутобиқат намояд ва ҳуҷҷатнок карда шавад. Ба сифати ҳуҷҷатҳои ибтидоии хариди ҳайвоноти маҳсуловар Борхатҳои молӣ-нақлиётӣ, ҳисоб-фактураҳо шинохта мешавад.

Хариди сабадии чорвои маҳсуловар. Масалан, хоҷагии деҳқонӣ якбора чор навъи чорвои маҳсуловарро (асп, буқа, гов, гӯсфанд) ба маблағи 64000 сомонӣ ба таври нақдӣ харидорӣ менамояд. Арзиши одилонаи (бозории) ҳар як навъи чорво чунин буд: Асп 40000, буққа 14000, гов 6000 ва гӯсфанд 4000 сомони ро ташкил меод. Ҳангоми баҳисобгирӣ аз рӯйи кадом арзиш бояд онҳоро қабул кунад? Дар ин ҷо пешниҳод менамоем, ки барои дуруст инъикос гардидани ин амалиёт дар ҳисобҳои таҳлилий усули сабадиро бо формулаи зерин истифода бурда, барои ҳар як навъи чорво арзиши харидро муайян намоем:

$$АБ=АУХ*АЧ/АО$$

дар ин ҷо:

АБ - арзиши баҳисобгирӣ,

АУХ - арзиши умумии харид,

АЧ - арзиши чорво дар алоҳидагӣ,

АО - арзиши умумии одилона.

Қараёни пешбурди фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ оиди азҳисоббарории воситаҳои истеҳсолот ё барҳамдиҳии онҳо бо сабабҳои ба истифода номувофиқ будан, фурӯш, нест кардани ҳайвоноти маҳсуловар, ройгон додан ва ғайра аз кор мебароянд, онҳо бояд аз тавозуни хоҷагидорӣ хориҷ карда шаванд.

Ҳуҷҷати аввалиндараҷаи аз ҳисоб баровардани воситаҳои истеҳсолот санади барҳам додани воситаҳои истеҳсолот мебошад.

Ҳангоми аз ҳисоб баровардани воситаҳои истеҳсолот навиштаҷоти зерин ба амал бароварда мешавад:

- барои маблағи фарсудаҳои дебити ҳисоби 11100 «Фарсудаҳои ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ» ва кредити ҳисоби 11000 «Воситаҳои асосӣ»;
- ба маблағи арзиши боқимондаи дебити ҳисоби 44010 «Даромад аз фурӯш» ва кредити ҳисоби 11000 «Воситаҳои асосӣ».

Агар ба назар гирем, ки хоҷагиҳои мазкур дар айни замон дар марҳалаи тараққиёти худ қарор доранд ва миқдори воситаҳои асосие, ки онҳо доранд, кам аст, пас барои баҳисобгирии таҳлили онҳо пешниҳод мекунем, ки варақаи дар ҷадвали 3.11 овардашуда татбиқ карда шавад.

Қобили зикр аст, ки тамоюли мусбии нишондиҳандаҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ зарурати воқеии ташаккул ва тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо мебошад. Чунин мавқеъро иқтисодчии ватанӣ Каримов Б.Ҳ. ҷонибдорӣ намуда, қайд менамояд, ки «...ба зарурати бозбинии методикаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ диққат бояд дод» [115, с.309]. Вобаста ба ин, рақамҳои омори расмиро оид ба нишондиҳандаҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шакли ҷадвалҳо ва диаграммаҳои таҳлилий пешниҳод менамоем.

Нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбӣ оид ба шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ, тамоюли онҳо, инчунин, шумораи онҳо ба сари ҳар 100 ҳазор аҳолии вилояти Суғд дар чадвали 2.3 оварда шудааст.

Чадвали 2.3. - Нишондиҳандаҳои мутлақ ва нисбӣ оид ба хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Фарқи мутлақ 2024/ 2018
Хоҷагиҳои деҳқонӣ, воҳид	64615	65174	65742	65543	66603	67294	67715	1,05
Тамоюли хоҷагиҳои деҳқонӣ, %	104,9	100,9	100,9	99,7	101,6	101,0	100,6	-4,3
Шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба сари ҳар 100 ҳазор аҳолии вилоят, нафар	2430,6	2407,3	2362,3	2321,0	2320,7	2306,6	2321,1	-109,5

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси [12, с.342], [13, с.10-11].

Аз рақамҳои чадвали 2.3 бармеояд, ки хоҷагиҳои деҳқонии вилоят давоми солҳои таҳлилшуда (2018-2024) зиёд гардидааст. Афзоиши хоҷагиҳо барои афзоиш ёфтани ҳаҷми маҳсулоти озуқаворӣ дар вилоят низ мусоидат кардааст. Рақамҳои нисбӣ бошанд, нишон медиҳанд, ки бинобар сабаби суръати нисбатан баланд доштани шумораи аҳолии вилоят, шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба сари ҳар 100 ҳазор аҳолии вилоят нисбатан кам мебошад. Новобаста ба ҳолати ҷойдошта, динамикаи рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар хоҷагиҳои деҳқонии вилоят бояд ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ мунтазам амал намояд.

Чорводорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ самти бартаридоштаи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ доништа мешавад. Аз ин рӯ, саршумори чорвои маҳсулноқ дар хоҷагиҳои деҳқонии вилоят давоми солҳои 2018-2024 дар чадвали 2.4 оварда шудааст.

**Чадвали 2.4. – Саршумори чорвои маҳсулноқ дар хоҷагиҳои деҳқонии
вилояти Суғд, ҳазор сар**

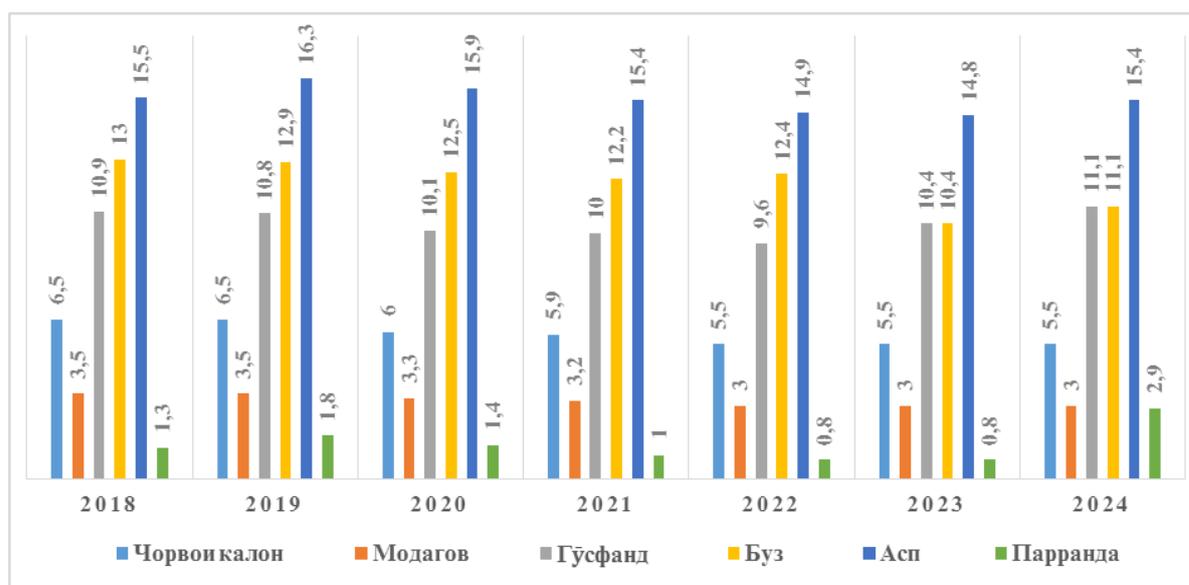
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Фарқи мутлақ 2024 / 2018	Афзоиши миёнасолона, %
Чорвои калон	43,4	43,4	43,6	43,0	43,1	43,1	44,9	1,5	0,5
-аз ҷумла модагов	12,6	12,6	12,7	12,6	12,7	12,7	13,4	0,8	0,9
Гӯсфанд	122,2	122,1	125,6	128,3	134,8	141,4	158,8	36,6	4,3
Буз	58,0	58,0	59,1	59,0	61,7	64,7	72,6	14,6	3,6
Асп	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,5	0,2	2,2
Паранда	59,0	59,0	83,0	76,9	56,2	39,1	174,6	115,6	28,0

Сарчашма: таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [12, с.240-264].

Рақамҳои ҷадвали 2.4 нишон медиҳанд, ки нишондиҳандаҳои миқдории хоҷагиҳои деҳқонии вилоят оид ба чорводорӣ давоми солҳои 2018-2024 қаноатбахш нестанд. Масалан, саршумори паранда танҳо дар соли 2024 тамоюли назарраси афзоишбӣ дорад. Чорвои маҳсулноқ бошад, танҳо аз ҳисоби гӯсфанд ва буз то андозае майли мусбии афзоишбӣ дорад. Бо дарназардошти ҳолати ҷойдошта, рушди хоҷагиҳоро дар ин самт муҳим мешуморем. Ба ақидаи мо, аз тариқи сармоягузориҳои хоҷагиҳо ва истифодаи дигар сарчашмаҳои молиявӣ бояд дар хоҷагиҳо шумораи саршумори чорво зиёд карда шуда, даромаднокии онҳо аз ин ҳисоб таъмин карда шавад.

Барои муайян намудани ҳиссаи саршумори чорвои маҳсулноки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷамъи саршумори чорвои маҳсулноки тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят бо ифодаи фоиз маълумотҳои рақамиро дар диаграммаи 2.1 пешниҳод менамоем.

Диаграммаи 2.1. – Ҳиссаи саршумори чорвои маҳсулноки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷамъи саршумори чорвои маҳсулноки тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят, %

Сарчашма: таҳия ва ҳисоби муаллиф дар асоси [12, с.240-264]

Тавре аз тамоили рақамҳои диаграмма бармеояд, ҳиссаи саршумори чорвои маҳсулноки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷамъи саршумори чорвои маҳсулноки тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят танҳо аз ҳисоби асп, буз ва гӯсфанд то андозае назаррас аст. Лекин ин рақам дар сатҳи зарурӣ қаноатбахш нест, чунки хоҷагиҳои деҳқонӣ аз рӯйи ягон намуди чорво, ҳатто, аз се як ҳиссаро дар сохтори тамоми бахшҳои хоҷагиҳои вилоят ишғол накардаанд. Бо назардошти тамоюли мавҷуда, ба манфиати рушди соҳаи кишоварзӣ меҳисобем, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ саршумори чорвои маҳсулдеҳ зиёд карда шавад. Ҳамчунин, ҳиссаи ин хоҷагиҳо аз рӯйи нишондиҳандаи мазкур дар баробари корхонаҳои кишоварзӣ ва аҳоли ҳадди ақал ба 25-30% расонида шавад. Тавре дар боло зикр кардем, таъмини чунин шароит аз дастрасии хоҷагиҳо ба воситаҳои пулӣ, аз ҷумла, захираҳои қарзии арзон вобаста мебошад.

Воқеан, назорат воситаи таъмини самаранокии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ доништа мешавад. Инчунин, дар ин самт қайд мегардад «...кишоварзӣ соҳаи стратегии иқтисодиёт мебошад, аз ин рӯ, он ба

назорати дохилии хадамоти ҳисобдорӣ ва риояи қонунгузорӣ эҳтиёҷ дорад» [104, с.275].

Бинобар сабаби ноустувории низоми назорати дохилӣ, имрӯзҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ якҷанд мушкилот ба миён омадааст, ки муҳимтарини онҳо ташкили дурусти ҳуҷҷатгузорӣ, интихоби кормандон ва омӯзишу бозомӯзии онҳо, инчунин, омилҳои ба иқлим вобаста, ки аз фаъолияти инсон вобаста нестанд. Новобаста ба он ки баҳисобгирии муҳосибӣ идоракунии баъзе аз самтҳои фаъолияти хоҷагиҳои деҳқониро амалӣ менамояд, ба замми ин, зарурати воқеӣ ба амалкарди дигар унсурҳои назорат чой дорад. Бо ақидаи мо, агар дар хоҷагиҳои деҳқонӣ назорати дохилӣ устувор бошад, пас вай қодир аст, ки ҷиҳати иҷрои босамари қорҳо, сари вақт пешниҳод намудани ҳисоботи молиявии эътимоднок ва риояи санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ мусоидат намояд.

Низоми назорати дохилӣ бояд ҷиҳати истифодаи самараноки захираҳои истеҳсолии хоҷагиҳои деҳқонӣ, барқарорнамоии захираҳои меҳнатӣ, молиявӣ ва моддӣ, инчунин, ташкили такрористеҳсоли васеи маҳсулоти хоҷагӣ мусоидат намояд.

Дар шароити аксарияти хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бинобар сабаби низоми идоракунии нисбатан ноқомил доштани онҳо, имконияти таъсиси шубҳаи низоми назорати дохилӣ мавҷуд нест. Бинобар ин, хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки бо қарорҳои соҳаи кишоварзӣ, алаҳусус бо муҳосибони собиқадори ин соҳа ҳамкориро зич ба роҳ монанд. Аксарияти хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ, ки хизмати баҳисобгирии муҳосибиро дар сатҳи зарурӣ пеш намебаранд, бинобар ин, ҳамкорӣ бо муҳосибони соҳа метавонад ҷиҳати қорӣ ва барқарор намудани баҳисобгирии муҳосибӣ, андозӣ ва идоракунии мусоидат намояд. Дар баробари ин, роҳбари хоҷагиҳои деҳқонӣ, муҳосиб ва дигар ашхоси масъули хоҷагиро зарур аст, ки назорати пурраро аз болои натиҷаҳои ниҳонии фаъолият ба роҳ монанд. Назорати дохилӣ бояд роҳу равиши

ягоноро чихати дар ҳисобҳои муҳосибӣ ва сабткунакҳои андозӣ нишон додани амалиётҳои хоҷагӣ таъмин намояд. Инчунин, чораҳои низоми назорати дохилӣ риояи талаботи қонунгузори соҳаи ҳисобдорӣ ва сиёсати ҳисобдориро бояд дар бар гирад.

Татбиқи назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ маҷмуи чорабиниҳоеро дар бар мегирад, ки тамоми самтҳои фаъолияти хоҷагиҳои мазкурро фаро мегиранд (ниг. ба расми 2.1).

Расми 2.1. – Барномаи низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре аз расми 2.1 дида мешавад, барномаи низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ объектҳои назоратӣ ва сарчашмаҳои иттилоотии назоратшавандаро дар бар мегирад. Тадбирҳои дар барнома овардашуда назорати объектҳоро шуруъ аз иттилооти ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ то маълумоти ҷамъбастиро фарогир мебошад. Бояд қайд намуд, ки назорат ба

самти муайян намудани дараҷаи пуррагию саҳеҳии маълумот, муқоисашавандагии онҳо ва ба меъёрҳои амалкунанда ҷавобгӯӣ будани онҳо равона карда мешавад. Аз ин рӯ, роҳбарони хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки назорати мазкурро дар асоси механизми мукамал амалӣ намоянд.

Воқеан, низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқониро дар сурате босамар ҳисобидан имконпазир мебошад, ки агар он чорабиниҳои назоратиро дар асоси пайдарпайии мантиқӣ ҷорӣ созад. Бинобар ин, низоми мазкур бояд методикаи муносиби татбиқи чорабиниҳои назоратиро дар ин субъектҳои соҳаи кишоварзӣ дар назар дошта бошад (ниг. ба расми 2.2).

Расми 2.2. – Методикаи амалкарди низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз тартиботи дар расми 2.2 овардашуда дида мешавад, ки методикаи амалкарди низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ аслан се марҳилаи асосиро дар бар мегирад: 1. Муайян намудани дараҷаи устувории хадамоти ҳисобдорӣ ва назорати дохилӣ. Бояд қайд намоем, ки ҳадаф аз баҳодиҳии пешакии дар расм овардашуда муайян намудани сатҳи ҳавфи мавҷудаи низомҳои зикршуда мебошад. 2. Дар асоси қоидаҳои мухталиф ба роҳ мондани таҳлили ҷиҳатҳои алоҳидаи истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ. Роҳандозии ин қоидаҳо имконият медиҳад, ки дараҷаи таъсири омилҳо муайяну ошкор гардад, динамикаи истеҳсолот ва моддаҳои алоҳидаи харочот аз мавқеи миқдорию сифатӣ таҳлил карда шуда, натиҷаҳои зарурӣ бароварда шаванд. 3. Дар марҳилаи 3-юм тадбирҳои назоратӣ аз болои объектҳои алоҳидаи ҳисобдорӣ ҷорӣ карда мешаванд, ки аз натиҷаи онҳо хулосаю машваратҳои зарурӣ бароварда шуда, қарорҳои идоракунӣ қабул мегардад.

Қобили қайд аст, ки низоми назорати дохилии хоҷагиҳои хонаводагӣ ба хусусиятҳои соҳавӣ вобаста мебошад. Дар муқоиса ба дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, ки низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ то андозае хусусиятҳои фарқкунанда дорад, аз ин рӯ, низоми назорати дохилии он нисбатан фарқ мекунад.

Дар натиҷаи таҳқиқи хоҷагиҳои деҳқонӣ хусусиятҳои зерини онҳо муайян ва ошкор карда шуданд:

1. Ба сифати захираҳои асосии истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ замин ва доройҳои биологӣ мансуб мебошанд;
2. Истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки объекти баҳисобгирии муҳосибӣ доништа мешавад, аз шароити иқлим вобаста мебошад;
3. Таҳти таъсири дигаргуниҳои мавсимӣ қарор доштани чараҳои истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ;
4. Ба сиёсати давлатӣ таъяс намудани ташаккул ва рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ). Ҳамчунин, рушди истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз

сатҳи нархи маҳсулоти дар хоҷагиҳои мазкур истеҳсолшаванда ва зиёд намудани шуғли аҳоли дар онҳо вобаста мебошад;

5. Масрафи захираҳо ҳамчун хароҷоти ҷорӣ ва гирифтани даромад дар оянда;

6. Ба роҳ мондани истеҳсолот дар масофаҳои (майдонҳои) нисбатан васеъ;

7. Аз як зироат ва ё як намуди ҷорво ба даст овардани якчанд намуди маҳсулот;

8. Мувофиқ набудани давраи корӣ ба ҷараёни истеҳсолоти хоҷагии деҳқонӣ;

9. Худтаъмин будани хоҷагиҳои деҳқонӣ оид ба дороиҳои биологӣ.

Воқеан, вижагиҳои қайдшуда ба хадамоти ҳисобдорӣ ва низоми назорати дохилии ин хоҷагиҳо бетаъсир намеронанд. Бинобар ин, таъсири баъзе аз хусусиятҳои болозикрро ба низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ дида мебароем.

Шароити иқлим ба тамоми давраи истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсиргузор мебошад. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ барои маҳсулоти умумии истеҳсолшуда ва аз рӯи маҳсулоти алоҳида баҳисобгирии таркибӣ ва таҳлилӣ ба роҳ монда мешавад. Ин намудҳои баҳисобгирӣ, ки барои низоми назорати дохилӣ таъминкунандаи иттилоот мебошанд, аз ин рӯ, байни хусусияти зикршуда баҳисобгирии муҳосибӣ ва низоми назорати дохилӣ вобастагӣ ҷой дорад. Вижагии дигар, ки мавсимӣ будани истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад, бо тартиби зикршуда вобастагии ҷонибҳоро ба вучуд меорад.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти гуфтаҳои боло, метавон ба чунин хулоса омад, ки бунёди низоми назорати дохилии босамар таъмини шароити зеро талаб менамояд:

1. Амалкарди низоми баҳисобгирии муҳосибие, ки тавонад ҷиҳати банизомдарории иттилооти боэътимод, пурра ва ғаврии фаъолияти

хоҷагиҳои деҳқонӣ омода бошад. Ҷой доштани чунин намуди ҳадамоти ҳисобдорӣ идоракунии муваффақонаи хоҷагиҳои деҳқониро таъмин менамояд;

2. Ҷой доштани низоми комили гардиши ҳуҷҷатҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ҳаракати дуруст ва қонунии ҳуҷҷатҳоро дар назар дошта бошад;

3. Мавҷудияти низоми маҳакҳои дурнамои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ ва арзёбии самаранокии фаъолияти ҷорӣ онҳо;

4. Фаъолияти низоми баҳисобгирии муҳосибии устувор, ки тавонад ҷиҳати ташаккули маҳзани иттилооти боэътимод мусоидат намояд. Ҳадамоти муҳосибии дарназардошта бояд маълумотҳоеро ба низом дарорад, ки аз онҳо қарорҳои идоракунии мушаххас ва аҳаммияти стратегидошта қабул карда шаванд.

Аз омӯзишу таҳлили маълумоти зербоби 2.1 хулосаҳои зерин бароварда шуд:

1. Дақиқ гардид, ки муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) низ татбиқ мегардад. Аз ин рӯ, субъектҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ ҷиҳати ташаккули манбаи иттилооти эътимоднок ва қонунӣ меъёрҳои қонуни мазкурро ҳатман риоя намоянд;

2. Бо мақсади наздик намудани низоми ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ ба СБҲМ хоҷагиҳои мазкурро зарур аст, ки ҷиҳатҳои имконпазири таҷрибаи байналмилалӣ дар шароити хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ роҳандозӣ намоянд;

3. Дар шароити прогресси илму техника дар хоҷагиҳои деҳқонӣ низ бояд навоариҳои илмӣ-техникӣ ҷорӣ карда шавад. Аз мавқеи истехсоли саривақтии маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ ва бо арзиши кам ба даст овардани онҳо истифода намудани техникаҳои навин муҳим арзёбӣ мегардад;

4. Натиҷаи таҳлилу муқоисакунии сохтори воситаҳои истеҳсолот нишон дод, ки дар фаъолияти соҳаҳои зироаткорӣ чорводорӣ то ба имрӯз заминҳои қорам нисбатан кам ва маблағгузорӣ барои бадастории воситаҳо ва предметҳои меҳнат низ нокифоя мебошад. Бо дарназардошти ҳолати ҷойдошта, ҳаҷми маблағгузории хоҷагиҳои деҳқониро бо мақсади харидории воситаҳо ва предметҳои меҳнат зарур мешуморем. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки новобаста ба он ки шумораи хоҷагиҳо зиёд гардида, ҳаҷми истеҳсоли онҳо низ афзоиш ёфтааст, лекин то кунун рушди онҳо дар сатҳи қаноатбахш таъмин нагардидааст;

5. Таҳқиқот нишон дод, ки бо дарназардошти вижагиҳои соҳавӣ, низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ, дар навбати аввал, бояд мукамал бошад. Баъдан, низоми мазкур барои сари вақт муайяну ошкорсозии мушкилоти ҷойдошта, пеш аз ҳама, ҳолатҳои вайронгардии меъёрҳои қонунгузории соҳаи ҳисобдорӣ ва тартиботи дохилӣ бояд муносиб бошад.

2.2. Баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) тибқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ

Солҳои охир ба баҳши хусусӣ, аз ҷумла, ба хоҷагиҳои деҳқонӣ диққати зарурӣ дода мешавад. Дар натиҷа, рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ таъмин гардид, ки ин ҳолат зарурати таъсиси хадамоти баҳисобгирии муҳосибиро ба вуҷуд овард. Воқеан, яке аз вижагиҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ давомнокии нисбатан тулонии чараёни истеҳсоли маҳсулот мебошад. Аз нигоҳи мо, сабаби асосии ҳолати мазкур ҷой доштани истеҳсолоти нотамои дар ин хоҷагиҳо мебошад. Барои он ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ захираҳои меҳнатӣ, таҷҳизоти хоҷагӣ, хӯроки чорво, нуриҳои минералӣ ва дигар маводи муҳимми истеҳсолӣ ба таври нобаробар то ба анҷом расидани рафти истеҳсолот истифода мегарданд.

Тавре дар боло зикр намудем, имрӯзҳо стандарти байналмилалии баҳисобгирии муҳосиби №41 таҳти унвони «Кишоварзӣ» дар сатҳи байналмилалӣ ҷиҳати танзими баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагии қишлоқ татбиқ мегардад. Ҳадафи стандарти мазкур муқаррар намудани қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагии қишлоқ мебошад.

Қобили қайд аст, ки СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» стандарте мебошад, ки фаҳмиши фаъолияти хоҷагии қишлоқро инъикос менамояд. Аслан, фаъолияти хоҷагии қишлоқ ба андухти дороиҳои биологӣ, инчунин, фурӯш, коркард ва ё истехсоли иловагии онҳо равона гардидааст.

Ҳадафи СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» аз муқаррар намудани меъёрҳо ва қоидаю принципҳои баҳисобгирии дороиҳо, уҳдадорӣҳо ва дигар амалиёти ҳаёти хоҷагидорӣ иборат мебошад, ки натиҷаи ниҳоии он устувор намудани низоми идоракунӣ мебошад.

Воқеан, дороиҳои биологӣ ҳайвонҳои зинда ва ё растаниҳо мебошанд [70, с.178]. СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» ҷиҳати баҳисобгирии объектҳои зерин нигаронида шудааст: а) дороиҳои биологӣ, ба ғайр аз растаниҳои ҳосилхез; б) маҳсулоти кишоварзӣ дар лаҳзаи ҷамъоварии он; в) субсидияҳои давлатӣ, ки ба дороиҳои соҳаи кишоварзӣ алоқаманд мебошанд.

СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» дар ҳолатҳои зерин мавриди қабул ва истифодабарӣ қарор намегирад: «...а) растаниҳои ҳосилдех, ки ба фаъолияти кишоварзӣ алоқаманд мебошанд (СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ»); б) маҳсулоте, ки дар натиҷаи коркарди баъдӣ аз ҷамъоварии ҳосил ба даст оварда мешавад (СБҲМ (IAS) 2 «Захираҳо»); в) заминҳои, ки дар онҳо дороиҳои биологӣ мерӯянд, барқарор мешаванд ва ё нест мешаванд (СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ», СБҲМ (IFRS) 16 «Иҷора»); г)

дороиҳои ғайримоддӣ, ки ба фаъолияти кишоварзӣ алоқаманд аст (СБҲМ (IAS) 38 «Дороиҳои ғайримоддӣ»» [20].

Қобили зикр аст, ки дар тавозуни муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳиссаи дороиҳои биологӣ назаррас аст ва онҳо дороиҳои муҳиме мебошанд, ки даромадро ба вучуд меоранд. Бо дарназардошти нуктаҳои зикршуда, дар мавриди тартибдиҳии ҳисоботи муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ нақши асосиро маҳакҳои эътироф ва арзёбии дороиҳои биологӣ ва усулҳои нишондиҳии онҳо дар низоми ҳисобдорӣ мебозанд.

Бо дарназардошти хусусиятҳои ҷойдошта, дороиҳои биологии хоҷагиҳои деҳқонӣ гурӯҳбандӣ карда мешаванд (ниг. ба ҷадвали 2.5).

Ҷадвали 2.5. – Дороиҳои биологии хоҷагиҳои деҳқонӣ

Дороиҳои биологӣ	Маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ	Маснуоте, ки дар натиҷаи коркарди маҳсулоти ҷамъовардашудаи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба даст оварда мешавад
Гӯсфанд	Пашм, гӯшт	Калоба, қолин, маснуоти ҳасибӣ ва консервашуда
Дарахтони ҷангалзор	Дарахтони афтода	Ҷубу тахта ва маснуоти аз онҳо тайёршаванда
Ҳайвони ширдеҳ	Шир	Панир
Буз	Пашм, гӯшт	Калоба, қолин, маснуоти ҳасибӣ ва консервашуда
Пахта	Пахтаи ҷамъовардашуда	Матоъ, либос
Токи ангур	Ангури ҷамъовардашуда	Вино
Дарахтони мевадиханда ва буттамева	Меваҳои ҷамъовардашуда	Меваҳои коркардшуда

Сарчашма: коркарди муаллиф.

Тибқи талаботи СБҲМ дороиҳои биологӣ, ё ин ки маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд дар мавридҳои зерин эътироф карда шаванд: а) дар мавриде ки хоҷагиҳои деҳқонӣ мавқеи идоракунии дороиҳои биологии худро бо дарназардошти ҳодисаҳои гузашта муайян менамоянд; б) дар ҳолате ки эҳтимолияти зиёди гирифтани бурди иқтисодӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ дар робита ба дороиҳо ҷой дорад; в) вақте ки арзиши одилона ва ё

арзиши аслии дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ устуворона баҳодиҳӣ карда шавад.

Ҳамчун қоида, тибқи муқаррароти СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» баҳодиҳии дороиҳои биологии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар вақти эътирофи аввалин ва дар ҳар як санаи ҳисоботӣ бо арзиши одилона (бозорӣ) ва бо тарҳи хароҷоти фурӯш ба роҳи моонда мешавад. Ҳамчунин, маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ, ки дар натиҷаи истифодаи дороиҳои биологӣ ба даст оварда мешаванд, бо тарҳи хароҷоти фурӯш ба арзиши одилона баҳодиҳӣ мегарданд. Роҷеъ ба ин масъала иқтисодчии ватанӣ Д.Н. Дадоматов низ нуқтаи назар дорад. Мавсуф қайд менамояд, ки инъикос дар баҳисобгирии дороиҳои биологӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ бо арзиши одилона тасҳеҳи ҷиддиро ба нақшаи муқаррарии баҳисобгирии кишоварзӣ тақозо мекунад. Ин имкон медиҳад, ки натиҷаҳои фаъолияти кишоварзиро дақиқтар муайян кунем, онҳоро дар ҳисоботи молиявӣ мустақиман ва шаффофтар пешниҳод намоем, ки ба қабули қарорҳои муассири идоракунии мусоидат мекунад [65, с.209].

Дар асоси таъйиноти СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд дар ҳисоботи молиявӣ худ бузургии фоида ва ё зараре, ки дар натиҷаи эътирофи аввалини дороиҳои биологӣ ва маҳсулоти хоҷагӣ, инчунин, фоида ва зараре, ки дар натиҷаи тағйироти арзиши одилонаи (бозорӣ) дороиҳои биологӣ бо тарҳи хароҷоти фурӯш ба вучуд меоянд, нишон диҳанд.

Воқеан, тағйири арзиши дороиҳои биологии хоҷагиҳои деҳқонӣ баъди эътирофи аввалин зери таъсири омилҳои зерин ба вучуд меояд: а) тағйироти сатҳи нархҳои бозорӣ; б) тағйироти ҳолати ҷисмонии дороиҳои биологӣ, аз ҷумла, тағйироти синну соли ҳайвоноти хоҷагӣ ва ғ.

Маъмулан, дар муқоиса ба дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла, хоҷагиҳои деҳқонӣ вижагиҳои хос доранд. Дар ин субъектҳо ба сифати объектҳои асосии баҳисобгирифташаванда

хайвонҳои зинда ва растаниҳо дохил мешаванд, ки хусусияти асосии онҳо инкишоф ёфтани ва аз байн рафтани аст. Бо дарназардошти вижагиҳои зикршуда, дар чараҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳии онҳо баъзе аз мушкилоти соҳавӣ ба миён меояд.

Татбиқи СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» дар хоҷагиҳои деҳқонӣ баъзе аз мушкилот дорад, ки ба ақидаи мо, муҳимтаринашон инҳо мебошанд:

1. Таҷрибаи миллӣ оид ба ҳисоботдиҳӣ, ки ба СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» тааллуқ дорад, дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ватанӣ ба таври назаррас нишон дода нашудааст. Қой доштани ҳолати мазкур боиси мураккаб гардидани рафти омодакунии ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ гардидааст.

2. Тавре дар боло қайд намудем, дороиҳои биологӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ бо арзиши одилона муайян карда мешавад. Лекин, бинобар сабаби таъсири манфии нархҳо, аниқтараш, тағйирёбии сатҳи нархҳо муайян намудани арзиши одилона нисбатан мураккаб мегардад. Бо дарназардошти ҳолати қойдошта, ҷиҳати муайян намудани арзиши одилона муҳосибони хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки донишу малакаи зарурӣ дошта бошанд.

3. Рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ зиёд гардидани дороиҳои биологӣ ва маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқониро ба вучуд меорад. Дар чунин вазъ, зарурати гурӯҳбандӣ ва ташкилу пешбурди баҳисобгирии таркибии таҳлилии объектҳои мазкур пеш меояд.

4. Қой доштани мушкилиҳо дар самти муайянкунии муҳлати истифодаи ҳайвонҳои хоҷагӣ, арзиши барҳамдиҳии онҳо, муайянкунии меъёри истеҳлок, ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ ва пардохти андозҳоро ба миён овардааст.

Ҳамин тавр, муқаррароту принципҳои СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ»-ро бо дарназардошти баъзе аз монеаҳои қойдошта дар хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ намудан имконпазир аст. Стандарти мазкур

дар ташкилотҳои бахши кишоварзии як қатор кишварҳои ҷаҳон мавриди истифода қарор мегирад. Аз нигоҳи мо, чиҳати дар сатҳи зарурӣ истифода намудани имкониятҳои СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ анҷом додани таҳқиқоти илмии хусусияти назариявӣ-методидошта, ки метавонанд дар низоми ҳисобдорӣ хоҷагиҳои мазкур ислоҳоти муносибро ворид намоянд, зарур мебошад.

Фаҳмишҳои калидӣ, ки СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» дар бар мегирад, бояд дар рафти коргузори муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ мавриди истифода қарор гирад (ниг. ба ҷадвали 2.6).

Ҷадвали 2.6. - Фаҳмишҳои асосии СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ»

Дороиҳои биологии дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истифодашаванда	Ҳайвоноти зинда ва ё растаниҳое, ки дар ҳисоби хоҷагиҳои деҳқонӣ қарор доранд
Растаниҳои ҳосилдиҳанда	Растаниҳои сабз, ки хусусиятҳои зерин доранд: а) барои истеҳсолот ва ё таҳвили маҳсулоти кишоварзӣ (хоҷагиҳои деҳқонӣ) истифода мешаванд; б) эҳтимол меравад, ки ин растаниҳо зиёда аз як давра маҳсул медиҳанд.
Маҳсулоти хоҷагии кишлоқ (хоҷагиҳои деҳқонӣ)	Маҳсулоте, ки аз дороиҳои биологӣ ба даст оварда мешавад
Харочоти фурӯш (харочоти фурӯши маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ)	Харочоти иловагӣ, ки бевосита ба хориҷқунии дороиҳо мансуб аст, ба ғайр аз харочоти молиявӣ ва андозӣ даромад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [21].

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ки манфиатгирандагон зиёд мешаванд, аз ин рӯ, хадамоти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд шаффоф бошад ва талаботи иттилоотии онҳоро қонеъ гардонида тавонад. Ба ақидаи мо, агар баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин хоҷагиҳо бо истифодаи стандартҳои байналмилалӣ роҳандозӣ гардад, пас вай метавонад шаффоф бошад ва талаботи иттилоотии истифодабарандагонро қонеъ гардонад.

Ҳамин тавр, рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама соҳаҳои иқтисоди миллӣ аз қабули ҷорикунӣ стандартҳои байналмилалӣ дар онҳо вобастагии зиёд дорад. Мавриди тазаккур аст, ки бо сабаби мушкил будани рафти ҷорикунӣ ва эътирофи ҳисобот дар сатҳи байналмилалӣ,

меъёру қоидаҳои СБҲМ 41 «Кишоварзӣ» дар низоми ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба пуррагӣ роҳандозӣ намешаванд. Аз ин рӯ, мутобиқсозии ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба СБҲМ 41 «Кишоварзӣ» муҳим мебошад.

Эътирофи дороиҳои биологӣ ва маҳсулоти хоҷагиҳои деҳқонӣ тибқи талаботи СБҲМ 41 «Кишоварзӣ» дар мавриде имконпазир мебошад, ки агар хоҷагии деҳқонӣ дороиҳои мазкурро назорат карда тавонад ва даромади пешгӯишавандаи дар оянда ба дастовардашавандаро аз онҳо асоснок карда тавонад.

Таҷрибаи ҷорикунии СБҲМ дар баҳши кишоварзии кишварҳои ғарбӣ як қатор мушкилоти мушаххасро ошкор кардааст. Ин муаммоҳо характери баҳисобгирӣ-таҳлилӣ, ташкилӣ ва инфрасохторӣ доранд [32]. Қайд намудан бамаврид аст, ки муаммоҳои мазкур дар хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ҷашм мерасанд.

Мушкилоти баҳисобгирӣ-таҳлилӣ нисбатан муносиб набудани муқаррароти қонунгузории баҳисобгирии муҳосибӣ ва методологияи пешбурди қорҳои ҳисобдорӣ ба талаботи СБҲМ мебошад. Муаммоҳои асосии дар ин самт ҷойдошта, ки ба низоми ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ таъсири манфӣ мерасонад, баҳодихии дороиҳои биологӣ ва маҳсулоти хоҷагиҳои мазкур мебошад.

Новобаста ба он ки мутахассисони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби муассисаҳои таҳсилоти олий, миёнаи касбӣ ва марказҳои омӯзишӣ омода карда мешаванд, лекин имрӯзҳо муҳосибони дорои малақаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ намерасанд. Бо дарназардошти чунин вазъ, зарур мешуморем, ки муҳосибони хоҷагиҳои деҳқонӣ аз курси баҳисобгирии муҳосибӣ тибқи СБҲМ гузаранд.

Дигар мушкилоте, ки дар боло зикр намудем, хусусияти инфрасохторӣ дорад. Бинобар сабаби он ки молу маҳсулоти хоҷагиҳои

деҳқонӣ дорои бозорҳои кушод нест ва маҳзани иттилоотӣ оид ба нархҳои бозории маҳсулоти истеҳсолнамудаи хоҷагиҳо вучуд надорад, аз ин рӯ, ҷорикунии СБҲМ дар сатҳи зарурӣ имконнопазир мегардад.

Яке аз вижагиҳои асосии стандартҳои миллии баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар муқоиса ба стандартҳои байналмилалӣ дар он ифода меёбад, ки дар низоми миллии ҳисобдорӣ фаҳмиши дороиҳои биологӣ вучуд надорад. Дороиҳои биологие, ки СБҲМ 41 «Кишоварзӣ» пешбинӣ кардааст, ҳайвоноти зинда ва растаниҳо мебошанд. Тибқи стандарти мазкур, ин дороиҳо ба дороиҳои ҷорӣ (гардишӣ) ва дарозмуддат ҷудо мешаванд [21]. Ҷиҳати муайян намудани моҳияти стандартҳои байналмилалӣ дар баланд бардоштани самаранокии кори ҳадамоти ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ муқаррароти алоҳидаи СБҲМ 41 «Кишоварзӣ»-ро дида мебароем.

Ба дороиҳои биологӣ ҷорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ ғалладонагиҳо дар давраи ҷамъоварӣ, ҳайвоти барои фурӯш нигаронидашуда, ҳайвоти ҷавони гӯштдеҳ ва ғ. Воқеан, тибқи меъёрҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ дороиҳои биологӣ ҷорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун захираҳо баҳодихӣ карда мешаванд. Тибқи талаботи СБҲМ бошад, ин намуди дороиҳо дар мавриди эътирофи аввалинашон ва дар охири ҳар як давраи ҳисоботӣ бо арзиши одилона ва бо дарназардошти хароҷоти фурӯш баҳодихӣ карда мешаванд. Аммо, дар баъзе мавридҳо шартномаи фурӯши дороиҳои биологӣ ё маҳсулоти кишоварзӣ метавонад шартномаи ташвишвар бошад. Ҳамчун қоида, нисбат ба шартномаҳои ташвишвар муқаррароти СБҲМ IAS 37 “Захираҳо, уҳдадориҳои шартӣ ва дороиҳои шартӣ” истифода карда мешавад» [58, с.34].

Ёдовар шудан бамаврид аст, ки дар банди 8-уми СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» фаҳмиши арзиши одилона бо чунин мазмун оварда шудааст: “Арзиши одилона – арзише мебошад, ки тавассути он дорой метавонад мубодила гардад ва ё бо ёрии он уҳдадориҳои муайяни марбут ба хариду

фурӯш ичро гардад» [20]. Ҳамчунин, дар банди 13-уми СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» қайд карда шудааст, ки барои баҳисобгирии минбаъда дороиҳои биологӣ бо арзиши одилона ва бо тарҳи харочоти фурӯш баҳодихӣ мегарданд. Бо дарназардошти муқаррароти болозикр метавон муқаррар намуд, ки барои маҳсулоти хочагиҳои хонаводагӣ на IAS 41, балки IAS 2 «Захираҳо» татбиқ мегардад.

Ба дороиҳои биологии дарозмуддати хочагиҳои деҳқонӣ модаговҳои ширдеҳ, мурғҳои тухмдиҳанда, ниҳолҳои бисёрсола, ки ба дараҷаи мевадиҳӣ расидаанд ва ғайра дохил мешаванд.

Дар низоми миллии баҳисобгирии муҳосибие, ки мақомоти ваколатдори Ҷумҳурии Тоҷикистон барои субъектҳои иқтисодӣ тавсия менамояд, дороиҳои биологии дарозмуддат бо арзиши ибтидоӣ ва ё арзиши азнавбаҳододашуда арзёбӣ мегарданд. Ҳамчунин, дороиҳои мазкур дар низоми ҳисобдорӣ ба сифати воситаҳои асосӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Тибқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, дороиҳои биологии истифодабариашон дарозмуддат дар асоси талаботи банди 12-уми IAS 41 «Кишоварзӣ» бо арзиши одилона (бозорӣ) ва бо тарҳи харочоти фурӯш баҳодихӣ мегарданд. Дар сурате, ки бо арзиши одилона баҳодихӣ намудани ин дороиҳо имконнопазир бошад, пас онҳо бо арзиши асли ва бо тарҳи истехлоки ҷамъшуда (зарари дар натиҷаи баҳодихӣ гирифташуда) арзёбӣ карда мешаванд.

Дар асоси талаботи банди 34-уми СБҲМ IAS 41 «Кишоварзӣ» субсидияҳои бешарти давлатӣ, ки дороиҳои биологӣ ҳисобида мешаванд, лаҳзае ҳамчун даромад эътироф мегарданд, ки агар онҳо барои қабулкунӣ омода бошанд.

Тибқи талаботи низоми миллии баҳисобгирии муҳосибии Ҷумҳурии Тоҷикистон субсидияҳо оид ба воситаҳои асосӣ ба даромадҳои давраҳои оянда мансуб мебошанд.

Набояд фаромӯш кард, ки дар рафти роҳандозӣ намудани СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ як қатор мушкилиҳо чой доранд, ки муҳимтаринашон инҳо мебошанд: а) хароҷоти нисбатан калон ҷиҳати пардохти ҳаққи хизмати машваратдиҳандагони масоили татбиқи СБҲМ дар ин хоҷагиҳо; б) хароҷоти ҷорӣ намудани таъминоти барномавӣ аз тариқи ивазкунии барномаҳои қаблӣ ва ё навкунии онҳо; в) хароҷот оид ба ташкили маҳзани иттилооти эътимодноқ дар бораи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ; г) хароҷоти бозомӯзӣ ва баландбардории тахассусмандии муҳосибони хоҷагиҳои деҳқонӣ дар самти аз бар намудани муқаррароти СБҲМ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дороиҳои биологӣ дар «Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ» ва «Нишондоди методӣ оиди татбиқи Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ», ки бо Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, таҳти №41 тасдиқ гардидааст, оварда шудаанд. Тибқи муқаррароти ҳуҷҷатҳои мазкур, дороиҳои биологӣ дорои чунин ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошанд:

11400	Дороиҳои биологӣ
11410	Ҳайвонот (дороиҳои биологии истеъмоли)
11420	Ҳайвонот (дороиҳои биологии маҳсуловар)
11430	Растаниҳо (дороиҳои биологии истеъмоли)
11440	Растаниҳои маҳсуловар
11450	Дороиҳои биологии аз рӯи хароҷоти воқеӣ ба ҳисоб гирифташаванда
11460	Дигар дороиҳои биологӣ

Хоҷагиҳои деҳқонӣ метавонанд дар гурӯҳи ҳисобҳои 11400 «Дороиҳои биологӣ» иттилооти заруриро оид ба мавҷудият ва ҳаракати дороиҳои биологии худ, яъне ҳайвонот ё растаниҳо, ки дар асоси ҳуқуқи моликият ва ё аз тариқи иҷора ба даст овардаанд, ҷамъбаст намоянд.

Тибқи банди 45-и СБҲМ (IAS) 41 «Кишоварзӣ» субъектҳои баҳши кишоварзӣ, аз ҷумла, хоҷагиҳои деҳқонӣ метавонанд вобаста ба зарурати

воқеъ ба ҳисоби 11400 «Дороиҳои биологӣ» ҳисобҳои чузъиро низ илова намоянд.

Тибқи талаботу муқаррароти мавҷуда, дороиҳои биологӣ дар натиҷаи дарёфткунӣ (харид, мубодила ва ғайра) ё дар натиҷаи шакливазкунии биологӣ, ки дар ихтиёри субъекти хоҷагидорӣ қарор дорад (мисол, таваллуди ҳайвонот) аз рӯи арзиши одилона (бозорӣ), бо истисноӣ (кам кардани) хароҷоти тахминии фурӯш, эътироф мегарданд. Фоидаи ҳангоми бори аввал эътироф кардани дороиҳои биологӣ пайдошуда аз рӯи арзиши одилона бо баровардани хароҷоти тахминии фурӯш аз рӯи кредити ҳисоби 44110 «Фоида (зарар) аз эътирофи ибтидоии дороиҳои биологӣ» дар мукотибот бо ҳисоби 11400 «Дороиҳои биологӣ» инъикос меёбад.

Ҳамчун қоида, арзиши воқеии дороиҳои биологӣ, бо истисноӣ (кам кардани) хароҷоти тахминии фурӯш, метавонад вобаста бо тағйироти шакли физикии хусусиятҳои дорой ва нархҳо дар бозор иваз шавад. Ҳар як тағйироти шакли физикии дороиҳои биологӣ, яъне баландшавӣ, истеҳсоли маҳсулот ва такрористеҳсолкунӣ – мушоҳида ва баҳодихӣ карда мешавад. Аз рӯи ҳолат ба ҳар як санаи ҳисоботӣ дороиҳои биологӣ аз рӯи арзиши одилона бо тарҳи хароҷоти тахминии фурӯш баҳо дода мешавад.

Тибқи талаботи «Нишондоди методӣ оиди татбиқи Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ» тағйироти арзиши ҳаққонии дорой маблағи даромадро аз дорой биологӣ кам ё зиёд мекунад ва аз рӯи дебет ё кредити ҳисоби 44130 «Фоида (зарар) аз тағйирёбии арзиши воқеии дороиҳои биологӣ» дар мукотибот бо ҳисоби 11400 «Дороиҳои биологӣ» инъикос меёбад.

Дигаргуншавии арзиши одилонаи дороиҳои биологӣ, ки вобаста ба чамбоварии маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ ба миён меояд, низ тағйирёбии хусусиятҳои қисмонӣ мебошад. Барои дороиҳои биологӣ истеъмолшаванда дар лаҳзаи чамбоварии маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ

арзиши тавозунии дорои биологӣ аз кредити ҳисоби 11400 «Дороиҳои биологӣ» навишта мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дороиҳои биологӣ дар натиҷаи фурӯш, мубодила, барҳамдиҳӣ бояд аз тавозуни хоҷагии деҳқонӣ бароварда шаванд (ниг. ба чадвали 2.7).

Чадвали 2.7. – Инъикоскунии дороиҳои биологӣ барҳамдодашуда ва фурӯхташуда дар низомии баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ

<p>1. Тарғиби инъикосёбии хоричшавии дороиҳои биологӣ барҳамдодашуда</p>	<p>1.1. Арзиши тавозунии дорои биологӣ ба ҳисоби хароҷоти амалиётӣ ё ғайриамалиётӣ вобаста аз он ки субъект чӣ тавр амалиёти дороиҳои биологиро тасниф мекунад, сабт карда мешавад.</p>
	<p>1.2. Хароҷот аз рӯи барҳамдиҳии дорои биологӣ аз рӯи дебети ҳисобҳои хароҷоти амалиётӣ ё ғайриамалиётӣ вобаста аз он ки субъект амалиёти дороиҳои биологиро дар мукотибот бо ҳисоби 22040 «Дигар ҳисобҳо барои пардохт», 22010 «Ҳисобҳо барои пардохт» ва ё дигар ҳисобҳои муҳосибӣ чӣ тавр тасниф мекунад, инъикос карда мешавад.</p>
<p>2. Аз ҳисоб баровардани дороиҳои биологӣ фурӯхташуда</p>	<p>2.1. Воситаҳои пулии аз фурӯши дороиҳои биологӣ гирифташуда аз рӯи дебети ҳисобҳои 10100 «Воситаҳои пулӣ дар ҳазина», 10200 «Воситаҳои пулӣ дар банк», 10400 «Қарздорӣ дебитории тичоратӣ» дар мукотибот бо ҳисобҳои 44000 «Даромад аз фаъолияти амалиётӣ» ва 22320 «Андоз аз арзиши иловагӣ (ААИ) барои пардохт» инъикос меёбад.</p>
	<p>2.2. Арзиши тавозунии дороиҳои биологӣ ба ҳисоби арзиши аслии фурӯш навишта мешавад.</p>
	<p>2.3. Воситаҳои пулии аз фурӯши дороиҳои биологӣ гирифташуда аз рӯи дебети ҳисобҳои 10100 «Воситаҳои пулӣ дар ҳазина», 10200 «Воситаҳои пулӣ дар банк», 10400 «Қарздорӣ дебитории тичоратӣ» дар мукотибот бо ҳисобҳои 66070 «Дигар хароҷоти ғайриамалиётӣ» ва 22320 «Андоз аз арзиши иловагӣ (ААИ) барои пардохт» инъикос мегардад.</p>
	<p>2.4. Арзиши тавозунии дороиҳои биологӣ дар ҳисоби 66170 «Дигар хароҷоти ғайриамалиётӣ» навишта мешавад.</p>
	<p>2.5. Агар дар натиҷаи фурӯш (хоричшавӣ) фоида пайдо шавад, он гоҳ он дар ҳисоби 66070 «Дигар даромадҳои ғайриамалиётӣ» инъикос меёбад, зарари гирифташуда бошад, ба дебети ҳисоби 66170 «Дигар хароҷотҳои ғайриамалиётӣ» мансуб карда мешавад.</p>
	<p>2.6. Хароҷоти минбаъда (баъди эътирофи аввала) вобаста ба дороиҳои биологӣ аз рӯи дебети ҳисоби 55100 «Хароҷот аз рӯи истеҳсоли дороиҳои биологӣ» инъикос меёбад.</p>

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [6, с.48-49]

Тибқи муқаррароти «Нишондоди методӣ оиди татбиқи Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ», дар лаҳзаи эътирофи аввалаи дороиҳои биологӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки

нисбаташон иттилоот оид ба нархҳои бозорӣ ва нишондиҳандаҳо вучуд надорад, онҳо аз рӯйи хароҷоти воқеӣ баҳо дода мешаванд. Дар чунин маврид дороиҳои мазкур дар дебити ҳисоби 11450 «Дороиҳои биологии аз рӯйи хароҷоти воқеӣ ба ҳисоб гирифташаванда» ба ҳисоб гирифта мешаванд. Мисоли чунин дороиҳо метавонанд дороиҳои биологие бошанд, ки дар онҳо аз лаҳзаи амалӣ кардани хароҷоти нахустин, тағйирёбии чиддии биологӣ дида намешавад (ниҳолҳои дарахтони мевадиханда, растаниҳои ғалладона ва сабзавот, ки бевосита пеш аз санаи ҳисоботӣ шинонида шудаанд). Дороиҳои биологӣ, ки бояд истехлоқ шаванд (мисол, чорвои корӣ) аз рӯйи арзиши аслӣ бо баровардани истехлоқи ҳисобкардашуда ва зарарҳои чамъшуда аз коҳишёбии арзиш баҳо дода мешаванд.

Мувофиқи меъёрҳо ва қоидаҳои мавҷуда, дар сурати пайдо гардидани имконияти муайян кардани арзиши одилонаи дороиҳои биологӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд бо модели (тарҳи) баҳодихӣ аз рӯйи арзиши одилона бо баровардани хароҷоти тахминии фурӯш гузаранд. Дар ин маврид арзиши тавозунии дороиҳои биологӣ аз кредити ҳисоби 11450 «Дороиҳои биологии аз рӯйи хароҷоти воқеӣ ба ҳисоб гирифташаванда» ба дебити ҳисобҳои мувофиқи гурӯҳи ҳисобҳои 11400 «Дороиҳои биологӣ» навишта мешаванд. Фарқият байни арзиши одилона ва тавозунии дороиҳои биологӣ дар дебити ҳисобҳои мувофиқи 11400 «Дороиҳои биологӣ» дар мукотибот бо кредити ҳисоби 44130 «Ҷоида (зарар) аз тағйирёбии арзиши одилонаи дороиҳои биологӣ» инъикос карда мешавад.

Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳангоми муайян кардани хароҷоти воқеӣ (арзиши аслӣ) маблағи истехлоқи ҳисобкардашуда ва зарарҳои чамъшуда аз коҳишёбии арзиш бояд қоидаҳои СБҲМ (IAS) 2 «Захираҳо», СБҲМ (IAS) 16 «Воситаҳои асосӣ», СБҲМ (IAS) 36 «Беқурбшавии дороиҳо»-ро ҳамчун асос қабул карда шаванд. Роҷеъ ба ин масъала қайд мегардад, ки «...дар амалияи баҳисобгирии идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ ҷиҳати

ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот, ҳисобҳои баҳисобгирии идоракунӣ истифода намешаванд» [56, с.26].

Таҳқиқи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба муқаррароти стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ асос ёфтааст, имконият дод, то ҳулосаҳои зерин бароварда шаванд:

1. Таҳқиқот нишон дод, ки дар шароити муносири рушди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳӣ соҳаи кишоварзӣ, пеш аз ҳама, хоҷагиҳои деҳқонӣ дар мувофиқа бо талаботҳои низоми иқтисоди бозорӣ ва стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ давраи мушкили ислохотро паси сар менамоянд. Аз ин рӯ, ҳадафи асосии низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ на танҳо омода намудани ҳисоботҳои молиявӣ мувофиқ ба шароити иқтисоди бозорӣ, инчунин, дақиқии нишондиҳандаҳо ва мувофиқати онҳо ба талаботи доираи васеи истифодабарандагони иттилооти ҳисоботӣ мебошад. Тибқи талаботи СБҲМ роҳандозӣ намудани ҳадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ маҳз чиҳати қонеъгардонии талаботи иттилоотии истифодабарандагон мусоидат менамояд.

2. Муайян гардид, ки ҳалли мушкилоти СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ иқдоми муҳимми ҷалби истифодабарандагони ҳисоботи муҳосибии ин хоҷагиҳо, аз ҷумла, сармоягузори соҳаи кишоварзӣ мебошад. Ҳамчунин, гузариши хоҷагиҳои деҳқонӣ аз низоми ҳисобдорӣ анъанавӣ ба СБҲМ боиси баланд гардидани сатҳи рақобатпазирии ин намуди субъектҳои иқтисодӣ, дастрасии истифодабарандагон бо иттилооти саҳеҳу боваринок, беҳтаргардии сифати баҳисобгирии идоракунӣ гардида, баҳодихии дақиқи ҳолати молиявӣ онҳоро таъмин менамояд.

3. Муайян гардид, ки роҳандозии СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) барои тартибдиҳии сиёсати ҳисобдорӣ мукамал ва дуруст мусоидат менамояд. Сиёсати ҳисобдорӣ муносиб ва дуруст дар навбати худ, барои роҳандозии нисбатан осони муқаррароти СБҲМ дар низоми

ҳисобдории ин хочагиҳо, коҳиш додани харочоти омодакунии ҳисоботи молиявӣ, таъмини шароити пешниҳоди иттилооти зарурӣ ба истифодабарандагони манфиатдор ва ҷиҳати қабули қарорҳои идоракунии мусоидат менамояд.

2.3. Ҳолати муосири баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисобот дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Таҳқиқи ҳолати низоми ҳисобдорӣ дар хочагиҳои деҳқонии (фермерӣ)-и водии Зарафшон нишон дод, ки дар амалияи фаъолияти онҳо вариантҳои гуногуни роҳандозии он мавриди истифода қарор мегирад. Сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби мақомоти ваколатдор барои истифода тавсия дода мешаванд ва ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ низ пешниҳод карда мешаванд. Дар радифи имкониятҳои ҷойдошта, дар таҳқиқот мо шаклҳои муносиби сабткунакҳоро таҳия кардем, ки онҳо дар боби 1-ум оварда шудаанд. Бинобар сабаби он ки низоми ҳисобдории дар тавсия пешниҳодшуда нисбатан мураккаб аст, аз ин рӯ, нусхабардории такрории сабтҳо аз хочагиҳо меҳнати зиёдро талаб менамояд. Амалияи фаъолияти хочагидорӣ нишон медиҳад, ки на ҳама сабткунакҳои пешниҳодшуда баҳисобгирӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ ба пуррагӣ истифода бурда мешаванд. Ҳатман барои ҳар семоҳа ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хочагидории хочагиҳои деҳқонӣ (шакли ХД – 2), ки бояд ба мақомоти андозии ноҳия пешниҳод карда шавад, омода карда мешавад. Гузашта аз ин, он ҳам аз ҷониби хочагиҳои деҳқонӣ тартиб дода шудааст, ки сабтҳоро дар низоми одӣ ва дар низоми дугона сабт мекунанд. Дигар китобҳо дар ихтиёри деҳқон нигоҳ дошта мешаванд.

Дар аксари хочагиҳо, бинобар хурд будани онҳо, баҳисобгирӣ бо истифодаи сабти одӣ анҷом дода мешавад, баҳисобгирии муҳосибӣ ва усули сабти дутарафа истифода намешавад. Иқтисодчиён иброз мекунанд, ки «...хусусияти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хочагии қишлоқ ба низоми ташкили он дар кишоварзӣ алоқаманд мебошад» [106, с.128]. Ҳангоми

миқдори назарраси ҳисобҳо баҳисобгирии касби муҳосибӣ лозим аст. Ҳамин тавр, дар хоҷагии “Сӯфиён”, бинобар ҳаҷми калони корҳои ҳисобдорӣ, баҳисобгирӣ аз ҷониби муҳосиби кироя бо маълумоти махсус дар компютер дар асоси барномаи баҳисобгирии муҳосибии «1С: Корхона 5.5» гузаронида мешавад. Азбаски ин барнома барои инъикос кардани хусусиятҳои истеҳсоли хоҷагиҳо мутобиқ карда нашудааст, сабтҳо дар ҷадвалҳои сабткунакҳои Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ дошта мешаванд.

Баҳисобгирии пули нақд ва пардохтҳо пурра бо истифодаи барномаҳои компютерӣ ба роҳ монда шудааст. Дар компютер китобҳои хариду фурӯш, китоби хазина пеш бурда мешавад. Ба низоми худкор гузаронидани низоми ҳисобдорӣ музди меҳнат имкон медиҳад, ки ҳисоботҳо дар фондҳои иҷтимоии ғайрибучавӣ аз рӯйи баҳисобгирии фардикунонидашуда ба Фонди ҳифзи иҷтимоӣ ва нафақа ва андоз аз даромади шахсони воқеӣ (андози даромад) ба мақомоти андоз пешниҳод карда шавад. Ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ дар парвандаҳо тибқи тартиби тақвими гирифтанишон нигоҳ дошта мешаванд. Нигоҳдории ҳуҷҷатҳо дар утоқи махсус, ки барои бойгонӣ мучаҳҳаз шудааст, таъмин карда мешавад. Дар умум, баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагӣ хеле оқилона ва соҳибхтисосона гузаронида мешавад. Хоҷагӣ суратҳисоби бонкии худро дорад, аз қарзҳо истифода мебарад ва аз буҷет дотатсия мегирад.

Ҳисоботи музди меҳнат (шакли ХД-1) ҳармоҳа дар асоси ҳисобҳои шахсии кормандон ва кортҳои андозӣ тартиб дода мешавад. Сабтҳо дар сабткунакҳои дигар ба қадри кофӣ мунтазам ва саҳеҳ пеш бурда мешаванд. Ҳуҷҷатҳои ибтидоии мавҷуда дар парвандаҳо дӯхта мешаванд ва бо тартиби давраи ҳисоботӣ ва навъи хароҷоту даромад интиҳоб шудаанд. Дар хоҷагӣ, инчунин, китоби хазина, китоби баҳисобгирии хариду фурӯш тартиб дода мешавад. Барои нигоҳдории пули нақди озод дар филиали КВД БА ҚТ «Амонатбонк» дар шаҳри Панҷакент ҳисоб кушода шудааст,

ки он ҳам барои интиқоли пардохтҳои андозӣ ва бочҳо ва ҳам барои дигар ҳисоббаробаркуниҳо истифода мешавад.

Дар хоҷагии “Артуч” баҳисобгирӣ аз ҷониби худи деҳқон гузаронида мешавад. Аз феҳристҳои пешниҳодшудаи ҳисобдорӣ, ӯ танҳо дафтари баҳисобгирии амалиёти хоҷагидорӣ ва ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявиро истифода мебарад. Сабтҳои боқимонда истифода намешаванд. Хоҷагӣ дорои таркиби хурди воситаҳои асосии фарсудашуда мебошанд. Ҳаҷми истеҳсолот он қадар зиёд нест, музди меҳнат ба аъзои хоҷагӣ аз сабаби набудани маблағ дода намешавад. Кор аз ҷониби гурӯҳи оилавӣ иҷро карда мешавад ва дар он принципҳои баробарӣ ва ҳамбастагӣ ба пуррагӣ иҷро карда мешавад. Дафтари пуркардашаванда аз ҷониби деҳқон мунтазам пеш бурда намешавад ва бо бисёр ислоҳҳо гузаронида мешавад. Барои нигоҳдории маблағҳо ва ҳисоббаробаркуниҳо хоҷагӣ суратҳисоби ҷорӣ дорад, ки асосан барои пардохтҳои андоз истифода мешавад. Пардохтҳо барои молҳо ва корҳои иҷрошуда асосан бо пули нақд, бо коркарди интихобии супоришномаҳои нақдӣ ва дебетӣ қабул карда мешаванд. Инчунин, китоби харид ва фурӯш нигоҳ дошта намешавад. Барои бақайдгирии андоз аз арзиши иловашуда реестри ислоҳшуда истифода мешавад. Баҳисобгирии истифодаи вақти корӣ аз ҷониби аъзои хоҷагӣ пеш бурда намешавад, ҳисоботи музди меҳнат тартиб дода намешавад. Таҳлили ташкили баҳисобгирӣ дар хоҷагӣ нишон дод, ки нуқсонҳои асосии баҳисобгирӣ набудани ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ (бахусус ҳуҷҷатҳое, ки ба солҳои 2013-2018 дахл доранд) ва дар натиҷа, инъикоси ғайриобъективии амалиёти хоҷагӣ ба чашм мерасад.

Дар «Хоҷагии Чимтарға» баҳисобгирӣ амалан вучуд надорад. Ҳама ҳуҷҷатҳои ибтидоиро сардори хоҷагӣ нигоҳ медорад. Дар хонавода ягон реестри баҳисобгирӣ вучуд надорад. Чунин бақайдгирӣ барои деҳқон барои пур кардани ҳисоботи семоҳаи натиҷаҳои молиявӣ ва эълomiaҳои андоз хеле мушкилӣ меорад.

Дар хоҷагии фермерии «Сӯфиён» баҳисобгириро муҳосиби кироя анҷом медиҳад. Дар соҳаҳои асосии баҳисобгирӣ воситаҳои асосӣ, пули нақд, ҳисоббаробаркуниҳо, маҳсулоти тайёр ва дигар намуди баҳисобгирӣ дар дафтарҳои махсус аз рӯи принсипи даромад-хароҷот гузаронида мешавад. Ҳамзамон, барои ҳар як намуди маҳсулоти ҳар як шарик саҳифаҳои алоҳида дар китобҳо ҷудо карда шудаанд. Аз рӯи тафсилот, иншоотҳои ба назар гирифташаванда, дар маҷмуъ, аз пешбурди он хангоми низоми дугона кам фарқ мекунанд ва дар умум, хеле босамар аст.

Дар хоҷагии деҳқонии «Сарвода»-и ноҳияи Айнӣ, раиси хоҷагӣ худ ҳисоботро пеш мебарад. Деҳқон баҳисобгирии амволи худ, ҳисобҳо, даромад ва хароҷоташро дар дафтарҳои махсуси мутобиқшуда бо даромади хароҷот амалӣ мекунад. Вобаста аз объектҳои баҳисобгирӣ дар хоҷагӣ якҷанд чунин китобҳо мавҷуданд:

- оид ба баҳисобгирии воситаҳои асосӣ ва фарсудаҳои солони онҳо;

- оид ба баҳисобгирии воридоти маҳсулот аз зироат ва фурӯши он.

Ҳуҷҷатҳо дар шакли дӯхташуда ва дар парвандаҳо дар шакли банизомдаровардашуда нигоҳ дошта мешаванд. Ҳамзамон, музди меҳнат ба аъзоёни хоҷагӣ на дар давоми сол ва на дар охири сол пардохт карда намешавад, зеро барои ин маблағи кофӣ мавҷуд нест ва аз ин рӯ, ҳисобу китоби маблағ ба фондҳои ғайрибуҷавии иҷтимоӣ гузаронида намешавад.

Амалияи баҳисобгирӣ дар хоҷагии деҳқонии (фермерии) Масҷох, ки дар ноҳияи Масҷоҳи кӯҳӣ ҷойгир аст, қобили тавачҷуҳ аст. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагӣ аз ҷониби сардори хоҷагӣ - муҳосиб аз рӯи маълумот иҷро карда мешавад. Баҳисобгирии муҳосибӣ бо низоми дутарафа амалӣ карда мешавад. Ҳуҷҷатҳо ҳар моҳ аз рӯи амалиёти хоҷагидорӣ якхела ба тартиб дароварда мешаванд, масалан, ҳазинаи нақдӣ, суратҳисоби ҷорӣ, қайдҳои ҳисобдорӣ барои гурӯҳҳои амалиёт бо пайдарпайии тақвимӣ, яъне суратҳисобҳои дебетӣ, кредитӣ ва маблағи

амалиёт нишон дода мешаванд. Дар асоси гузоришҳо, дафтари умумӣ ҳар моҳ пур карда мешавад ва тавозун тартиб дода мешавад. Ҳуҷҷатҳое, ки ба гузоришҳо зам карда шудаанд, бо пайдарпайии тақвимӣ аз рӯйи солҳо дар чувздон нигоҳ дошта мешаванд. Китоби хазинавӣ, китобҳои хариду фурӯш пеш бурда шуда, ҳисоботи ҳисоббаробаркунӣ ва пардохт ва кортҳои андоз тартиб дода мешаванд. Баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагии мазкур дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шудааст.

Умуман, тавре таҳқиқот нишон дод, ҳолати низоми ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ аз бисёр ҷиҳат ба омодагии касбии шахсе, ки онро амалӣ менамояд, вобаста аст. Бинобар сабаби он ки аксарияти хоҷагиҳои муваффақ солҳои 1991-1993 ташкил ёфтаанд, аз ин рӯ, дар тули солҳои мавҷудияти худ, деҳқонон оид ба ҳисобдорӣ таҷрибаи калони амалӣ ба даст овардаанд. Мушкилот дар низоми ҳисобдорӣ на танҳо дар мавҷуд набудани малакаҳои дахлдори баҳисобгирӣ, инчунин, аз номукаммалии сабткунакҳои тавсияшудаи баҳисобгирии муҳосибӣ низ ба ҷашм мерасад. Пеш аз ҳама, ҷой доштани мушкилот дар дафтари баҳисобгирии амалиёти хоҷагидорӣ дида мешавад, ки ҳолати мазкур рафти тартибдиҳии ҳисоботи натиҷаҳои молиявиро душвор месозад. Ба ақидаи мо, онҳо бояд ба таври иловагӣ интиҳоб гарданд ва аз рӯйи намудҳо гурӯҳбандӣ карда шаванд. Дар ин самт зарур мешуморем, ки ҷадвалҳои ёрирасон ва ё сабткунакҳо васеъ истифода карда шаванд.

Номукаммалии сабткунакҳои пешниҳодшудаи ҳисобдорӣ муҳосибони хоҷагиҳоро водор мекунад, ки сабткунакҳои худро ихтироъ кунанд ё сабткунакҳои мавҷударо ба талаботи худ мутобиқ намоянд. Аз ҷумла, тартиби баҳисобгирии қарзҳо ва ҳисоббаробаркуниҳои аз ҷониби Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодшуда то андозае камбудӣ дорад. Ба онҳо дохил мешаванд: а) баҳисобгирии қарзҳои гирифташуда вобаста ба тадбирҳое, ки барои онҳо дода шудаанд ва муҳлати пардохти онҳо вучуд надорад; б) баҳисобгирии

ҳисоббаробаркуниҳо бо таъминкунандагони инфиродӣ, харидорон ва дигар контрагентҳо пеш бурда намешавад; в) қарздорӣ дар санаи муайян дида намешавад. Аз ин рӯ, деҳқононро зарур меояд, ки варақаҳои шартии баҳисобгириро дар варақаҳои алоҳида оид ба қарзҳои мушаххаси бонкӣ ва ҳисоббаробаркуниро бо шарикони гуногун пеш баранд.

Хатоҳои маъмулӣ, ки ҳангоми пешбурди баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ содир мешаванд, аз мавҷуд набудани ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ ва номутобиқатии сабтҳо дар дафтари баҳисобгирӣ бо ҳуҷҷатҳои пешниҳодшуда мебошад. Ҳангоми чунин барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои муҳосибӣ комилан возеҳ аст, ки маълумот дар бораи даромад ва хароҷот эътимоднок нахоҳад буд ва ин боиси мучозоти ҷаримаӣ дар робита бо қонунвайронкуниҳо дар пардохти андозҳо мегардад.

Аксар вақт роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ дар вақти ба расмиятдарории ҳуҷҷатҳо муносибати эҳтиёткорона надоранд ва дар он қайд намеkunанд, ки ин ё он фаъолият ба кадом намуд хароҷот тааллуқ дорад. Дар ин маврид, ҳангоми муайян кардани ғоида аз истехсоли маҳсулоти хоҷагӣ, ғоида аз хизматрасониҳо дар соҳаҳои хизматрасонӣ, ва андоз аз даромади умумӣ пардохт карда мешавад. Ҳолати мазкур боиси баланд шудани сатҳи андозҳо мегардад. Новобаста ба он ки дар хоҷагиҳои деҳқонии таҳқиқшуда сабтҳои гуногуни ҳисобдорӣ ба ҷашм мерасад, лекин, дар онҳо сиёсати ҳисобдорӣ таҳия карда нашудааст.

Дар натиҷаи таҳқиқ ошкор гардид, ки ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонии водии Зарафшон айни замон дар се шакл таҳия мегардад: оморӣ, баҳисобгирӣ (молиявӣ) ва андоз. Махсус барои деҳқонон якчанд шаклҳои ҳисоботи омори давлатӣ таҳия шудаанд, ки дар вақтҳои гуногуни сол пешниҳод шудаанд.

Дар айни замон, ҳисоботи оморӣ ду шаклро дар бар мегирад: а) ҳисобот дар бораи фаъолияти истехсолии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (моҳона); б) ҳисобот дар бораи фаъолияти истехсолии хоҷагиҳои деҳқонӣ

(фермерӣ) (нимсола). Дар ҳисоботи мазкур миқдори воқеии зироатҳои кишоварзӣ дар соли чорӣ дар га бо ҳосили зерин нишон дода мешавад: зироатҳои зимистонӣ, ки дар охири кишти баҳорӣ нигоҳ дошта шудаанд; кишти баҳории соли чорӣ: ғалладона, техникаӣ, картошка, сабзавот, хӯроки чорво ва ғайра, инчунин, майдони кишти алафҳои бисёрсолаи солҳои гузашта. Дар сатрҳои озод намудҳои дигар зироатҳоро низ нишон додан мумкин аст, ки дар ҳоҷагӣ дар соли чорӣ кошта шудаанд. Шакли мазкурро ҳоҷагиҳои дорои зироатҳои кишоварзӣ пур мекунанд. Ин ба мақомоти омор имкон медиҳад хулоса бароранд, ҳоҷагиҳое, ки чунин ҳисоботро пешниҳод намекунанд, чунин кишт надоранд.

Дар ҳисобот оид ба ҳар як намуди зироатҳои кишт нишон дода мешавад: майдони кишт, майдони воқеан ҷамъоваришуда, ҳосили воқеии аз тамоми майдон ҷамъоваришуда ва ҳосили миёна аз 1 га (ҳосилнокӣ). Дар чунин ҳолат ҳосили маҷмуии зироатҳо баъд аз чорводорӣ нишон дода мешавад. Барои алафҳои яксола ва бисёрсола, майдонҳо барои алаф ва ҷуворимакка алоҳида нишон дода мешавад. Дар бахши алоҳидаи ҳисобот мавҷудият ва маълумот дар бораи ҳосили боғҳо ва гиёҳҳои мевагиро нишон медиҳанд.

Дар ҳисоботи мазкур маълумот дар бораи истеҳсоли маҳсулоти чорвопарварӣ ва шумораи чорво аз тарафи ҳоҷагии деҳқонӣ пешниҳод карда мешавад. Дар он маълумот дар бораи истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ бо ченакҳои табиӣ нишон дода мешаванд: чорво ва парандаҳо барои забҳ дар вазни зинда аз рӯйи намуди ҳайвоноти фурӯхташуда, шири ҷӯшидашуда, тухми аз ҳама парандаҳо гирифташуда, пашми тарошидашуда, асали ба фурӯш баровардашуда.

Дар фасли дуюм саршумори чорво ва парандаҳо дар охири давраи ҳисоботӣ аз рӯйи намудҳо нишон дода мешавад: чорвои калони шохдор, аз ҷумла гов; гӯсфанд ва буз; аспҳо, парандаи ҳама синну сол. Ҳамзамон, маҳсулот ва чорвое, ки ҳам ба ҳоҷагиҳои деҳқонӣ ва ҳам шахсан ба роҳбар

ва аъзои хоҷагӣ тааллуқ доранд, дар шакли мазкур нишон дода мешаванд. Ҳангоми фурӯши чорвои хонагӣ ва паранда барои забҳ дар вазни чорвои зинда тавсия дода мешавад, ки ҳама фурӯши гӯшт ва инчунин истеъмол дар хонаводаҳои худ дохил карда шаванд. Фурӯши чорвои хурд ва парандаҳо ба ин нишондиҳанда дохил намешавад.

Тавре ки дар дастурҳо оид ба пур кардани шаклҳои оморӣ қайд шудааст, маълумотҳои онҳо танҳо барои ба даст овардани натиҷаҳои ҷамъбасти барои ҳамаи хоҷагиҳои деҳқонӣ, таҳияи концепсияи умумии рушди минбаъдаи соҳаи хоҷагии қишлоқ ва омӯзиши имконияти расонидани кумак ба хоҷагиҳои деҳқонӣ истифода мешаванд.

Истифодабарандагони асосии ҳисоботи оморӣ мақомоти минтақавии омори ноҳияҳо - шуъбаҳои омори ноҳия мебошанд. Мақомоти мазкур иттилоотро оид ба хоҷагиҳои ноҳияи муайян ҷамъбаст мекунанд ва ба шуъбаи омори вилоятӣ месупоранд. Маълумоти андӯхташуда дар навбати худ, дар сатҳи вилоят ҷамъоварӣ мегардад. Ҳамзамон, ҳисоботро метавон мустақилона ба мақомоти омори ноҳиявӣ пешниҳод намуд.

Тавре ки омӯзиш нишон дод, барои аксари деҳқонон пур кардани ҳисоботи оморӣ чандон душвор нест. Боз як нуктаи манфӣ - таҳриф кардани (кам кардани) маълумот дар бораи истеҳсолот аз ҷониби аксарияти деҳқонон мебошад. Яке аз сабабҳои паст будани ҳосилнокӣ ва самаранокии хоҷагиҳои деҳқонӣ нисбат ба корхонаҳои коллективӣ дар ҳамин аст.

Умуман, маълумот дар бораи ҳисоботи оморӣ дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ воқеияти корхоро дар ин соҳаи иқтисодиёт таъмин намекунад. Дар ҳисоботи оморӣ танҳо нишондиҳандаҳои миқдориро инъикос мекунанд, дар ҳоле ки нишондиҳандаҳои молиявии фаъолияти онҳо, бар хилофи корхонаҳои кишоварзӣ, дар он ҷой дода намешаванд, ки ба андешаи мо, камбудии назарраси низоми мавҷудаи ҳисоботи оморӣ мебошад. Ин ба мо имкон намедиҳад, ки натиҷаҳои молиявии фаъолияти

онҳоро таҳлил кунем, сатҳи даромаднокии онҳо ва миқдори зарурии кумақро аз ҷониби давлат дар шаклҳои мавҷуда нишон диҳем.

Ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар шакли ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ пешниҳод карда мешаванд. Ин шакл дар симоҳои чоруми ҷамъбасти аз аввали сол таҳия ва ба мақомоти андози ноҳия бояд пешниҳод карда шавад. Он барои муайян кардани заминаи андозбандии хоҷагиҳо ва инчунин, муайян намудани ҳаҷми пардохтҳои иҷтимоӣ хизмат мекунад. Ведомост, инчунин, ба ташкилотҳои низоми қарзӣ (банкҳо) ҳангоми бастании шартномаи қарз дода мешавад.

Дарвоқеъ, ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ ҳисоботе мебошад, ки дар бораи фоида ва зарари хоҷагӣ ва фарқияти он маълумот медиҳад. Ин ҳисобот хароҷоти муфассалтари хоҷагиро дар бар мегирад, ки дар шароити кунунӣ аз доираи сирри тичоратӣ берун мебарояд. Гузашта аз ин, он тағйироти назаррасро дар заминаи меърию ҳуқуқии баҳисобгирӣ, ки ба пайдоиши намудҳои нави даромад ва хароҷот оварда мерасонад, инъикос намекунад.

Мавҷуд набудани дастурҳои дақиқ барои пур кардани ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ ба муҳосиботи хоҷагиҳо дар инъикоси намудҳои муайяни хароҷот ва даромад мушкилӣ пеш меорад. Масалан, дар хоҷагиҳои «Сафедобод» ва «Хоҷагии Навобод» даромад (маблағи фурӯш) ва хароҷоти хоҷагӣ дар ҳисоботи натиҷаҳои молиявӣ бе андоз аз арзиши иловашуда нишон дода шудаанд, ки ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ мувофиқат мекунад. Дар ҳамаи дигар хоҷагиҳо даромади умумӣ (брутто-даромад) нишон дода шудааст.

Азбаски даромади софи хоҷагӣ (нетто-выручка) то 01.01.2001 заминаи ҳисоб кардани андоз барои нигоҳдории фонди манзил ва иншооти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ба ҳисоб меравад, ки супорандагони он ҳама хоҷагиҳои минтақа новобаста ба вазни қиёсии ҷаъолияти хоҷагии деҳқонӣ ва даромади онҳо мебошанд, зиёд нишон додани нишондиҳандаҳо ба кам

шудани фоидаи хочагиҳо оварда расонид. Маҳз худи ҳамин нишондиҳанда замина барои ҳисоб кардани андоз аз истифодабарандагони роҳ маҳсуб меёбад, ки танҳо хочагиҳои деҳқонии ба соҳаи кишоварзӣ машғулбуда аз он озоданд.

Дар хочагии деҳқонии «Марғедар» ба хароҷоти хочагӣ муҳосиб онро ба ҳисоботи андоз аз даромад мепайвандад, ки вайронкунии дағалонаи сохтори хароҷот мебошад. Азбаски андоз аз даромад аз музди ҳисобшудаи коргарон ситонида мешавад, ки ин дар навбати худ ба хароҷоти хочагӣ дохил мешавад, бинобар ин, зиёд шудани хароҷот ба маблағи андоз ба назар мерасад.

Дар хочагии фермерии «Дашти малла» ААИ ба арзиши хароҷоти хочагӣ дохил карда мешавад, ки ин имкон медиҳад даромади умумиро кам карда, натиҷаи воқеии молиявӣ ба даст ояд. Хочагии мазкур бо тарзҳои гуногун маълумотро оид ба андозҳо ва пардохтҳои маҳаллӣ, андоз барои нигоҳдории фонди манзил ва иншооти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ободонии худуд, эҳтиёҷоти муассисаҳои таълимӣ, инчунин иттилооти дигарро дар ведомости натиҷаҳои молиявӣ инъикос менамояд. Андозҳои мазкурро корхонаҳои хочагии қишлоқ ба ҳисоби хочагӣ то андозбандии он ворид мекунанд. Аммо дар ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ инъикоси истифодаи фоидаи хочагӣ пешбинӣ нашудааст.

Бояд қайд намуд, ки ҳар семоҳа андозҳои маҳаллӣ ҳисоб карда мешаванд: ободонӣ, эҳтиёҷоти таълимӣ ва дигар мақсадҳо, андоз барои нигоҳдории фонди манзил ва иншооти иҷтимоӣ ва фарҳангӣ. Хочагиҳои пардохткунандаи музди меҳнат инчунин эълومیяро дар бораи даромади умумии солонаи ҳар як корманди хочагӣ ва нигоҳ доштани андоз аз даромад пешниҳод мекунанд. Ҳисоби андозҳо низ ҳар семоҳа пешниҳод карда мешаванд: андозҳо аз амволи корхона, аз истифодабарандагони роҳҳои автомобилгард, хариди мошинҳо аз соҳибони воситаҳои нақлиёт, андоз аз фоидаи соф. Дар сурати мавҷуд набудани ғайрикишоварзӣ, хочагиҳои деҳқонӣ дар сурати пур кардани эълومیя аз

пардохти ин намуди андозҳо озод карда мешаванд. Илова ба ҳисоботи андоз, хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳисобот ба фондҳои ғайрибучавии иҷтимоӣ тартиб медиҳанд, ки ҳама ҳисобкуниҳо ба фоидаи аъзоён ва кормандони хоҷагиҳо, инчунин, саҳми баҳо додасуда ва интиқолшударо нишон медиҳанд. Тавре ки омӯзиши хоҷагиҳои бузурги истифодабарандаи коргарони кироёе чун «Чимтарға» ва «Ҳайдаров А.» нишон дод, онҳо пайваста ҳисобот медиҳанд ва музди меҳнаташонро мунтазам ба фондҳои ғайрибучетӣ пешниҳод мекунанд. Хоҷагиҳои хурди амсоли Сарвода ва як қатор хоҷагиҳои таҳқиқшудаи вилояти Суғд музди меҳнат намедиҳанд ва ба фонд ҳисобот намедиҳанд.

Дар хоҷагиҳои фермерии ба меҳнати оилавӣ асосёфта, ин ё он намуди гузоришдиҳии дохилӣ вучуд надорад. Дар хоҷагиҳои калон, бо унсурҳои сохтории дӯконӣ ба сифати шакли ҳисобот, санадҳо истифода мешаванд. Масалан, дар хоҷагии фермерии «Ҳайдаров А.» ҷойгиркунии маҳсулоти тайёр дар шакли ихтиёрӣ иҷро карда мешавад, ки онро директори хоҷагӣ, сармуҳосиб, роҳбарони гурӯҳ, мудирҳои хоҷагии гармхона ва чорво имзо мекунанд. Дар санад ишора карда мешавад, ки миқдори маҳсулоти гирифташуда аз кадом қитъа ҷамъоварӣ карда шудааст. Санад барои тасдиқ ба сардори хоҷагии деҳқонӣ пешниҳод карда мешавад.

Таҳлили гузаронидашудаи ҳолати баҳисобгирӣ ва ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ ба мо имкон медиҳад, ки чунин қайд намоем. Шакли таҳияшудаи ҳисобот барои бисёр хоҷагиҳо дастрас нест, барои баъзеҳо он нолозим аст. Зеро ин талаботи нави баҳисобгириро, хусусан онҳое, ки ҳангоми гузаштан ба нақшаи нави ҳисобҳо ба миён меоянд, ба назар намегирад.

Низоми баҳисобгирӣ бояд хусусиятҳои хоси ташкил ва пешбурди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро ба назар гирад. Аз ин рӯ, бунёди он иҷроии шартҳои бунёдии зер ва ҳадди ақалли қувваи кориро таъмин мекунанд. Шартҳои бунёдии низоми ҳисобдорӣ инҳо мебошанд: а) содагӣ, возеҳият, яқхелагӣ дар сохтани сабткунакҳо; б) инъикоси пурраи объектҳои баҳисобгирӣ; в) сари вақт таҳия намудани маълумот барои қабули қарорҳои идоракунӣ.

Меҳнатғунҷоишии ҳадди ақали ҷараёни баҳисобгирӣ ба деҳқон имкон медиҳад, ки баҳисобгирӣ мустақилона, бе кумаки муҳосиби кироя ба роҳ монда шавад. Ин, баҳусус, барои хоҷагиҳои деҳқонии оилавии дорои ҳаҷми ками истеҳсолот муҳим аст, зеро он имкон медиҳад идоракунии истеҳсолот ва молиявиро дар шахсияти як нафар амалӣ созанд ва ҳамзамон, маблағ сарфа карда шавад.

Содагӣ, возеҳият ва якрангӣ дар ташкили баҳисобгирӣ аз зарурат ва дастрасии доираи васеи деҳқонон, ки омӯзиши касбии баҳисобгирӣ надоранд, ба миён омадааст. Вобаста ба ин, варианти нисбатан қобили қабули ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ принсипи «даромад-харочот-тавозун» мебошад, ки истифодаи ҳисобҳои муҳосибӣ ва мукотиботи онҳоро истисно мекунад. Аммо чунин низоми баҳисобгирӣ барои хоҷагиҳои деҳқонии калон баръало кофӣ нест.

Пуррагии инъикоси объектҳои баҳисобгирӣ барои таҳияи ҳисобот ва қабули қарори идоракунӣ баҳснопазир аст. Хоҷагиҳои деҳқонӣ шумораи зиёди объектҳои баҳисобгирӣ, амвол, захираҳо, пули нақд, ҳисоббаробаркуниҳо, даромадҳо ва дигар объектҳоро доранд. Шумораи онҳо дар хоҷагиҳои диверсификатсияшуда ва пеш аз ҳама, дар баҳисобгирии арзиши аслии меафзояд. Аз ин рӯ, оптималӣ будани воситаҳои баҳисобгирӣ дар ҳама ҳолатҳо талабот оид ба таҳияи ҳисобот ва зарурати идоракунӣ муайян карда мешавад.

Ба ақидаи мо, ҳангоми бақайдгирӣ дар хоҷагии деҳқонӣ бояд талаботи расмӣ асос бошад ва дигар меъёрҳое, ки вақти зиёдро талаб карда, муҳим нестанд, мадди назар карда шаванд. Гуноғунии шаклҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ-истеҳсолии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба таври возеҳ имконнопазир набудани мавҷудияти варианти ягонаи ташкили баҳисобгирии муҳосибиро барои онҳо собит мекунад. Ҳамзамон, талаботи ҳатмии мақомоти қонунгузор оид ба стандартикунонии баҳисобгирӣ, ки

таҳти таъсири муносибатҳои бозорӣ дар ҳаёти мо ташаккул меёбанд, бояд риоя карда шаванд.

Ба ақидаи мо, барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарурати интихоби ихтиёрии низоми пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ бо дарназардошти хусусиятҳои фаъолияти онҳо, шумораи кормандон, ҳаҷми истеҳсолот ва амалиёти молиявӣ бо риояи ҳатмии талаботи умумии методологии баҳисобгирӣ ва андозӣ зарур мебошад.

Воқеан, дар айни замон, ба роҳбари хоҷагии деҳқонӣ лозим нест, ки низоми баҳисобгирии худро таҳия кунад, зеро як қатор вариантҳои алтернативӣ ва шаклҳои баҳисобгирӣ пешниҳод карда мешаванд ва фермер метавонад он вариантҳоро, ки ба ӯ бештар мувофиқ аст, интихоб намояд. Ғайр аз он, ҳам бо истифода аз низоми баҳисобгирии дугона ва ҳам бо низоми одӣ пешравиҳо ба назар мерасанд.

Аз нигоҳи мо, дар рафти интихоби низоми ҳисобдорӣ, роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро мебояд, ки чиҳаҷҳои зеринро ба инобат гирад:

- мақоми ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ);
- шумораи кормандоне, ки дар хоҷагӣ кору фаъолият менамоянд;
- ҳаҷми истеҳсолот;
- сохтори соҳавии истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ).

Вобаста ба вазъияти нишондодашудаи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро дар онҳо тибқи низоми сода ва ё содакардашудаи дутарафа тавсия додан мумкин аст. Низоми ҳисобдории мазкур бо истифодаи муқаррароти зиёди баҳисобгирӣ, ки барои ҳамаи субъектҳои кишоварзӣ, новобаста аз низоми истифодашуда тааллуқ дорад (ҳуччатҳои ибтидоӣ, сиёсати ҳисобдорӣ ва ғайра), пеш бурда мешавад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки шумораи кормандони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ватанӣ дар бисёр мавридҳо аз 10 нафар бештар нестанд, аз ин рӯ, онҳо субъектҳои тиҷорати хурд ба ҳисоб мераванд. Ин маънои онро

дорад, ки онҳо метавонанд аз рӯйи низоми содакардашудаи пешбиниамудаи Тавсияҳои намунавӣ оид ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ барои соҳибкорони хурд фаъолиятро пеш баранд.

Таҳассуси деҳқон дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ набояд ба интихоби низоми баҳисобгирӣ таъсир расонад. Тавре ки муаллифони алоҳида инро пешниҳод кардаанд, «...ҳангоми интихоби низоми баҳисобгирӣ сарвари хочагӣ ба ҳадафнокии иқтисодӣ таъя мекунад, на ба мушкилии татбиқи он» [52, с.19]. Ғайр аз он, тавре ки таҷриба нишон медиҳад, дар шароити душвори бозор танҳо як шахси салоҳиятдор ва кордон, ки технологияи парвариши зироатҳо ва чорворо дар соҳаи иқтисоди бозаргонӣ, ташкили истехсолот, баҳисобгирӣ ва молия медонад, хочагиро идора карда метавонад. Ба манфиати кори хочагии деҳқонӣ аст, агар аксари роҳбарони хочагиҳо мутахассисони дорои маълумоти олии ва миёнаи махсуси хочагии қишлоқ бошанд, ки тавонанд хочагиро оқилона пеш баранд. Аммо сифатҳои соҳибкорӣ танҳо ба туфайли заминаи моддӣ ва малакаи дониши дахлдор илова намешаванд. Ба андешаи мо, барои хочагидорон фарҳанги баланди иқтисоди бозорӣ ва амалияи зиндагӣ дар муҳити соҳибкорӣ зарур аст.

Низоми интихобшудаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ бояд дар сиёсати ҳисобдорӣ субъект дарҷ карда шавад, ки дар он принципҳои асосии усул ва техникаи баҳисобгирӣ низ таҳия карда шаванд. Зарурати объективии ташаккули сиёсати ҳисобдорӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва инчунин, дар дигар ташкилотҳои дорои шаклҳои ҳуқуқӣ дар иқтисодиёти бозаргонӣ бо имконияти ташкили низоми самараноки идоракунии молиявӣ, пешниҳоди оптималии маълумоти баҳисобгирӣ дар асоси он ба истифодабарандагони берунӣ муайян карда мешавад. ки барои баҳодихии ҳолисонаи вазъи корхона заруранд. Дар шароити вазъи душвори молиявӣ аксарияти хочагиҳои деҳқонӣ, ки таҳти таъсири таваррум, фишорҳои назарраси андоз ва шаклҳои номусоиди қарздиҳӣ,

сиёсати ҳисобдории онҳо қарор доранд, бояд ба муносибгардони хароҷот ва ба ҳадди ақал расонидани андозҳо равона карда шуда, минбаъд барои рушд ва тавсеаи истеҳсолот даромади кофӣ ба даст оварда тавонанд. Ҳангоми таҳияи сиёсати баҳисобгирӣ омилҳои ба монанди мақоми ҳуқуқи хоҷагӣ, намуди фаъолият, сохтори ташкилии идоракунии, ҳаҷми маълумоти баҳисобгирӣ, ки бо андозаи истеҳсолот, вазифаҳои рушди оянда, барномаи сармоягузорӣ, сатҳи таҳассуси кормандони муҳосиб, вазъи қонунгузори иқтисодӣ, андоз ва баҳисобгирӣ муайян карда шудаанд. Аз ин рӯ, сиёсати ҳисобдорӣ бояд барои ҳар як хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) алоҳида бошад.

Хоҷагӣ шакли ҳисобро, яъне маҷмуи сабтқунакҳои баҳисобгириро, ки барои инъикоси амалиёт, инчунин, шаклҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ ва қоидаҳои қорӣ истифода мешаванд, мустақилона интиҳоб мекунад.

Дар натиҷаи таҳқиқу омӯзиши ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян гардид, ки барои ин хоҷагиҳо низоми ҳисоботдихӣ дар сатҳи зарурӣ ташаққул наёфтааст. Бинобар ин, барои ин субъектҳои баҳши кишоварзӣ шаклҳои ҳисоботии зеринро тавсия менамоем:

Ҳисоботи ҳармоҳа, шакли ХД-1 «Музди меҳнат». Ҳисоботи мазкур дар асоси маълумоти шакли №8- ХД «Варақаи ҳисобкунию пардохти музди меҳнати коргарони хоҷагии деҳқонӣ (сомонӣ)» тартиб дода мешавад.

Ҳисоботи семоҳа, шакли ХД-2 «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидории хоҷагиҳои деҳқонӣ». Ин ҳисобот дар асоси маълумоти шакли №10-ХД «Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хоҷагии деҳқонӣ» ва шакли №11-ХД «Варақаи баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ» тартиб дода мешавад.

Ҳисоботи 9-моҳа, шакли ХД-3 «Ҳисобот дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидории хоҷагиҳои деҳқонӣ». Ҳисоботи мазкур дар асоси

маълумоти шакли №10-ХД «Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хочагии деҳқонӣ» ва шакли №11-ХД «Варақои баҳисобгирии даромади умумии хочагии деҳқонӣ» тартиб дода мешавад.

Ҳисоботи солона, шакли ХД-4 «Ҳисобот дар бораи дороиҳои хочагиҳои деҳқонӣ». Ин ҳисобот дар асоси маълумоти шакли №1-ХД «Варақои баҳисобгирии дороиҳои ҷорӣ», шакли №2-ХД «Китоби баҳисобгирии молу маҳсулот», шакли №3-ХД «Варақои баҳисобгирии ҷорво», шакли №4-ХД «Варақои баҳисобгирии паранда», шакли №5-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (майдони замин)», шакли №6-ХД «Китоби баҳисобгирии амвол (натиҷаи истифодабарии замин)», шакли №7-ХД «Варақои баҳисобгирии воситаҳои асосӣ» ва шакли №9-ХД «Варақои баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар амалиётҳо танҳо аз рӯи ҳисобҳои 10410, 10520, 11800» тартиб дода мешавад.

Омӯзиши ҳолати кунунии ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳисобот дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и водии Зарафшон нишон дод, ки дар онҳо пешбурди корҳои ҳисобдорӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ ягона нест. Аз таҳқиқи маводи зербоби 2.3 хулосаю пешниҳодҳои зерин бароварда шуд:

1. Дар шароити хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и водии Зарафшон, чун дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ, низоми нисбатан мураккаби баҳисобгирии муҳосибӣ ҷорӣ карда шудааст. Амалкарди низоми мазкур нусхабардории такрорӣ сабтҳоро талаб мекунад, ки аз ин ҳолат хочагиҳо ранҷ мекашанд ва аз дигар ҷиҳат пеш бурдани корҳои ҳисобдор дар чунин шароит меҳнатталабии зиёд дорад.

2. Таҳқиқот нишон дод, ки хочагиҳои деҳқонии водии Зарафшон на ҳама сабткунакҳои пешниҳодшудаи баҳисобгирии хочагиҳоро истифода мебаранд. Дигар мушкилие, ки дар хочагиҳои амалкунанда ҷой дорад, зарурати объективӣ мебошад, яъне дар аксари хочагиҳо, бинобар хурд будани онҳо, баҳисобгирӣ бо истифодаи сабти оддӣ анҷом дода мешавад

ва дар онҳо баҳисобгирии муҳосибии мукамал, ки бо усули сабти дутарафа таъя намояд, истифода бурда намешавад.

3. Натиҷаи омӯзиши хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳии хоҷагиҳои деҳқонӣ нишон дод, ки дар хоҷагии деҳқонии «Сӯфиён» бинобар ҳаҷми калони корҳои ҳисобдорӣ баҳисобгирии муҳосибӣ аз ҷониби муҳосибии кироӣ бо маълумоти махсус дар компютер дар асоси барномаи баҳисобгирии муҳосибии «1С: Корхона 5.5» пеш бурда мешавад.

4. Низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагии деҳқонӣ бояд ба шароити ғайолияти хоҷагӣ мувофиқ бошад. Новобаста ба доираи нисбатан маҳдуди ғайолияти аксари хоҷагиҳои деҳқонӣ, хадамоти ҳисобдории онҳо бояд инъикоскунандаи ҳама ҳодисаю зухуроти хоҷагӣ бошад, корҳои ҳисобдориро дар асоси принципи саривақтии баҳисобгирӣ пеш бурда тавонад, сабткунакҳои баҳисобгирии онҳо возеҳ бошад. Муайян гардид, ки новобаста ба мустақилияти интиҳоби низоми ҳисобдорӣ аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳамоҳанг будани низоми мазкур ба талаботи умумии методологии баҳисобгирӣ ҳатмӣ мебошад.

5. Дар натиҷаи таҳқиқу омӯзиши ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонӣ муайян гардид, ки барои ин хоҷагиҳо низоми ҳисоботдиҳӣ дар сатҳи зарурӣ ташаккул наёфтааст. Бинобар ин, барои ин субъектҳои баҳши кишоварзӣ шаклҳои ҳисоботии нисбатан муносиб таҳия карда шуданд, ки онҳо шакли ХД-1, ҳисоботи ҳармоҳа оид ба «Музди меҳнат», шакли ХД-2, ҳисоботи семоҳа «Дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ», шакли ХД-3, ҳисоботи 9-моҳа «Дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ», шакли ХД-4, ҳисоботи солона «Дар бораи дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ» мебошанд.

Хулоса оид ба боби дуюм

Таҳқиқи масоили баҳисобгирии дороиҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ нишон дод, ки низоми ҳисобдории онҳо дар муқоиса ба дигар намуди объектҳои баҳисобгирифташаванда то андозае махсусиятҳои худро дорад, ки онҳоро дар ҳулосаву пешниҳодҳо нишон медиҳем:

1. Таҳлилу омӯзиши асосҳои ниҳодии низоми ҳисобдорӣ нишон дод, ки рафти корҳои ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ба равишҳои умумии методологӣ таъя менамояд. Методологияи мазкур аз ҷониби мақомоти ваколатдори соҳа таҳия гардидааст ва ба таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ (СБҲМ) асос меёбад.

2. Таҳқиқи мавқеи илмии иқтисодчиён нишон дод, ки аксарияти онҳо ҷонибдори таъсиси хадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд. Дар ниҳоят, муайян гардид, ки амалкарди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин хоҷагиҳо имконият медиҳад, то самаранокии раванди идоракунии фаъолият баланд гардида, дараҷаи манфиатнокӣ афзоиш ёбад.

3. Муайян гардид, ки пеш бурдани фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ бе истифодаи воситаҳои асосӣ имконнопазир мебошад. Вобаста ба ин, методикаи мухтасари пешбурди корҳои баҳисобгирии муҳосибӣ аз болои дороиҳои мазкур таҳия карда шуд. Вобаста ба ҳаҷми хоҷагии деҳқонӣ, ҷорӣ намудани шакли хадамоти баҳисобгирии муҳосибии мушаххас. Алалхусус, дар шароити тамоюли зиёдшавӣ доштани шумораи хоҷагиҳо ва нисбатан афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли онҳо, ташаккул ва тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботдиҳиро дар онҳо муҳим мешуморем.

4. Зарурати ташкил ва тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд ба он асоснок карда мешавад, ки аксари нишондиҳандаҳои хоҷагӣ дар солҳои таҳлилшуда тағйироти мусбӣ доранд. Дар ин маврид метавон афзоиши истеҳсоли тухм ва гӯштро қайд намуд. Аммо натиҷаҳои муқоисакунӣ нишон медиҳанд, ки ҳиссаи истеҳсолоти хоҷагиҳо оид ба гӯшт ва тухм дар сохтори истеҳсоли тамоми бахшҳои хоҷагидорӣ манфӣ мебошад. Новобаста ба ҳолати ҷойдошта, ҷорӣ

намудани корҳои саривақтии ҳисобдориро дар онҳо амри зарурӣ меҳисобем.

5. Муайян гардид, ки устувории низоми назорати дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ аз фаъолияти босамари хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ, дақиқии иттилооти низоми хуччатҳо, дараҷаи баланди эътимоднокии иттилооти ҳисоботӣ, ки барои қабули қарорҳои идоракунии истифода мешаванд, инчунин, амалкарди маҳакҳои дурнамои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ вобастагии амиқ дорад.

6. Дар аксарияти хоҷагиҳо унсурҳои баҳисобгирии муҳосибӣ қисман истифода мешавад. Масалан, дар хоҷагии деҳқонии «Артуч» баҳисобгирӣ аз ҷониби ҳуди деҳқон гузаронида мешавад. Тавсия дода мешавад, ки хоҷагии мазкур шаклҳои тавсиявии сабткунакҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботро истифода намояд. Дар хоҷагии деҳқонии «Чимтарға» баҳисобгирии муҳосибӣ амалан вучуд надорад. Дар хоҷагии деҳқонии (фермерӣ)-и «Сӯфиён» бошад, баҳисобгирии муҳосибиро муҳосибии кироия анҷом медиҳад. Дар хоҷагии деҳқонии «Сарвода»-и ноҳияи Айнӣ раиси хоҷагӣ ҳудаш корҳои баҳисобгирию ҳисоботро пеш мебарад. Дар ин хоҷагӣ хадамоти ҳисобдорӣ нисбатан мукамал буда, низоми баҳисобгирии воситаҳои асосӣ ва фарсудаҳои солони онҳо, воридоти маҳсулот аз зироат ва фурӯши он, даромадҳо ва хароҷоти хоҷагӣ дар сабткунакҳои шакли китобӣ ба роҳ монда мешавад. Воқеан, амалияи комили баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)-и «Масчоҳ», ки дар ноҳияи Мастчоҳи кӯҳӣ ҷойгир аст, ба чашм мерасад. Метавон таҷрибаи корҳои ҳисобдории хоҷагии мазкурро барои дигар хоҷагиҳои деҳқонии водии Зарафшон тавсия намуд.

БОБИ 3. ТАКМИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ВА ҲИСОБОТИ МОЛИЯВӢ ДАР ХОЧАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)

3.1. Танзими давлатии фаъолияти соҳибкории хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, чиҳати рушди фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, баробари фароҳам овардани озодии фаъолият, фишангҳои танзиимнамоӣ низ бояд мавриди истифода қарор дода шаванд. Соҳибкории хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз ҷумлаи субъектҳои болозикр буда, танзими давлатии фаъолияти онҳо аз мавқеи дастгирии маъмурию молиявӣ омили рушд хоҳад буд. Тадбирҳои танзими давлатӣ чиҳати таъмини фаъолияти қонунии соҳибкории хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) мусоидат намуда, устуворию мавқеи рақобатпазирии онҳоро дар бозори маводи озуқаворӣ ба вучуд мерад.

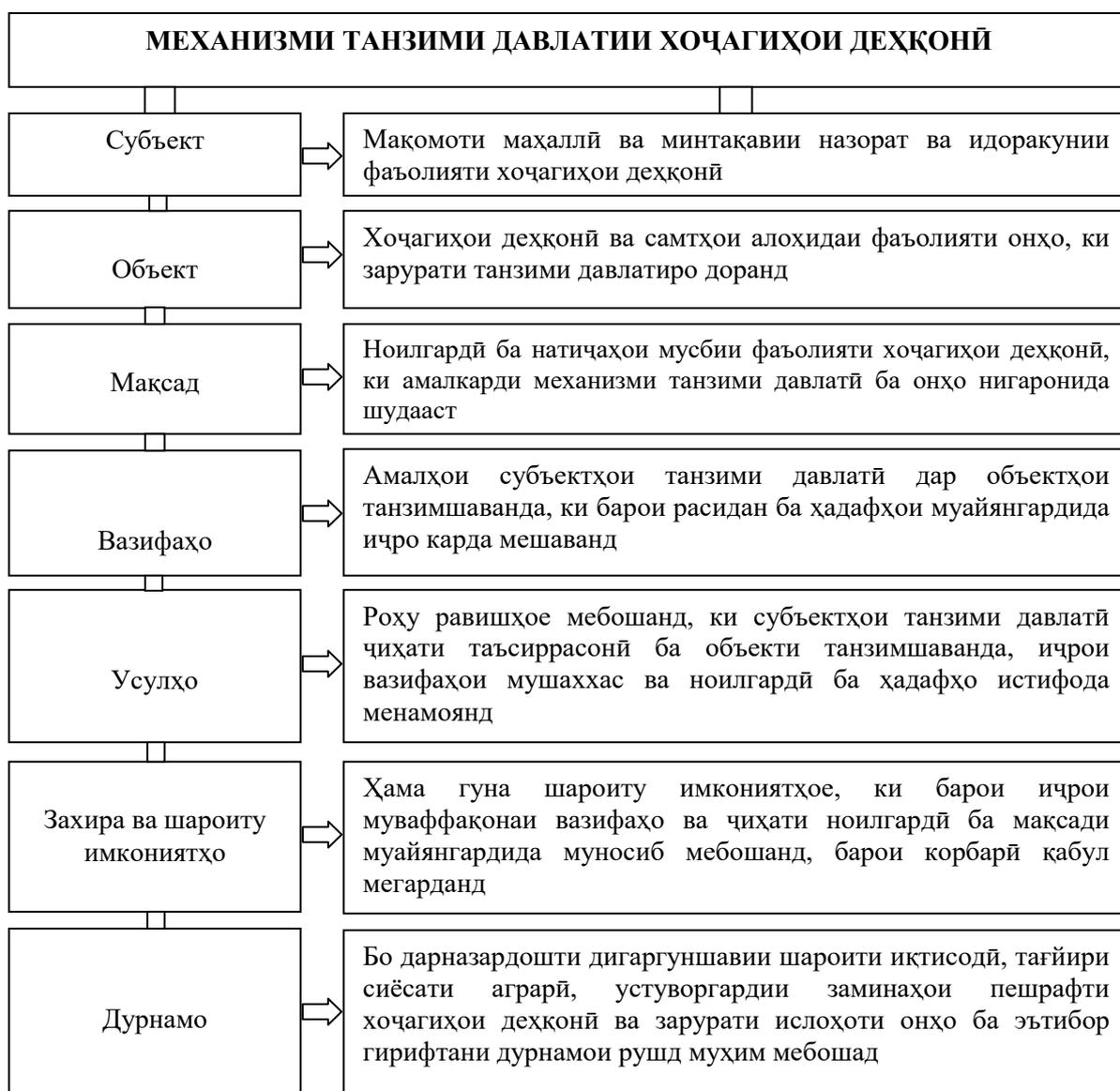
Воқеан, хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) субъектҳои фаъоли баҳши аграрии иқтисоди миллӣ маҳсуб ёфта, онҳо дар таъмини дастрасии мардум ба маводи озуқворӣ нақши асосӣ мебошанд. Бо назардошти ин нуқтаҳо, истифодаи чораҳои танзими давлатии ба дастгирии онҳо нигаронидашуда иқдоми муҳим ва аҳамияти стратегидошта мебошад.

Воқеан, танзими давлатии хочагиҳои деҳқонӣ самти афзалиятноки сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад, ки дар худ тадбирҳои иқтисодӣ, ташкилӣ ва ҳуқуқиро таҷассум менамояд. Ҳадафи ниҳоии танзими давлатии хочагиҳои деҳқонӣ аз баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии онҳо дар низоми тавлидкунандагони маводи озуқаворӣ, қонсгардонии талаботи аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ниҳоят, таъмини амнияти озуқавории кишвар иборат мебошад.

Оид ба танзими хочагиҳои деҳқонӣ ҳамчун субъектҳои соҳаи кишоварзӣ иқтисодчиён нуқтаи назари гуногун доранд. Масалан, ба ақидаи П.В. Бурковский танзими давлатии комплекси агросаноатӣ механизме мебошад, ки чиҳати тағйири рафти ташаккулёбии

муносибатҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама, барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ мусоидат менамояд [37, с.91].

Тамоми роҳу равишҳое, ки дар самти танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ татбиқ мегарданд, онҳо дар маҷмӯъ, механизми муайянро ба вуҷуд меоранд. Бо назардошти ин гуфтаҳо, метавон қайд намуд, ки механизми танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) маҷмӯи воситаҳои дар алоқамандии якдигар амалкунанда фаҳмида мешавад. Натиҷаи амалкарди воситаҳои мазкур муносибатҳои истехсолию иқтисодиро дар доираи сиёсати давлатии бахши кишоварзӣ танзим менамояд, ки мақсади ниҳоии он ҳимояи манфиатҳои хоҷагиҳои мазкур мебошад (ниг. ба расми 3.1).

Расми 3.1. – Механизми танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз маълумоти расми 3.1 дида мешавад, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисоди хоҷагиҳои деҳқонӣ унсури марказии иқтисоди миллӣ маҳсуб меёбад. Вобаста ба ин, танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ҷиҳати рушди онҳо мусоидат менамояд, самти бартаридоштаи иқтисоди аграрӣ ва дар маҷмӯъ, иқтисоди мамлакат мебошад. Ба ақидаи мо, агар унсурҳои механизми мазкур устувор ва фаъол бошад, пас амалкарди он барои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидаткунанда боқӣ мемонад ва баръакс.

Аз нигоҳи мо, дурнамои рушди хоҷагиҳои деҳқонии кишвар ба ҳолатҳои зерин вобастагии зич дорад:

1. Такмили қонунгузори хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки тавонад дар ҳама гуна шароит барои рушди ин хоҷагиҳо мусоидат намояд. Санадҳои қонунгузорӣ ва меъёри соҳа бояд рушди тичорати хоҷагиҳои деҳқониро дар намуди фаъолияти соҳибкорӣ ва истехсоли намудҳои муҳимми маводи озуқа дар назар дошта бошанд;

2. Харидории техникаҳои навин ва ҷорӣ намудани имкониятҳои инноватсионӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ;

3. Дастгирии молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ барои такрористехсоли васеи маҳсулоти кишоварзӣ;

4. Баланд бардоштани малакаи амалии роҳбарони хоҷагиҳои деҳқонӣ оид ба пешбурди фаъолияти босамари хоҷагӣ.

Дар шароити хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон дастгирии молиявӣ ва истифодаи босамари захираҳои молиявӣ дар онҳо омили муҳим доништа мешавад. Таҷриба нишон медиҳад, ки механизми молиявии дастгирии давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар асоси принципҳои зерин натиҷанок буда метавонад: а) хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд дар асоси принципи худмаблағгузорӣ фаъолият намоянд ва дастгирии давлатӣ бояд ёри иловагӣ бошад; б) хоҷагиҳои деҳқоние бояд ба дастгириҳои молиявӣ

фаро гирифта шаванд, ки онҳо ба фаъолияти босамари хоҷагидорӣ ноил гардидаанд.

Имрӯзҳо аксари ташкилотҳои қарзии ҷумҳурӣ дар самти қарздиҳии хоҷагиҳои деҳқонӣ омода нестанд, сармояи ин ташкилотҳо, ки ба қарздиҳии соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудааст, нисбатан нокифоя мебошад, инчунин, таҷрибаи ками кор бо лоиҳаҳои сармоягузори соҳаи кишоварзӣ ва неруи заифи пардохтпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ оид ба қарзҳои бонкӣ монеаҳои асосии рушди хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ маҳсуб меёбанд. Ҳамаи нуктаҳои болозикр аз он шаҳодат медиҳанд, ки танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ муҳим арзёбӣ мегардад.

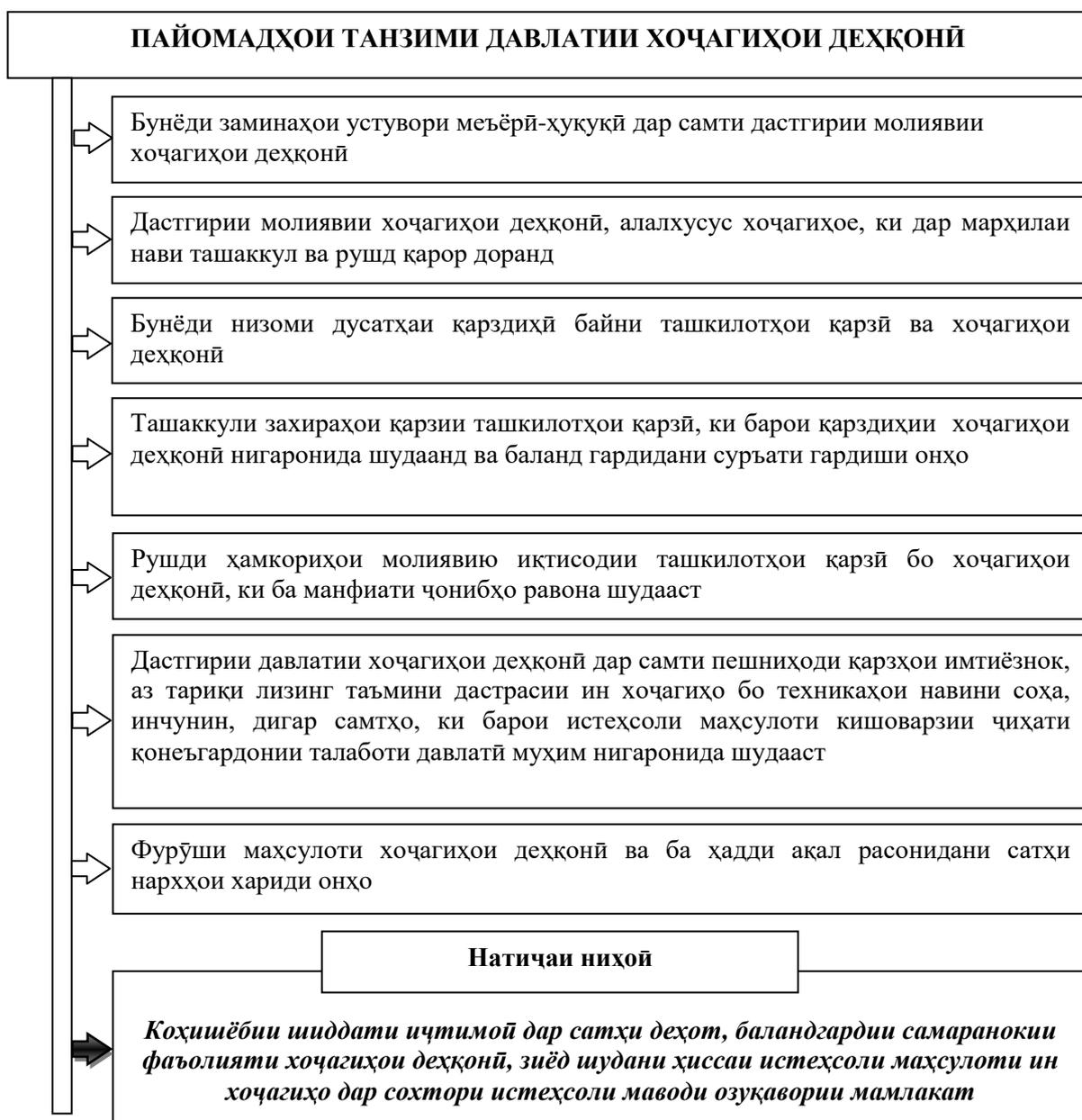
Ба ақидаи мо, танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба фишанги молиявӣ асос меёбад, ба манфиати кор мебошад. Мушкилоти асосии хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ, ки норасоии захираҳои молиявӣ мебошад, танзими давлатӣ аз чунин мавқеъ ба манфиати кор мебошад.

Чунин меҳисобем, ки барои пешрафт ва рушди хоҷагиҳои деҳқонии кишвар маблағгузориҳои бучетҳои маҳаллӣ сарчашмаи асосии молиякунонии онҳо доништа мешавад. Ҳамчунин, истифодаи намудани дигар имкониятҳо, пеш аз ҳама, аз тариқи амалиёти лизингӣ ҳалли мушкилоти норасоии техникаҳои навини соҳа, бо меъёрҳои имтиёзнокиҳои қарзҳои бонкӣ дастрас намудани қарзҳо чихати рушди намудҳои алоҳидаи маҳсулоти кишварзӣ ва харидории нуриҳои минералӣ имконпазир мебошад.

Барои дастрасӣ пайдо намудан ба захираҳои қарзии дастраси бонкӣ рушди низоми қарздиҳии ташкилотҳои қарзии кишварро ба хоҷагиҳои деҳқонӣ зарур мешуморем. Дар ин радиф, низоми бонкдории кишварро мебояд механизми қарздиҳиро ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун субъекти бахши воқеии иқтисоди миллӣ мукамал намояд. Дар чунин шароит таснифоти хоҷагиҳои деҳқониро вобаста ба ҳиссагузори дар истеҳсоли маҳсулот ва ишғоли бозорҳои дохилӣ бо маводи озуқаворӣ, баландбардории сатҳи даромади шаҳрвандони ҷумҳурӣ ва таъмини шуғли онҳо мубрам меҳисобем. Ҳадаф аз чунин таснифот муайян намудани

хоҷагиҳои деҳқонии аҳаммияти баланди иқтисодию иҷтимоидошта мебошад. Ҳоҷагиҳои деҳқоние, ки дар чунин гуруҳбандӣ мақоми мусбӣ ишғол менамоянд, бояд ба воситаҳои дастгирии давлатӣ таъмин гарданд. Чунин иқдом метавонад боиси зиёд гардидани шумораи хоҷагиҳои деҳқонӣ, афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ниҳоят, таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат гардад.

Танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба дастгирии молиявӣ онҳо нигаронида шудааст, ҷиҳати ҳалли як қатор мушкилоти ташкилию ҳуқуқӣ, молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат менамояд (ниг. ба расми 3.2).

Расми 3.2. – Танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ аз мавқеи дастгирии молиявӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз пайомадҳои дар расми 3.2 овардашуда маълум мегардад, ки танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ ҷиҳати ҳалли мушкилоти ташкилию ҳуқуқӣ, молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии субъектҳои мазкур равона карда шудааст. Воқеан, мақсади ниҳоии танзими давлатии хоҷагиҳои мазкур ноилгардӣ ба яке аз ҳадафҳои муҳимми стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат ҳамоҳанг буда, ҷиҳати расидан ба он нигаронида шудааст.

Ҳамин тариқ, дар ниҳоят, метавон қайд намуд, ки маҷмуи тадбирҳои дар шакли танзими давлатӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ роҳандозишаванда ҷиҳати ташаккули концепсияи идоракунии ин хоҷагиҳо мусоидат менамоянд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ соҳибкорони инфиродие мебошанд, ки дар иқтисоди миллӣ мақоми муайян доранд ва қонунгузор барои онҳо ҳуқуқи моликиятдорӣ ва дар муносибат ба ҷонибҳои мушаххас масъулияти пулиро молиро муқаррар кардааст. Доштани чунин мақом зарурати ташкил ва пешбурди ҳадамоти ҳисобдориро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ба вуҷуд меорад.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ унсурҳои хурди иқтисодии хоҷагии қишлоқ мебошанд, ки барои ҳалли мушкилоти ҷиддии озуқаворӣ минтақаи муайян мусоидат менамоянд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ мустақил мебошанд, аз ин рӯ, намудҳои фаъолияти худро, ба монанди фаъолияти истехсолӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ мустақилона муайян менамоянд. Хоҷагиҳои мазкур дар баробари харидорони маҳсулот метавонанд бо дигар ҷонибҳо низ ҳамкорӣ намоянд, аз ҷумла, бо корхонаҳои хоҷагии қишлоқ, ки самти фаъолияти онҳо коркарди маҳсулоти хоҷагии қишлоқ мебошад, бо ширкатҳои агролизингӣ, бо мақсади дастраскунии технологияҳои навини соҳа, бо ташкилотҳои қарзӣ ҷиҳати дастраскунии қарзҳо ва ғ.

Иқтисодчиёни ватанӣ Қ.Ҳ. Хушвахтзода ва Н.М. Собирзода оид ба ҳолати низоми ҳисобдорӣ бахши аграрӣ иқтисодиёт нуқтаи назари худро бо мазмуни зерин матраҳ кардаанд: «...низоми ҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисобот, ки маъмулан мавриди истифода аст, дар инъикоси баҳисобгирӣ ва баҳодиҳӣ ҳолати молиявӣ хоҷагидорӣ ширкатҳои сектори аграрӣ очиз аст, аз ин рӯ, ин низом бояд такмил дода шавад» [62, с.31].

Перомони мазмуни хоҷагии деҳқонӣ мо нуқтаи назари В.Н. Боробовро тарафдорӣ менамоем, чунки, мавсуф иброз медорад, ки «...хоҷагии деҳқонӣ ҳамчун як шакли куллан нави идоракунии хоҷагидорӣ дар шароити муосир аст ва ҳуқуқ ба рушд дорад» [60, с.44]. Аммо бо таҳлили тамоюлҳои рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ғарб ва инчунин, таҷрибаи таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, метавон хулоса кард, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ ва колхозиро иваз намекунад, балки метавонанд дар баробари онҳо фаъолият кунанд.

Таҷриба исбот менамояд, ки мавқеи устувор ва ё ноустувори рақобатнокӣ доштани субъектҳои истеҳсолкунандаи маводи озуқавориро амалия нишон медиҳад. Дар чунин вазъ, хоҷагиҳои деҳқонӣ дорои фаъолияти босамар ғолиб ва бесамар мағлуб мегарданд. Робита ва рақобатпазирии ин шаклҳо барои истифодаи пурраи захираҳои меҳнатӣ ва моддӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Танҳо мулоҳизакорӣ, асоснокӣ, озмоиши амалии ҳар як қадами нав, истифодаи ҳадди аксари таҷрибаи ҷамъшудаи дигар кишварҳо дар рушди иқтисодиёти миллӣ, аз ҷумла, интихоби шаклҳои ояндадори ташкили истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ ба ҳалли мушкилоти озуқаворӣ мусоидат мекунад.

«...Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ҳамчун яке аз шаклҳои соҳибкорӣ, дар соҳаи кишоварзӣ баромад мекунад. Ба ин муттаҳидкунии номи дукаратаи хоҷагӣ дар қонунгузорӣ амалкунанда таъкид мекунад» [67, с.18]. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки истифодаи истилоҳи «хоҷагиҳои деҳқонӣ» таърихан бо шакли кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон робита

дорад. Лекин, ба назари мо, ин мафҳум моҳияти муосир ва ояндаи шакли нави идоракуниро ба пуррагӣ инъикос карда наметамонад. То андозае онро истилоҳи «хочагии фермерӣ», яъне корхонаи сермахсул ба меҳнати механиконидашудаи истехсолкунандаи мустақили молистеҳсоли деҳот васф мекунад, на хочагиҳои нимтабӣ бо истифодаи меҳнати дастӣ ва таҷҳизоти муқаррарӣ.

Қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорро ҳамчун субъект муайян мекунад, ки ғаёлияташ барои ба даст овардани ғоида равона карда шудааст ва аз ҷониби ӯ ба шартҳои масъулияти амволи худ сурат гирифтааст. Талаботи умумии қонунгузорӣ оид ба фаҳмиши соҳибкорӣ дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» оварда шудааст, ки тибқи муқаррароти он, «...соҳибкорӣ – ғаёлияти мустақилонаи аз рӯйи таваккал амалишавандаи шахсони бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бақайдгирифташудае, ки барои ба даст овардани ғоида аз истифодаи молумулк, истехсол, фурӯши мол (ичрои кор ё хизматрасонӣ) равона шудааст» [4].

Ҳамаи ин сифатҳо дар хочагиҳои деҳқонии (фермерӣ)-и имрӯза мавҷуданд. Чунин мавқеи илмиро Э.Н. Борисенко ҷонибдорӣ намуда, се аломати тичорати хочагиро ҷудо менамояд: «...а) дар хочагии деҳқонӣ мавҷуд будани маҷмуи васеи озодиҳо ва ҳуқуқҳо дар тамоми соҳаҳои ғаёлияти иқтисодӣ; б) моликияти хусусӣ ба воситаҳои истехсолот, маҳсулот ва даромад; в) мавҷудияти муҳити мутамаддини иқтисодӣ» [35, с.284].

Дар баробари тавсифи болозикр, метавон қайд намуд, ки соҳибкорӣ пеш аз ҳама, қобилияти оғози тичорат ва пешбурди он, тавлиди молу маҳсулот, ташаббускорӣ дар самти ғаёлияти истехсолӣ, дар асоси таваккал ба роҳ мондани ғаёлият ва ғайраҳоро талаб мекунад.

Дар асл, мутобикгардонии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба шароити фаъолияти соҳибкорӣ ин ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли мушкилот мебошад. Аз ин рӯ, дар ин самт, ҳалли мушкилоти зерин амри зарурӣ мебошад:

- дар сатҳи зарурӣ ба роҳ мондани таъминоти моддию техникии хоҷагиҳои деҳқонӣ аз тариқи тезонидани раванди хусусигардонӣ;

- зиёд намудани ҳаҷми заминҳо, ки дар ихтиёри хоҷагиҳои деҳқонӣ қарор мегиранд, мутаносибгардонии андозаи хоҷагиҳо мутобиқи ихтисоси саноатии онҳо дар асоси ҷорӣ кардани механизми меъёрии иҷораи замин;

- аз байн бурдани ҳар гуна амалҳои, ки боиси бетарафӣ дар истифодаи самараноки замин мегардад;

- барҳам додани тамоили якказироатии хоҷагиҳо тавассути муқаррар кардани паритети воқеии (ғиёҳии) нархи маҳсулоти ғалладона ва ҷорводорӣ, тафовути андозбандии хоҷагиҳои махсусгардонидашуда;

- дастгирии давлатии маъмурию молиявии деҳқонон бо мақсади аз байн бурдани мушкилоти даст кашидани деҳқонон аз фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ.

Маъмулан, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъектҳои соҳибкории хурд шомил мебошанд. Бинобар ин, онҳо дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дастгирии давлатии соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» фаъолияти худро ба роҳ мемонанд.

Ҳамзамон, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) хусусияти хос доранд ва ба меъёр ва ҷиҳатҳои фаъолияти дигар шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ мувофиқат намеkunанд. Аз ин рӯ, ин хоҷагиҳо ҳамчун субъекти махсуси аслӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд қонунгузориҳои худро дошта бошанд. Хушбахтона, имрӯз хоҷагиҳои деҳқонӣ қонуни худро доранд, ки ин санади муҳимми соҳа «...асосҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилии фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) ва ҳуқуқи уҳдадорихоӣ аз ҷониби онро муайян намуда, ба

фароҳам овардани шароити мусоид чихати рушди фаъолияти хоҷагидорӣи мазкур равона шудааст» [5]. Амалияи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нишон медиҳад, ки номукаммалии заминаи қонунгузорӣ оид ба танзими муносибатҳои ҳуқуқии шаҳрвандӣ ва номуайянии вазъи ҳуқуқии онҳо ба фаъолияти онҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Ба раванди мураккаб ва ба меъёрҳои Кодекси маданӣ мутобиқ кунонидани шароити ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар заминаи он мушкилоти назаррас ба вучуд меояд, амалан дар ҳолати номуназзам қарор дорад, яъне то кунун дар ин бора ягон муқаррарот таҳия карда нашудааст. Ҳамаи ин ба он оварда расондааст, ки хоҷагидорӣ дар вазъи номувофиқ қарор гирад.

Қисми асосии хоҷагиҳои фермерии водии Зарафшон аз рӯйи ҳолати худ шахсони ҳуқуқӣ ба ҳисоб мераванд. Гузариш ба шахсони воқеӣ амалан рух намедиҳад, зеро бештари деҳқонон боварӣ доранд, ки маҳрум шудан аз ҳуқуқи шахси ҳуқуқӣ аз ҷониби хоҷагии деҳқонӣ боиси оқибатҳои манфии онҳо мегардад ва ё вазъи ҳуқуқии онҳоро номуайян мегардонад. Чунин хавфу хатарҳо асоси воқеӣ доранд, аммо оқибатҳои эҳтимолии манфӣ на танҳо бо мавҷуд будан ё набудани ҳуқуқҳои шахси ҳуқуқӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, инчунин бо иллати дар сатҳи зарурӣ комил набудани қонунгузории танзимкунандаи ин навъи фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд мебошанд. Бо назардошти вазъи ҷойдошта, зурур мешуморем, ки меъёрҳои қонунгузории хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба ҳолатҳои воқеӣ ҳамоҳанг карда шаванд. Ин кор бояд дар навбати аввал, ба ҳамоҳангсозии меъёрҳои мавҷуда, тартиби ташаккул ва қатъи фаъолият бо меъёрҳои Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шавад. Натиҷаи чунин амалкардҳо бояд ба субъектҳои баҳши кишоварзӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) имкон диҳад, то онҳо хоҳиши ташкили хоҷагӣ кунанд ва шакли дахлдори ташкилию ҳуқуқии корхонаро интихоб намоянд.

Таъмини чунин шароит ба онҳо имкон медиҳад, ки бо дарназардошти хусусиятҳои худ, муносибатҳои маҷмуиро низ ба роҳ монанд.

Бо назардошти аломатҳои мазкур, фарқияти возеҳу равшан дар байни хоҷагиҳои ҷирирасон ва деҳқонӣ (фермерӣ) ба мушоҳида мерасад. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ масоҳати то 2 гектарро, ки самаранок нестанд, ба назари мо, ба заминҳои шахсии ҷирирасони аҳолии табиқил додан зарур аст.

Барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳавӣ гурӯҳбандии зерини онҳо тавсия карда мешаванд (ҷадвали 3.1).

Ҷадвали 3.1. - Шаклҳои тавсиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

	<i>Шаклҳои тавсиявӣ</i>
<i>Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)</i>	1.Хоҷагии деҳқонӣ (аз тарафи шаҳрванди алоҳида пеш бурда мешавад)
	2.Хоҷагии деҳқонии ягонаи оилавӣ (ки аз ҷониби аъзоёни як оила нигоҳдорӣ мешавад). Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)
	3.Хоҷагиҳои оилавии сершумор (дар он аъзоёни якҷанд оилаҳои бо ҳам алоқаманд амал мекунанд)
	5.Хоҷагиҳои шарикӣ ё кооперативии кишоварзӣ (аз ҷониби кормандон-ҳамфикрон пеш бурда мешавад)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ду гурӯҳи аввали тавсияшуда метавонанд ҳолати соҳибкории инфиродиро дошта бошанд.

Хусусиятҳои асосии ин гурӯҳи субъектҳои соҳибкорӣ бояд ба назар гирифта шаванд:

- бақайдгирии ҳатмии давлатӣ;
- доштани қитъаи замини вобастакардашуда ё тааллуқдоштаи аз 2 гектар зиёд;
- моликияти хусусии воситаҳои истеҳсолот, маҳсулот, даромад;
- ба души худ гирифтани масъулият ҷиҳати натиҷаҳои фаъолияти худ;
- пешбурди тиҷорат дар заминаи ҳавф;
- таъмини шуғли аъзои оила;
- фоидаи мунтазам ба даст оянда;
- имконпазирии ҳадди ақалли истеҳсоли зироат;

– имконияти гузаронидани хоҷагии нимтабӣ дар асоси меҳнати дастӣ.

Гурӯҳи хоҷагиҳои деҳқонӣ (гурӯҳи 3) бояд дорои мақоми шахси ҳуқуқӣ бошанд.

Ба аломатҳои асосии соҳибкорӣ тавсия дода мешавад, ки инҳо ворид карда шаванд:

- бақайдгирии ҳатмии давлатӣ;
- мавҷудияти қитъаи замини мустаҳкамшуда, иҷорадодашуда ва ба ҳуқуқи соҳибмулкӣ додашудаи на камтар аз 20 га:
- истеҳсоли маҳсули на камтар аз 3 навъи маҳсулоти бозоргир;
- алоҳидагии амволии хоҷагии деҳқонӣ аз амволи кормандон;
- таъмини истеҳсолоти баландсифати механиконидашуда; мустақилият дар интиҳоби маҳсулот; бо хавфи худ ба роҳ мондани фаъолияти соҳибкорӣ;
- идоракунии истеҳсолот барои якчанд оилаи марбут; фоидаи муназзам аз истифодаи амвол, фурӯши маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ;
- пешбурди истеҳсолот аз тарафи якчанд оилаи хешу табор; фоидаи муназзам аз истифодаи амвол, фурӯши маҳсулот, иҷрои кор ва хизматрасонӣ;
- иҷозатномаи ҳатмӣ барои амалисозии фаъолияти соҳибкории хоҷагии деҳқонӣ.

Гурӯҳи охирини гурӯҳбандӣ аз гурӯҳи қаблӣ бо имкониятҳои истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ аз ҷониби аъзоёни оилаҳои бо ҳам фарқкунанда, вале дар шарикӣ аз ҷониби кормандони ҳамфикре, ки ба ҳам иртибот надоранд, фарқ мекунад. Татбиқи таснифоти пешниҳодшуда вакууми мавҷудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба масъалаҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пур хоҳад кард.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки қисми асосии хоҷагиҳои водии Зарафшон хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ мебошанд, ки шумораи миёнаи аъзоёнашон 3-4 нафаранд ва онҳо ба оила асос ёфтаанд. Хусусиятҳои фарқкунанда инҳоянд: маҷмуи меҳнати хоҷагии деҳқонӣ ва хонагӣ, кор дар хоҷагии соҳиби худ ва қисман аъзои оила; истифодаи маҳдуди меҳнати кироя (асосан барои корҳои мавсимӣ ва намудҳои алоҳидаи хидматҳо); зиндагии мустақим дар хоҷагӣ бо аҳли оила; маҷмуи функцияҳои моликият, идоракунӣ ва меҳнат.

Дар натиҷаи фаъолияти истеҳсолӣ ва ҳаёти оилавӣ муттаҳид карда мешаванд: хоҷагӣ оиларо ҳадди ақал бо воситаҳои асосии рӯзгор таъмин мекунад ва оила, дар навбати худ, хоҷагиро бо меҳнати худ ташкил мекунад. Афзалиятҳои асосии хоҷагиҳои оилавӣ дар муқоиса бо дигар шаклҳои хоҷагидорӣ инҳоянд:

– муносибати бошуурона ба меҳнат; ҳамкорӣ ва тақсими меҳнат бо дарназардошти синну сол, ҷинс ва имкониятҳои ҳар яке; тавачҷуҳи зиёд ба истифодаи самараноки замин, таҷҳизот ва дигар захираҳо (сифати коркард, интиҳоби технология, эҳтиёткорӣ).

Бешубҳа, хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) як субъекти махсуси ҳуқуқ мебошанд, аз ин рӯ, онҳо бояд мақоми махсуси ҳуқуқии худро ҳамчун шакли махсуси тижорати оилавӣ дошта бошанд, ки ба рушди ин шакли хоҷагидорӣ ва иштироки бештари он дар рушди истеҳсолоти кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат хоҳанд кард.

Ба ақидаи мо, хоҷагии деҳқонӣ бояд ба оила асос ёбад ва хоҷагии фермерӣ - ба гурӯҳи одамоне асос ёбад, ки бо ҳам муносибатҳои оилавӣ доранд ва бо аъзои якҷанд оила робита дошта бошанд.

Аз таҷрибаи ташкили хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и «шарикӣ» (на дар асоси хешовандӣ) даст кашидан лозим аст ва дар қонунгузориҳои амалкунанда хусусияти оилаи онҳо ба таври возеҳ бояд муқаррар карда шавад.

Чудо намудан ба гурӯҳи алоҳидаи хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба муносибатҳои шарикона асос ёфтаанд, бояд шакли дигари ташкилию ҳуқуқии хоҷагидорӣ – хоҷагиҳои дӯстона ё кооперативии кишоварзиро гиранд, аммо ин на ҳамчун хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) аст, он тавре ки дар қонунгузории мо омадааст.

Хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ) қисми чудонашавандаи тамоми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ буда, дар ҳалли мушкилиҳои умдаи ин бахши иқтисодӣ – афзоиши истеҳсоли зироат ва чорводорӣ ва пур кардани бозор бо маҳсулоти хӯрокворӣ саҳм мегузорад; бо ин сифати худ хоҷагии деҳқонӣ аз дигар ҷузъҳои истеҳсолоти кишоварзӣ – ташкилотҳои давлатӣ, кооперативӣ, саҳомӣ фарқ надорад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фермерӣ бояд дар фаъолияти хоҷагидорӣ, дар соҳибкорӣ мақоми баробар дошта бошанд, ин онҳоро иштирокчиёни қилмуқом дар муносибатҳои иқтисодӣ, қарзӣ, ҳисоббаробаркунӣ ва дигар ҳуқуқӣ мегардонад.

Мо чунин мешуморем, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)» дар таҳрири нав бояд қабул гардад. Дар ин маврид, зарур мешуморем, ки муқаррароти қонунгузорӣ бояд нерӯи хоҷагиҳои деҳқониро оид доштани шаклҳои гуногуни ташкилию ҳуқуқӣ муқаррар намояд. Дар ҳар сурат, қарор дар бораи ташкили хоҷагии деҳқонӣ дар ин ё он шаклро бояд аъзоёни хоҷагӣ қабул кунанд. Аз ин рӯ, бояд бо андешаи В.В. Милосердов розӣ шуд, ки «...дар шароити бозор ба деҳқонон ин ё он шакли моликиятро гузоштан ғайриимкон аст - аз ҳама зиёдтар, онҳо худашон бояд қарор кунанд, ки барои онҳо чӣ беҳтар аст» [84, с.12].

Азбаски ҳуди тартиби азнавбақайдгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), санаҳои мушаххас ва тартиби татбиқи он на дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва на ягон қонуни дигар танзим нашудаанд, тағйир додани мақоми ҳуқуқии онҳо ҳоло на уҳдадорӣ, балки ҳуқуқи аъзоёни хоҷагӣ мебошад. Онҳо барои рад кардани бақайдгирӣ

чавобгар намешаванд. Дарвоқеъ, то он даме ки «камбудихо» дар конунгузорӣ бартараф карда нашаванд, хоҷагиҳои деҳқонӣ метавонанд ҳамчун шахси ҳуқуқӣ фаъолият кунанд. Тавре ки таҷриба нишон медиҳад, ҳалли ин масъала пурра аз ҳукуматҳои маҳаллӣ вобаста аст. Масалан, дар ноҳияи кӯҳистони Масчоҳи вилояти Суғд дар соли 1999, бо қарори роҳбари маъмурият, ба сарварони хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) фармон дода шуда буд, ки ба сифати соҳибкорони инфиродӣ аз нав сабти ном шаванд. Аз тарафи сардорони хонаводаҳо бо дархости бақайдгирии тағйирот дар вазъи ҳуқуқӣ ба номи сардори маъмурияти ноҳия ариза пешниҳод карда шуд. Дар изҳорот маълумот дар бораи роҳбар ва дигар аъзоёни хоҷагӣ қайд карда шудааст (ному насаб, номи падар, маълумотномаи шиноснома, ҷои кор, ҷои истиқомат ва ғайра). Дар асоси ин аризаҳо ҳамаи хоҷагиҳои минтақа аз нав ба қайд гирифта шуда, ба онҳо шаходатномаҳои нави бақайдгирӣ бо нишон додани сарварони хонаводаҳо ва аъзои дигари онҳо дода шуданд.

Ҳамин тавр, зарур мешуморем, ки низоми танзими нави ҳуқуқии фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонии соҳибкорӣ бояд ҳуқуқи интиҳоб намудани мақом ва ташкили истеҳсолоти кишоварзиро барои хоҷагиҳои деҳқонӣ фароҳам оварад. Бояд қайд намуд, ки чараёни мураккаби мутобиқ гардонидани ҳолати ҳуқуқии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба меъёрҳои Кодекси маданӣ дар маҳалҳо душворихоӣ зиёдеро ба вуҷуд меорад. Дар ин самт то кунун ягон тавсия вуҷуд надорад ва таҳия низ нагардидааст. Ҳамаи ин ба он оварда расонд, ки хоҷагии фермерӣ дар фазои холии ҳуқуқӣ қарор дорад.

Тибқи вазъи ҳуқуқии худ, қисми асосии хоҷагиҳои деҳқонии водии Зарафшон шахсони ҳуқуқӣ мебошанд. Гузариш ба шахсони воқеӣ амалан рух намедиҳад, зеро аксари деҳқонон бар он андешаанд, ки гум кардани ҳолати шахси ҳуқуқӣ аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ метавонад ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад ё вазъи ҳуқуқии онҳоро номуайян кунад.

Чунин тарсу ҳаросҳо беасос нестанд, аммо оқибатҳои эҳтимолии манфӣ на танҳо бо мавҷуд будан ё набудани ҳолати шахси ҳуқуқӣ дар хоҷагии деҳқонӣ, балки бо номукаммалии қонунгузории танзимкунандаи ин навъи фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд мебошанд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки чихати такмили танзими давлатии фаъолияти соҳибкории хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ақидаҳои мухталиф ва асосҳои институтсионалии гуногунҷабҳа ҷой доранд. Бо дардарназардошти чунин вазъ, баровардани ҳулосаю пешниҳодҳои зерин аз таҳқиқи ин қисмати диссертатсия ба мақсад мувофиқ аст:

1. Муайян ва ошкор гардид, ки танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ аз мавқеи рушди ин хоҷагиҳо ба манфиати рушди соҳа ва таъмини амнияти озуқаворӣ мебошад. Иқтисодчиён низ танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқониро ба манфиати рушди онҳо дар назар доранд.

2. Муайян карда шуд, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёт, аз ҷумла, ташкил кардани он дар шакли хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) фаъолияти бартаридошта доништа мешавад.

3. Дақиқ гардид, ки қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорро ҳамчун субъект муайян мекунад, ки фаъолияти он чихати ноилгардӣ ба Ҷоида равона карда шудааст. Аз чунин мавқеъ маълум мегардад, ки хоҷагидор низ соҳибкоре мебошад, ки ҳадаф аз фаъолияти ӯ дар хоҷагии деҳқонӣ гирифтани Ҷоида мебошад.

4. Дар рафти таҳқиқот хусусиятҳои асосии фаъолияти хоҷагидор ҳамчун субъекти соҳибкорӣ муайян ва ошкор гардиданд, аз ҷумла:

- мавҷудияти хоҷагиҳои деҳқонӣ, яъне амалинамоии фаъолият дар яке аз шаклҳои ташкилию ҳуқуқии пешбиниамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- мустақилияти хоҷагидор ҳамчун соҳибкор. Ин маънои онро дорад, ки қарорҳо оид ба ташкилу амалӣ намудани фаъолияти ҷорӣ ва

барҳамдиҳии субъекти хоҷагидорӣ танҳо аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти мазкур тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун қабул карда мешаванд;

- ихтиёрдорӣ намудани дороиҳо (доштани мустақилият оид ба моликият);

- ҳамчун субъекти иқтисодӣ ва тавлидкунандаи молу маҳсулоти бахши кишоварзӣ, дорои ҳуқуқ ва уҳдадориҳои махсус будан;

- амалкарди ҳадамоти ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва масъулияти хоҷагӣ чиҳати дар ҳисобдорӣ ба таври саҳеҳу эътимоднок инъикос намудани амалиётҳои ҳаёти хоҷагидорӣ;

- доштани имконияти бо қонунгузорӣ асосноккардашудаи дархост чиҳати ҳимояи ҳуқуқҳои поймолшуда ва манфиатҳои иқтисодии он аз дигар ҷонибҳо;

- ташкил ва пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ хоҷагии деҳқонӣ дар асоси таваккал ва дастгирии онҳо ҳамчун истехсолкунандагони ватанӣ.

3.2. Рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Такмили равишҳои методии корҳои ҳисобдорӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) самти бартаридоштаи рушди низоми ҳисобдорӣ онҳо маҳсуб меёбад. Рушди методикаи ҳисобдорӣ дар ин хоҷагиҳо зарурати воқеӣ дошта, чиҳати ташаккули иттилооти саҳеҳи молиявӣ иқтисодӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон, такмили унсурҳои методии методологияи баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба шароити рушди бемайлони субъектҳои бахши кишоварзӣ иқтисодиёти миллӣ мувофиқ мебошад, мубрам арзёбӣ мегардад. Хусусияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), инчунин, бояд ташкили баҳисобгирии ибтидоиро муайян намояд.

Вақтҳои охир оид ба таҳияи шаклҳои ягонаи ҳуҷҷатҳои ибтидоии баҳисобгирӣ корҳои зиёде анҷом дода шуданд. Вазорати молияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Фармоиши №102 аз 25.12.2010 сол шаклҳои ҳуҷҷатҳои махсуси идоравии баҳисобгирии кишоварзиро тасдиқ карданд, ки бо дарназардошти тағйирот дар муносибатҳои бозорӣ, инчунин, стандартҳои ҷобачогузориҳои ҳуҷҷатҳо таҳия шудаанд. Қисми зиёди ҳуҷҷатҳои мазкур барои инъикоси воридоти маҳсулоти кишоварзӣ аз соҳаҳои мухталифи истеҳсолоти худӣ хизмат мекунад.

Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро зарур аст, ки ҳангоми интихоби шаклҳои ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, хусусиятҳои хоҷагӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти истеҳсолшаванда ва шароити мавҷуда ба назар гиранд. Ҳамзамон, хоҷагиҳои калони деҳқонӣ, ассотсиатсияҳо ё иттиҳодияҳои онҳо, ки корхонаҳои бисёрсоҳа бо миқдори зиёди корҳои ҳисобдорӣ мебошанд, бояд барои ташкили баҳисобгирии ибтидоӣ ҳуҷҷатҳои меъёрии ибтидоиро истифода баранд. Барои хоҷагиҳои деҳқонӣ, иттилооте, ки дар шаклҳои стандартии ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ мавҷуд аст, зиёдатӣ аст. Аз ин рӯ, барои пешбурди баҳисобгирии ибтидоӣ, хоҷагиҳо метавонанд бо хоҳиши худ рӯйхати оптималии ҳуҷҷатҳоро, ки ба хусусияташон мувофиқанд, интихоб кунанд.

Барои омода кардани ҳуҷҷатҳои мазкур вақти зиёд сарф мешавад, ки раванди баҳисобгирии ибтидоиро мушкил мекунад. Аз ин рӯ, барои оқилона кардани раванди баҳисобгирии ибтидоӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ба фикри мо, ин ҳуҷҷатҳо ҳадди имкон бояд яққоя карда мешаванд. Ҳуҷҷатҳои тартибдодашуда на иттилооти зиёдатӣ, балки танҳо бояд иттилооти муҳимро дар бар гиранд. Татбиқи онҳо дар амал шумораи ҳуҷҷатҳои ибтидоиро коҳиш медиҳад ва хароҷоти хариди варақаҳоро кам мекунад.

Маҳсулоти барномавӣ - конфигуратсияи «Баҳисобгирии муҳосибӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ» дар яққоягӣ аз ҷониби ширкатҳои «1С», «1С-Рарус» таҳия карда шудааст. Маҷмуи нармафзор барои коркарди автоматӣ

дар компютери шахсии маълумоти баҳисобгирӣ дар корхонаҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бо истифодаи низоми дугона ва нақшаи кӯтоҳшудаи ҳисобҳо тарҳрезӣ шудааст. Он ҳалли вазифаҳоро дар бахшҳои зерини баҳисобгирӣ амалӣ менамояд:

- баҳисобгирии меҳнат ва музди меҳнат;
- баҳисобгирии воситаҳои асосӣ;
- баҳисобгирии захираҳои истеҳсолӣ;
- баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ ва муайянкунии арзиши аслии хароҷоти истеҳсолӣ;
- баҳисобгирии маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ, молҳо ва чорво;
- баҳисобгирии фурӯши маҳсулот, кор ва хизматрасонӣ, воситаҳои асосӣ ва дигар дороиҳо;
- баҳисобгирии амалиёти ҳазинавӣ, ҳисоббаробаркунӣ, амалиёти қарзӣ, сармоя ва дигар сарчашмаҳои маблағ, натиҷаҳои молиявӣ ва маблағгузорию мақсаднок;
- баҳисобгирии муттаҳидшудаи таркибию таҳлилӣ.

Чун қоида, хоҷагии деҳқонӣ бояд дар асоси нақшаи стандартӣ нақшаи кӯтоҳшудаи кории ҳисобҳоро тартиб диҳад, ки рӯйхати пурраи ҳисобҳои кулӣ ва ҷузъии барои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ зарурро дошта бошад. Нақшаи кории ҳисобҳо аз рӯйи махсусияти хоҷагӣ, ҳаҷми истеҳсолот, шумораи объектҳои баҳисобгирӣ тартиб дода мешавад. Ба ақидаи мо, нақшаи кории баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд ҳисобҳои куллиро дар бар гирад, ки он якҷанд объектҳои баҳисобгириро муттаҳид мекунад:

Ҳисоби 11000 «Воситаҳои асосӣ» - барои ҷамъбасти маълумот дар бораи мавҷудият ва ҳаракати воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣи хоҷагӣ;

Ҳисоби 11100 «Фарсудаҳои ҷамъшудаи воситаҳои асосӣ»;

Ҳисобҳои 11600 «Сармоягузориҳои дарозмуддат»;

Ҳисоби 10700 «Захираҳои моддию молӣ» - барои ҷамъбасти маълумот дар бораи мавҷудият ва ҳаракати ашёи хом, мавод, тухмӣ, сӯзишворӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, нуриҳо, асбобу анҷоми хоҷагӣ ва дигар ашёи меҳнати хоҷагӣ;

Ҳисоби 10750 «Маҳсулоти кишоварзӣ ва дороиҳои биологӣ» - барои ҷамъбасти маълумот дар бораи мавҷудият ва ҳаракати ҷорҳои хурдсол, ҳайвоноти калонсол, ки барои фарбеҳ кардан пешбинӣ шудаанд ва инчунин парандагон, ҳайвонот, харгӯшҳо, оилаҳои занбӯри асал;

Ҳисоби 22320 «Андоз аз арзиши иловашуда барои пардохт»;

Ҳисоби 10730 «Истеҳсолоти нотаҷом»;

Ҳисоби 10740 «Маҳсулоти тайёр ва молҳо»;

Ҳисоби 10100 «Воситаҳои пулӣ дар хазина»;

Ҳисоби 10200 «Воситаҳои пулӣ дар банкҳо»;

Ҳисоби 33110 «Грантҳо ва маблағгузориҳои мақсаднок»;

Ҳисоби 22040 «Ҳисоббаробаркуниҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва таъминот»;

Ҳисоби 22010 «Ҳисоббаробаркунӣ бо кормандон оид ба пардохти музди меҳнат»;

Ҳисобҳои 10520, 10410, 22010 «Ҳисоббаробаркунӣ бо дебиторон ва кредиторон»;

Ҳисоби 33000 «Сармояи худӣ»;

Ҳисоботи 33200 «Ҷоидаи тақсимаҷамъшуда»;

Ҳисоби 44100 «Даромадҳо аз дороиҳои биологӣ», ҳисоби 10750 «Маҳсулоти кишоварзӣ аз дороиҳои биологӣ»;

Ҳисоби 70000 «Маҷмуи даромадҳо ва хароҷотҳо».

Ҷеҳристи таҳиянамудаи мо имконият медиҳад, ки аз мушкилоти методологӣ ва баҳисобгирии ҷараёни ғуруш канорагирӣ кунем. Истифодаи ин ҷеҳристи баҳисобгирӣ барои иҷрои амалҳои зерин имконият медиҳад:

- дар давраи ҳисоботӣ ҳаҷми фурӯши маҳсулот, кор, хизматрасонӣ муайян карда шавад – дар сутуни «Ҳамагӣ»;
- дар ҳаҷми аслий барои маҳсулоти якхела - сутуни 4;
- аз ҳисоб баровардани арзиши воқеии молҳо, корҳо, хизматрасониҳо - сутуни 5;
- инъикоси қарзи харидорон барои маҳсулоти бо нархи фурӯш, фурӯхташуда - сутуни 6;
- муайян намудани ҳаҷми даромади соф нетто-даромад бо мақсади андозбандӣ - сутуни 7;
- истифодаи маълумоти сутунҳои 8 ва 9 барои пур кардани эълумияи андоз аз арзиши иловашуда;
- ҳисоб кардани қарз ба буҷет оид ба андоз аз фурӯш, ки аз фурӯши нақд ба даст омадааст - сутуни 10;
- ҳисоб кардани натиҷаи молиявӣ аз фурӯш (фоида ё зарар) - сутуни 11;
- хориҷ намудани қарзи харидорон аз маҳсулоти пардохтшуда ва муайян кардани маблағи даромад мувофиқи сиёсати ҳисобдорӣ, агар он тартиби муайян намудани вақти пардохтро пешбинӣ намояд - с. 12-16.

Дар ҷадвали 3.2 ведомости баҳисобгирии маҳсулоти тайёр, иҷроиши корҳо, хизматҳои расонидашуда таҳия карда шудааст.

Чадвали 3.2. - Вedomости баҳисобгирии маҳсулоти тайёр, иҷроиши корҳо, хизматҳои расонидашуда

Харидор	Номгуи маҳсулоти фурӯхташуда	Воҳиди ченак	Шумора	Санад	Дар бораи фурӯш нарх	Аз ҷумла				Даромад аз фурӯш	Аз пардохт					Эзоҳ
						Даромад нетто	Меъёри ААИ	Маблағи ААИ	Андоз аз фурӯш		- С.7 – С. 5	Сана	№			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Харидори “А”	Картошка	тн	40,4	357,7	424,2	424,2	10	42,4		66,5	03.окг	12		424,2	424,2	
Харидори “Б”	Пиёз	тн	20,2	182,3	208,4	208,4	10	20,84		26,1	04.окг	14	208,4		208,4	
Ҳамагӣ:			60,6	540	632,6	632,6		63,24		92,6		26	208,4	424,2	632,6	

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вобаста ба зарурати пур кардани шакли дар чадвали 3.2 овардашуда, мушкилоти ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ ба миён меояд. Инъикоси арзиши аслии маҳсулоти зироатӣ аз рӯйи ҳисоби 55100 «Хароҷот аз рӯйи истеҳсоли доройҳои биологӣ» анҷом дода мешавад.

Ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ, вобаста ба хусусияти технологияҳои истифодашаванда (аз рӯйи дараҷаи шиддат), шумораи объектҳои тақсими хароҷот ва самтҳои истифодаи маҳсулот бояд фарқ карда шавад.

Дар шароити муосири бозор тақсимои хароҷот бо нархи фурӯш, ки таносуби одилонаи хароҷоти арзишхоро муқаррар мекунад, ба мақсад мувофиқ аст. Аммо, аввалан, таносуби нарх, ки бо талабот ва пешниҳод муайян карда мешавад, тағйир меёбад ва дуҷум, на ҳама маҳсулотҳо ҳангоми арзёбии онҳо ба талабот ҷавобгӯ мебошанд. Ғайр аз он, истифодаи оммавии ин усул ба маҳсулоти тиҷоратӣ ва маҳсулоти истеъмолии фосилавӣ метавонад ба вайроншавии беасоси нархҳои бозор оварда расонад.

Варақаи таҳиякардаи мо барои баҳисобгирии хориҷ кардани (фурӯш, аз эътибор соқит кардан) доройҳои дарозмуддат аз рӯйи намуди таҳиякардаи онҳо, ки шакли зерин дорад, манфиати муайяни методологӣ дорад (ниг. ба чадвали 3.3).

Чадвали 3.3. - Варақаи баҳисобгирии амалиёт оид ба хориҷшавии доройҳои дарозмуддат

Номгӯи доройҳои дарозмуддат	Арзиши ибтидоӣ	Маблағи истеҳлоқшудаи ҳисобшуда	Арзиши бақиявӣ	Самтҳои хориҷшавии доройҳо
1	Д-т 11000 К-т 33010 2	Д-т 66170 К-т 11100 3	Д-т 11000 К-т 11100 4	5 Аз эътибор соқит кардан Фурӯш Безогашт хориҷшавӣ Дигар самтҳои хориҷшавӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳуччати пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки намуди амволи аз ҳайати дороиҳои дарозмуддат бароянда нисбатан дақиқ ва пурра инъикос карда шавад: воситаҳои асосӣ, сармоягузориҳои ғоиданок ба дороиҳои моддӣ (лизинг ва иҷора), дороиҳои ғайримоддӣ. Барои ҳар як объекти истифоданашуда арзиши аввалияи он инъикос меёбад (сутуни 2), маблағи истеҳлоки ҳисобшуда (сутуни 3) хориҷ карда мешавад, арзиши боқимонда (сутуни 4) муайян карда мешавад, ки он қисми хароҷоти дигари хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)-ро ташкил медиҳад – барои ҳисобҳои 66070 «Дигар даромадҳои ғайриамалиётӣ», 66170 «Дигар хароҷотҳои ғайриамалиётӣ».

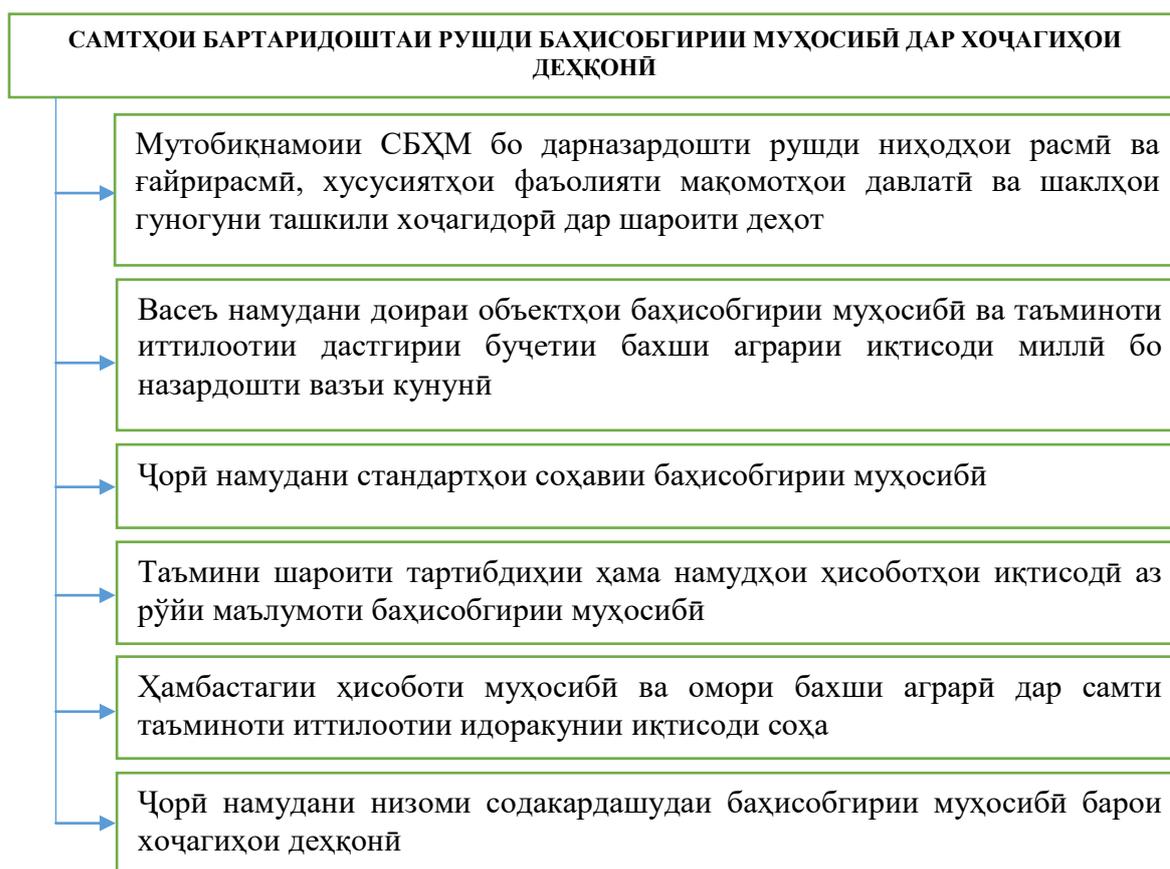
Ҳамин тариқ, сабткунакҳо ва ҳуччатҳои таҳияшудаи ҳисобдорӣ имкон медиҳанд, ки пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ҳангоми гузариш ба нақшаи нави ҳисобҳо аз 27.05.2011, №41 ба тартиб дароварда шавад, онҳо дорои ҳалли ҷанбаҳои нави методологӣ бошанд.

Асоси ташкилии баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) худидоракунии баҳисобгирӣ мебошад, яъне яке аз аъзои хоҷагӣ (одатан сардори он) бо баҳисобгирии идоравӣ ва молиявӣ машғул аст. Бешубҳа, ӯ бояд коргари соҳибтахассуси ботаҷриба бошад ва низоми баҳисобгирии хоҷагии худро донад. Дониши хуб оид ба техникаи пешбурди баҳисобгирӣ ба ӯ имконият медиҳад, ки баҳисобгирии муҳосибиро дар хоҷагии деҳқонӣ ба таври беҳтарин ташкил кунад ва маълумоти худро барои ҳалли масъалаҳои ҷорӣ ва ояндаи идоракунӣ моҳирона истифода барад. Барои ноил шудан ба ин донишҳо зарур аст, ки дар заминаи донишгоҳҳои калонтарини кишоварзии кишвар барои фермерон омӯзиши доимӣ ташкил карда шавад. С.Ф. Низомов оид ба муҳимияти баҳисобгирии идоракунӣ дар субъектҳои хоҷагии қишлоқ қайд намуда, иброз медорад, ки амсилаи муносиб бояд ҳама унсурҳои муҳими баҳисобгирии идоракунӣ стратегӣ, алоқаи мутақобила ва қонуниятҳоро дар шароити рушди корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ фаро гирад [87, с.10].

Татбиқи пешниҳодҳои баёншуда ва низомномаҳо ба мо имконият медиҳад, ки ба таври мунтазам ба стандартҳои байналмилалӣ

баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ барои хоҷагиҳои деҳқонии Тоҷикистон гузарем.

Бояд қайд намуд, ки дар шароити ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар субъектҳои иқтисодӣ истифода намудани стандартҳои мазкур аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ ба манфиати тамоми истифодабарандагони иттилооти ҳисобдорӣ хоҳад буд. Бинобар ин, дар заминаи афзалиятҳои ҷойдошта рушд додани ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ муҳим арзёбӣ карда мешавад (ниг. ба расми 3.3).

Расми 3.3. – Самтҳои бартаридоштаи рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз маълумоти дар расми 3.3 овардашуда дида мешавад, ки татбиқи муқаррароти СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавӣ ва шаклҳои гуногуни ташкили хоҷагиҳо яке аз бартариятҳои рушди ҳадамоти ҳисобдорӣ маҳсуб меёбад. Ҳамчунин, баҳисобгирии тамоми объектҳои хоҷагиҳо ва дар ҳисобот нишон додани маълумоти зарурӣ

нисбати онҳо, вобаста ба объектҳои алоҳида ҷорӣ намудани стандартҳои соҳавӣ, мутобиқ ба доираи ғайрифаъолияти хоҷагиҳо ҷорӣ намудани низоми хадамоти ҳисобдорӣ самтҳои афзалиятноки рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ доништа мешаванд.

Аз нигоҳи мо, чиҳати ҳалли мушкилоти ҷойдошта, корҳои зеринро роҳандозӣ намудан мувофиқи мақсад мебошад:

Аввалан, баланд бардоштани дараҷаи таъсиргузори Вазорати кишоварзӣ дар самти рушди баҳисобгирии муҳосибии соҳавӣ то сатҳе, ки тавонад барои андухти иттилооте, ки барои коркарди сиёсати босамар оид ба хоҷагиҳои деҳқонӣ зарур аст, мусоидат намояд.

Дувум, бунёди низоми комил оид ба воридот ва коркарди иттилоот, ки воридшавии маълумотро аз ҷониби сохторҳои соҳавӣ ба Вазорати кишоварзӣ дар назар дорад. Низоми мазкур комил доништа мешавад, агар ба таври ғайрӣ дохилшавии иттилооти эътимоднокро аз тариқи назорати риояи методологияи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ таъмин карда тавонад.

Савум, Вазорати молия ва Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки низоми стандартҳои баҳисобгирии муҳосибии соҳаи кишоварзиро коркард ва низоми омили соҳаи мазкурро такмил диҳанд. Дар ин самт зарур мешуморем, ки баҳисобгирии омили соҳа бояд тамоми намуди дорониҳои хоҷагиҳои деҳқониро ба ҳисоб гирад, аз ҷумла: замин, дорониҳои биологияро ғайримоддӣ.

Тамоми қоидаҳое, ки дар баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ мавриди истифода қарор мегиранд, ҳамчун амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои мазкур баромад менамоянд. Амсилаи баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар қадвали 3.4 оварда шудааст, қисмати заминавӣ, вазифавӣ ва танзимкуниро дар бар мегирад.

Чадвали 3.4. - Амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

1. Қисмати заминавӣ
1.1. Объектҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ
1.2. Ҳадаф ва вазифаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ
1.3. Иттилоот оид ба хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ворид карда шудаанд
1.4. Истифодабарандагони иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 1.4.1. Истифодабарандагони дохилӣ; 1.4.2. Истифодабарандагони берунӣ; 1.4.3. Истифодабарандагони манфиати молиявидошта; 1.4.4. Истифодабарандагони манфиати молиявӣ надошта.
1.5. Принсипҳои баҳисобгирии муҳосибӣ
2. Қисмати вазифавӣ
2.1. Вазифаҳои хадамоти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ
2.2. Усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 2.2.1. Ҳуҷҷатноккунӣ; 2.2.2. Барӯйхатгирӣ; 2.2.3. Баҳодихӣ; 2.2.4. Арзишмуайянкунӣ; 2.2.5. Ҳисобҳои муҳосибӣ; 2.2.6. Сабти дутарафа; 2.2.7. Тавозуни муҳосибӣ; 2.2.8. Ҳисоботи молиявӣ.
3. Қисмати танзимкунӣ
Сатҳи I. 3.1.1. Танзими қонунгузори баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 3.1.1.1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» 3.1.1.2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)»
Сатҳи II. 3.2.1. Танзими меъёри баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, аз ҷумла: 3.2.2. Дастурамалҳо, низомномаҳо, инчунин, нақшаҳои, ки асоси методологӣ дошта, аз ҷониби мақомоти ваколатдор таҳия мегарданд ва аз санадҳои қонунгузорӣ сарчашма мегиранд.
Сатҳи III. 3.3.1. Танзими баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба меъёрҳои сиёсати ҳисобдорӣ ва дигар ҳуҷҷатҳои муҳити дохилии хоҷагиҳои деҳқонӣ асос меёбад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре ки дар чадвали 3.4 оварда шудааст, қисматҳои дар амсила пешниҳодшуда тамоми ҷанбаҳои хадамоти баҳисобгирии муҳосибиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар бар мегирад. Қисмати 1 доираи корҳои баҳисобгирӣ, мақсади муайянгардида ва вазифаҳои иҷрошавандаро дар назар дорад.

Дар ин қисмат, ҳамчунин, иттилооти ҳаёти хоҷагидорӣ, ки аз ҷониби хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ ба низоми иттилоотӣ ворид карда

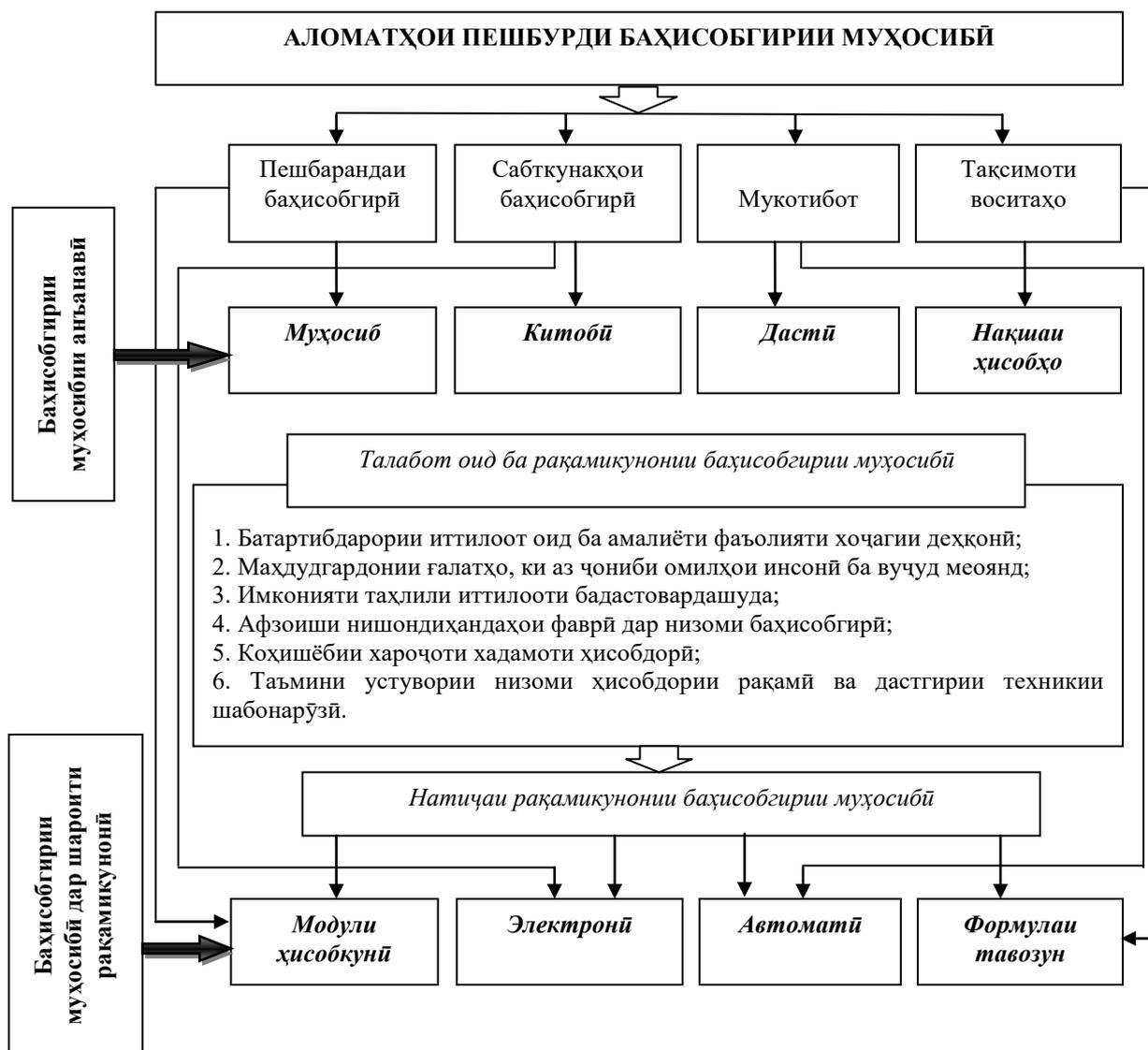
мешаванд, оварда шудааст. Хадамоти ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ низ бояд барои истифодабарандагони иттилоот маҳзани маълумоти ро ба вуҷуд оварда тавонад.

Қисмати вазифавии амсила вазифаҳои аз ҷониби низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ иҷрошаванда ва унсурҳои методологияи баҳисобгирии муҳосибиро дар бар мегирад. Бояд қайд намоем, ки тамоми амалҳои аз ҷониби хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ иҷрошаванда дар доираи 8 унсури мазкур анҷом дода мешавад. Дигар карда гӯем, фаъолияти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ чун дигар субъектҳои иқтисодӣ дар асоси усулҳои қайдшуда пеш бурда мешавад. Ин усулҳо кори хадамоти ҳисобдориро аз оғоз то анҷом дар бар мегиранд.

Қисмати 3-юм, ки масоили танзимкунии корҳои ҳисобдориро дар назар дорад, тадбирҳои танзимкуниро дар ҳама сатҳҳо фаро мегирад. Амалан чунин сатҳҳои танзимкунӣ вуҷуд доранд, лекин ҷораҳои танзимкунӣ на аз ҷониби ҳама сатҳҳо таъсирнок арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, воқеияти тадбирҳои танзимкуниро дар ҳама сатҳҳо муҳим мешуморем.

Ҳамин тавр, дар маҷмӯъ, низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мукамал меҳисобем, агар амсилаи умумии пешниҳодшуда дар амалияи фаъолият дар сатҳи зарурӣ роҳандозӣ карда шавад.

Воқеан, баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама субъектҳои иқтисодӣ вобаста ба шароити рақамӣ сифатан дигаргун гаштааст. Алалхусус, дар хоҷагиҳои деҳқонӣ низоми маъмулӣ ва муосири корҳои ҳисобдориро аз ҳам фарқ намудан мумкин аст. Вобаста ба ин, амсилаи пешбурди корҳои ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ вижагиҳои худро дорад (ниг. ба расми 3.4).

Расми 3.4. – Амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ

Манбаъ: таҳияи муаллиф

Дар расми 3.4 амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ оварда шудааст. Тавре дида мешавад, тафовути асосии баҳисобгирии муҳосибии маъмулӣ ва хадамоти ҳисобдорӣ дар шароити рақамикунонӣ сифатан дигаргун гаштани аломатҳои пешбурди корҳои ҳисобдорӣ мебошад. Масалан, агар қаблан пешбарандаи баҳисобгирӣ муҳосиб буд, пас дар шароити рақамӣ, модули ҳисобкунӣ мебошад. Ҳамчунин, сабткунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ

муқотиботи ҳисобҳо ва тақсимои воситаҳо низ шаклан дигаргун гаштаанд.

Бояд қайд намоем, ки чиҳати гузариш ба муҳосиботи рақамӣ хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки муҳити пеш бурдани корҳои баҳисобгириро дар шароити рақамикунонӣ дошта бошанд.

Дар маҷмуъ, роҳандозии корҳои баҳисобгирӣ дар муҳити рақамӣ имконият медиҳад, то иттилооти низоми ҳисобдорӣ ба таври фаврӣ ва дақиқ андухта шавад, омилҳои инсонӣ, ки барои аз байн бурдани эътимоднокии иттилооти ҳисоботӣ мавҷуд буданд, маҳдуд гарданд. Дар ниҳоят, сарфаи вақт, коҳишёбии ҳаққи меҳнати муҳосиб, пайдо гардидани имконияти таҳлилу арзёбии нишондиҳандаҳои хоҷагӣ ва фавран қабул намудани қарорҳои зарурӣ таъмин мегардад.

Дар шароити рушди роҳу равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба стандартҳои байналмилалӣ таъя менамоянд, коркарди меъёрҳои пешбурди корҳои ҳисобдорӣ, ки ба таҷрибаи ватанӣ асос ёфтааст, амри зарурӣ мебошад. Чунин равиш дар таҳқиқот омӯхта шуда, дар натиҷа амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст, таҳия карда шудааст (ниг. ба қадвали 3.5).

Чадвали 3.5. - Амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст

Меъёрҳои муносиби ҳадамоти ҳисобдорӣ	Тавсифи меъёрҳои муносиби ҳадамоти ҳисобдорӣ	Шарҳи меъёрҳои муносиб барои ҳадамоти ҳисобдорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ
Низомнокии баҳисобгирии муҳосибӣ	Навиштаҷоти дугарафаи комил, пурра, мунтазам оид ба амалиёти хоҷагиҳои деҳқонӣ	Дарахту ниҳолҳо, бино, чорвои маҳсулдиханда ва корӣ, паранда, техникаи кишоварзӣ, воситаҳои нақлиёт, асбобу анҷом, ки дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошанд, инчунин музди меҳнат, самара, маҳсулот ва даромади онҳо бояд аз тариқи навишти дугарафа дар низоми ҳисобдорӣ сабт карда шаванд
Риояи принципҳои ҳисобдорӣ ва балансиҷафат будани ҳисоботи молиявӣ	Мунтазамии рафти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ва ошқоро, саривақтӣ, эътимодноқ ва муқоисашавандагии нишондиҳандаҳои ҳисоботи муҳосибӣ	Низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд мунтазам амал намуда, объектҳои болозикр, инчунин дороиҳои, ки дар натиҷаи аз аъзогӣ баромадани узви хоҷагии деҳқонӣ аз ҳисоби хоҷагӣ кам мешаванд, фарогир бошад
Сиёсати ҳисобдорӣи комил	Сиёсати ҳисобдорӣи хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд нақшаи ҳисобҳо, ҳуҷҷатҳои аввалия, тартиби барӯйхатгири ва баҳодихии объектҳо, гардиши ҳуҷҷатҳо, идоракунии иттилоот ва назорати амалиёти хоҷагидориро дар бар гирад.	Унсурҳои сиёсати ҳисобдорӣи хоҷагии деҳқонӣ бояд талаботи ҳадамоти ҳисобдориро оид ба пешбурди баҳисобгирӣ, баҳодихӣ, ҳуҷҷатноккунии амалиёти хоҷагидорӣ, барӯйхатгирии объектҳо, бунёди маҳзани иттилоотӣ ва низоми назоратӣ қонеъ гардонидани тавонад
Риояи талаботи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ	Ҳамчун ченаки объектҳои баҳисобгирӣ қабул гардидани пули миллий (сомонӣ), алоҳидагии баҳисобдорӣ, ҳамешагии амалкарди ҳадамоти ҳисобдорӣ, истифодаи навишти дугарафа, муқоисашавандагии нишондиҳандаҳои намудҳои алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ, қайди саривақтӣ ва дақиқи амалиёти ҳаёти хоҷагии деҳқонӣ дар низоми ҳисобҳо	Хоҷагиҳои деҳқониро зарур аст, ки нишондиҳандаҳои пулии низоми ҳисобдориро бо пули миллий, яъне сомонӣ сабт намоянд. Ҳамчунин, дар алоҳидагӣ пешбурди баҳисобгирии дороиҳои уҳдадорихоро ба роҳ монда, ҷаъолияти мунтазами ҳадамоти ҳисобдориро таъмин намоянд, аз тариқи истифодаи навишти дугарафа амалиёти хоҷагидориро сабт намуда, ягонагии нишондиҳандаҳои баҳисобгирии таркибии таҳлилий ва баҳисобгирии муносибро роҳандозӣ намоянд
Ба роҳ мондани баҳисобгирии дуруст, саривақтӣ ва арзёбии объектҳо дар низоми ҳисобдорӣ	Сабти объектҳо дар низоми ҳисобдорӣ бо арзиши воқеӣ, бозорӣ, аслий, инчунин, баҳисобгирии муносиби истехлоқи дороиҳои дарозмуддат	Роҳбари хоҷагии деҳқонӣ бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ метавонад низоми баҳисобгирию ҳисоботдихиро дар хоҷагӣ ба роҳ монад
Гузaronидани барӯйхатгириҳо, ки эътимоднокии нишондиҳандаҳои низоми ҳисобдориро тасдиқ менамояд	Гузaronидани барӯйхатгири дар амалиёти иҷоравӣ, хариду фурӯш, дар арафаи ҳисоботи солона, ивазшавии ашхоси масъули моддӣ, ҳолатҳои дуздӣ ва талафи дороиҳо дар натиҷаи офатҳои гуногун, тағйири хоҷагӣ ҳатмӣ буда, роҳбари хоҷагиҳои деҳқонӣ низ тартибу муҳлати онро муқаррар менамоянд. Натиҷаҳои барӯйхатгири бо роҳҳои муносиб барқарор гардида, дар низоми ҳисобдорӣ қайд карда мешаванд	Тағйироти миқдорию сифатии дороиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ зарурати гузaronидани барӯйхатгириро дар онҳо ба вуҷуд меорад. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бештари вақт ҳолати мазкур ба хоричшавии аъзоёни он вобаста аст. Ҳолати мазкур дар тавозуни хоҷагӣ тағйироти дороиҳои ба миён меорад
Соли ҳисоботӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ	Соли ҳисоботӣ 1 январ шуруъ гардида, 31 декабр хотима меёбад. Хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳисоботи молиявӣ соланаро то 30 апрели соли баъд аз соли ҳисоботӣ пешниҳод менамоянд	Ҳисоботи муҳосибии хоҷагии деҳқонӣ бояд аз ҷониби маҷлиси аъзои хоҷагӣ баррасӣ ва тасдиқ карда шавад. Хоҷагии деҳқонӣ уҳдадор аст, ки талаботи низоми ҳисоботи муҳосибиро риоя намояд, ҳисоботи омӯри ва дигар намуди ҳисоботро пешниҳод кунад

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [3], [5].

Аз матни чадвали 3.5 дида мешавад, ки амсилаи пешниҳоднамуда аз се қисмати ба ҳамдигар алоқаманд иборат мебошад. Қисмати якум, ки меъёрҳои муносиби ҳадамоти ҳисобдориро дар бар мегирад, ба ҳафт гурӯҳ тақсимбандӣ гардидааст. Ин меъёрҳо дар асоси методологияи умумие, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» фаро мегирад, таҳия гардидааст. Меъёрҳои зикргардида мукаммали баҳисобгирии муҳосибӣ, тибқи муқаррароти қонунгузорӣ пеш бурдани қорҳои ҳисобдорӣ, таркиби сиёсати ҳисобдорӣ, тартиби баҳисобгирии объектҳо, назорати ҳолати воқеии дороиҳо, инчунин, меъёру муқаррароти алоҳидаро оид ба ҳисоботи муҳосибӣ дар бар мегирад.

Дар қисмати дуюм, яъне тавсифи меъёрҳои муносиби ҳадамоти ҳисобдорӣ, таркиби меъёрҳо ошкор ва тавсиф карда шудааст, ки татбиқи онҳо барои хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳамчун субъектҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб мебошад.

Қисмати сеюм – шарҳи меъёрҳои муносиб барои ҳадамоти ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ, роҳу равишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин хоҷагиҳо мушаххас гардонидани шудааст. Ин қисмат дар асоси муқаррароти Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», «Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)» ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳия карда шудааст.

Дар маҷмӯъ, амсилаи таҳиягардида барои хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон муносиб мебошад. Ба роҳ мондани ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибии ин хоҷагиҳо дар асоси меъёрҳои болозикр имконият медиҳад, ки низоми комили қорҳои ҳисобдорӣ ба вучуд оварда шавад. Афзалияти амсилаи мазкур дар он аст, ки тартиби методологияи дар он таҳияшуда тадбирҳои ҳадамоти мукаммали ҳисобдорӣ мебошад.

Аз таҳлилу омӯзиши шароити имкониятҳои рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон хулосаву пешниҳодҳои зерин бароварда шуд:

1. Низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама хочагиҳои деҳқонӣ яқранг нест. Аз ин рӯ, хочагидор ва ё муҳосиби онро зарур аст, ки ҳангоми бунёди низоми мазкур омилҳои таъсиррасонро ба монанди: мақоми ҳуқуқи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ), шумораи кормандони хочагӣ, ҳаҷми истеҳсолоти хочагӣ, иҷрои корҳо ва адои хизмат, инчунин, сохтори соҳавии истеҳсолоти онро ба инобат гирад.

2. Зарур мешуморем, ки ислоҳоти низоми баҳисобгирӣ ва ҳисоботдиҳӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ дар самтҳои зерин ба роҳ монда шавад: наздик намудани шаклҳои ҳисоботи муҳосиби хочагиҳои деҳқонӣ бо хочагии деҳқонии хориҷӣ то ҳадди имконпазирӣ; ихтисор кардани миқдори гузоришҳои қоғазӣ, ки дар баҳисобгирии амалиёти иқтисодию молиявӣ ба чашм мерасанд ва гузариши тадриҷӣ ба технологияҳои рақамӣ; ба роҳ мондани алоқа ва мубодилаи маълумот байни хочагиҳои деҳқонии ватанӣ тавассути шабакаи Интернет; ташкили низоми баҳисобгирӣ дар асоси стандартҳои миллию байналмилалӣ; дар амал татбиқ намудани воситаҳои баҳисобгирии рақамии чараёни баҳисобгирӣ тавассути ташкили шабакаи Интернет дар сатҳи ноҳия, вилоят ва ҷумҳурӣ.

3. Амсилаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ таҳия гардиданд, ки онҳо вобаста ба шароити умумӣ, дар шароити рақамикунонӣ ва мутобиқ ба муқаррароти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳисобдорӣ коркард шудаанд.

3.3. Такмили чараёни баҳисобгирии муҳосибӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)

Воқеан, сарчашмаи асосии иттилооти фаврӣ ва воқеӣ оид ба рушди истеҳсолот ва иҷрои амалиёт дар хочагиҳои деҳқонӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот мебошад. Чунки фаъолияти хадамоти ҳисобдорӣ дар хочагиҳои деҳқонӣ ба самти баҳисобгирии ҳаҷм, ҳолат ва тағйироти амвол, масолеҳҳо, маҳсулот, воситаҳои пулӣ ва захираҳои меҳнатӣ нигаронида шудааст.

Ҳаҷм ва дараҷаи саҳеҳии иттилооти баҳисобгирӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ аз бисёр ҷиҳат ба мақсадҳои фаъолияти хоҷагидорӣ, зарурати истеҳсоли ва ҳадафнокии иқтисодӣ вобаста мебошад. Зери мафҳуми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ, баҳисобгирии ҳуҷҷатноки ҳамаи амалиёти хоҷагидор фаҳмида мешавад.

Аз нигоҳи мо, хадамоти баҳисобгирии муҳосибии амалиёти хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд барои хоҷагидорон ҳаҷми иттилоотеро таъмин карда тавонад, ки барои тартибдиҳии ҳисоботи андозию оморӣ зарур мебошад.

Моҳияти хадамоти ҳисобдорӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар он ифода меёбад, ки он имконият медиҳад, то хоҷагидор фаъолияти истеҳсоли ва сатҳи ҳосилнокии хоҷагии худро таҳлил намуда, хароҷоти истеҳсоли ва даромади умумиро муайян кунад. Таъмини чунин шароит ҷиҳати банақшагирии босамари истеҳсоли ва иҷтимоии хоҷагии деҳқонӣ мусоидат менамояд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки воҳидҳои мустақили иқтисоди соҳаи кишоварзӣ (аграрӣ) мебошанд, аз ин рӯ, барои ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ мавқеи мустақил доранд. Ин хоҷагиҳо ҳуқуқ доранд:

1. Шакли хадамоти ҳисобдориро вобаста ба шароити хоҷагидорӣ мустақилона муайян намоянд;
2. Шаклҳо ва усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба намунаҳои амалкунандаи шаклҳо ва усулҳо, технологияи коркарди иттилооти баҳисобгирии Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтаанд, муайян намоянд;
3. Низоми назорати дохилихоҷагиро коркард ва таҳия намоянд;
4. Усули муайянкунии даромад аз фурӯши маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ ва иҷрои қору хизматҳоро муайян намоянд.

Хоҷагидорон барои амалӣ намудани баҳисобгирии муҳосибӣ қоидаҳо ва усулҳои умумиқабулкардашударо истифода менамоянд, аз ҷумла: ҳуҷҷатнокунӣ, ҳисобҳои муҳосибӣ, барӯйхатгирӣ, сабти дутарафа, тавозуни муҳосибӣ, баҳодихӣ ва арзишмуайянкунӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо шаклҳои зерини ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ амал менамоянд:

1. Шакли одии баҳисобгирӣ аз рӯи принципи «даромад – хароҷот»;
2. Шакли содакардашудаи баҳисобгирӣ бо дарназардошти принципи сабти дутарафа;
3. Шакли журнал-ордерии баҳисобгирӣ.

Баҳисобгирии муҳосибӣ барои хоҷагидор манфиати калони иқтисодию иҷтимоӣ дорад. Амалкарди қонунии ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагии деҳқонӣ имконият медиҳад, то хоҷагидор аз тариқи рақамҳо ба натиҷаи ҷаъолияти худ шинос шавад, натиҷаҳои манфиро пешгирӣ намояд, банақшагирии самараноки ҷаъолияти минбаъдаи хоҷагиро ба роҳ монад, аз уҳдадорихо дар назди муштариёну шарикон ва сари вақт иҷро намудани онҳо огоҳ шавад, назорати маблағҳо ва захираҳои молиро меҳнатиро ба роҳ монад, инчунин, сари вақт ва дуруст ҳисобкуниро пардохти уҳдадорихо оид ба андозҳо ва дигар пардохтҳоро таъмин намояд.

Ҷараёни баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд марҳилаҳои ба ҳам алоқамандро дар бар гирад. Ин марҳилаҳо аслан корҳои омодагӣ, яъне коркарди ҳама ҳуҷҷатҳои зарурии дохилӣ; мушоҳидаи ҷорӣ, ҷенкунӣ ва қайди амалиёти ҷаъолияти хоҷагии деҳқонӣ; банизомдарорию гурӯҳбандии иттилооти баҳисобгирӣ, таъмини назорати ҳаракати амвол ва тағйироти уҳдадорихо бо роҳи инъикоскунии онҳо дар ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ; ҷамъбасти иттилоот оид ба амволи хоҷагии деҳқонӣ, уҳдадорихо, амалиёти хоҷагӣ ва нишон додани онҳо дар ҳисобот бо мақсади қабули қарорҳои идоракунӣ.

Дар самти корҳои ҳисобдорӣ барои хоҷагии деҳқонӣ мушкилиҳои асосӣ дар ҳолате пеш меояд, ки агар хоҷагӣ баҳисобгирии муҳосибии объектҳои алоҳидаро пеш барад. Ҳолати мазкур дар шароите ҷой дошта метавонад, ки агар хоҷагӣ аз рӯи якҷанд намуди ҷаъолият амал кунад ва онҳо тибқи низомҳои гуногун андозбандӣ карда шаванд.

Пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳама субъектҳои хоҷагидорӣ якҷанд марҳилаҳоро паси сар менамояд, ки он аз бақайдгирии нахустини иттилоот оид ба ҳодисаву зуҳуроти хоҷагидорӣ то омодакунию таҳияи ҳисоботро дар бар мегирад (ниг. ба расми 3.5).

Расми 3.5. – Марҳилаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре аз расми 3.5 дида мешавад, агар дар хоҷагиҳои деҳқонӣ рафти баҳисобгирии муҳосибӣ бо пайдарпайии мантиқии таҳияшуда ба роҳ монда шавад, пас хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми ба тартиб даровардашуда амал карда метавонад. Марҳилаҳои овардашуда пешбурди баҳисобгирии молиявӣ, идоракунӣ ва андозиро аз банизомдарории иттилооти ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ то ҳисобот дар бар мегирад.

Дороиҳои ҷорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ низ бояд дорои варақаи баҳисобгирӣ бошанд. Аз ин рӯ, дар ҷадвали 3.6 шакли тавсиявии он пешниҳод карда шудааст.

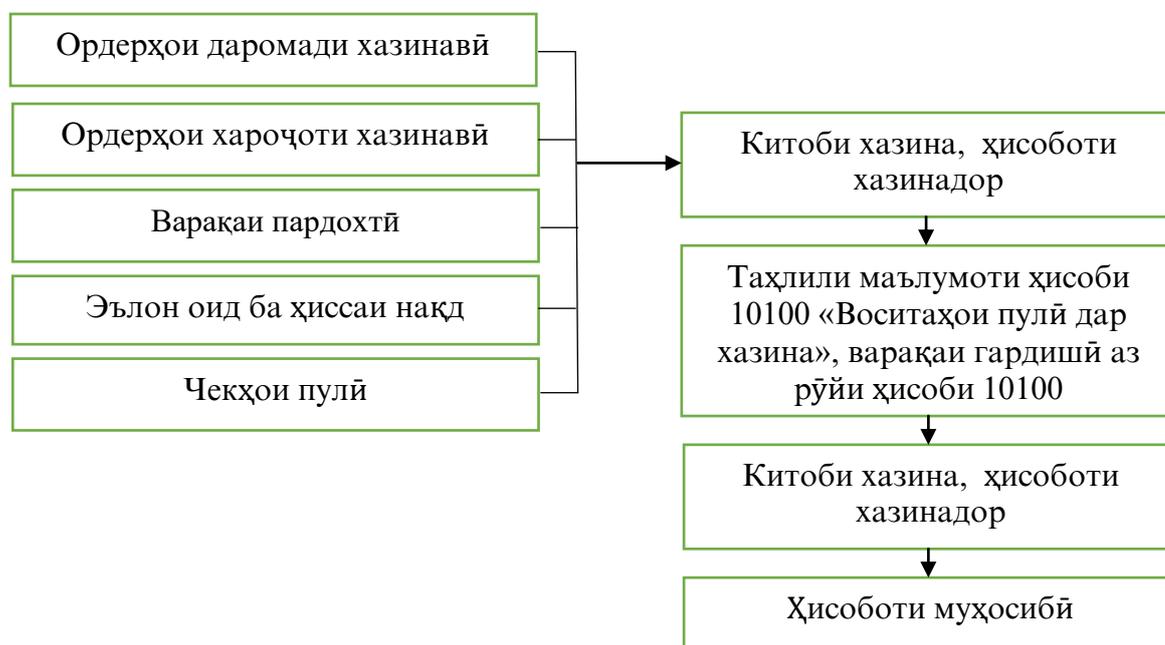
Чадвали 3.6. - Варакаи баҳисобгирии дороиҳои ҷорӣ (шакли №1-ХД)

№ р/т	Номгӯи дороиҳои ҷорӣ	Бақия дар аввали сол		Гардиш дар соли ҳисоботӣ		Бақия дар охири сол	
		Миқдор	Маблағ, сомонӣ	Миқдор	Маблағ, сомонӣ	Миқдор	Маблағ, сомонӣ
1.							
2.							
3.							

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Варакаи дар чадвали 3.6 овардашуда қайди маълумотро оид ба дороиҳои ҷорӣ дар аввали сол, давоми соли ҳисоботӣ ва охири сол дар бар мегирад. Аз рӯйи маълумоти ин варақа мавҷудият ва ҳаракати дороиҳои ҷорӣ хоҷагиҳои деҳқониро назорат бурдан имконпазир аст.

Новобаста аз он ки тартиби умумии баҳисобгирии воситаҳои пулӣ дар ҳазина барои субъектҳои хоҷагидори соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ маълум аст, аммо тартиби мушаххаси он барои хоҷагиҳои деҳқонӣ дақиқан амал намекунад. Аз ин рӯ, дар расми 3.6 чараёни баҳисобгирии воситаҳои пулӣ дар ҳазинаи хоҷагиҳои деҳқонӣ қарордошта таҳия карда мешавад.

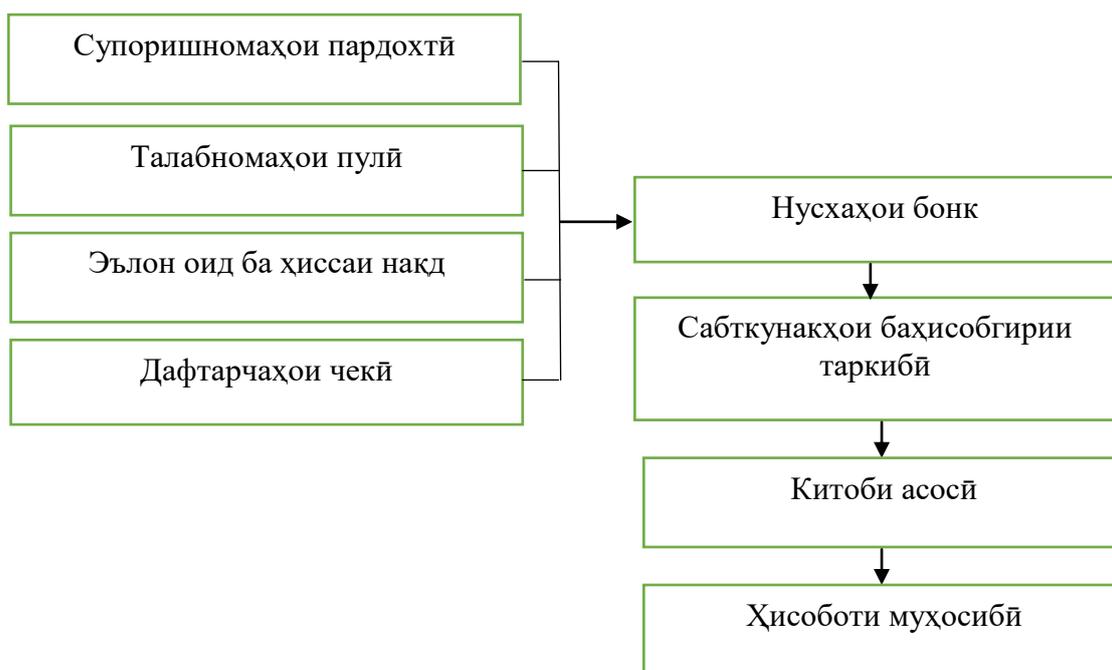
Расми 3.6. – Рафти баҳисобгирии воситаҳои пулӣ дар ҳазина

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз расми 3.6 дида мешавад, ки рафти баҳисобгирии воситаҳои пулӣ дар ҳазинаи хоҷагиҳои деҳқонӣ, чун дигар субъектҳои иқтисодӣ, бояд

марҳилаҳои зеринро паси сар намояд: а) барасмиятдарории ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ дар асоси амалиёти хазинавӣ оид ба ҳаракати воситаҳои пулии нақдӣ; б) қайди маълумоти ҳуҷҷатҳои ибтидоии хазина дар китоби хазинавӣ ва ҳисоботи хазинадор; в) таҳлилу арзёбии иттилооти ҳисоби муҳосибии 10100 «Воситаҳои пулӣ дар хазина» ва варақаи гардишӣ аз рӯйи ҳисоби мазкур, инчунин, муқоиса намудани натиҷаҳои бадастомада ба маълумоти китоби хазина ва ҳисоботи хазинадор. Ниҳоят, дар асоси маълумоти ҷамъшуда тартиб додани ҳисоботи муҳосибӣ оид ба воситаҳои пулии хазина.

Агар хоҷагии деҳқонӣ дар бонк суратҳисоб ва ё дигар ҳисобҳои бонкӣ дошта бошад, пас тавсия карда мешавад, ки рафти баҳисобгирии воситаҳои пулии ҳисобҳои бонкии он бояд бо тартиби дар расми 3.7 овардашуда амалӣ карда шаванд.

Расми 3.7. – Рафти баҳисобгирии воситаҳои пулӣ дар ҳисобҳои бонкии хоҷагии деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре аз расми 3.7 бармеояд, чараёни баҳисобгирии воситаҳои пулии дар ҳисобҳои бонкии хоҷагии деҳқонӣ қарордошта, чун маблағҳои нақдӣ, яқчанд даврахоро дар бар мегирад. Ин даврахоро барасмиятдарории амалиёти аввалия дар ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, сабти маълумоти ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ дар

нусхаҳои бонкӣ, қайди иттилооти нусхаҳои бонкӣ дар сабткунакҳои баҳисобгирии таркиби воситаҳои пулии ғайринақдӣ, сабти маълумоти сабткунакҳои зикршуда дар китоби асосӣ ва дар ниҳоят, тартиб додани ҳисоботи муҳосибӣ дар асоси иттилооти китоби асосиро дар бар мегирад.

Дигар объекти муҳимми хадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ молу маҳсулоти истифодашаванда ва истехсолшаванда мебошанд, ки китоби баҳисобгирии онҳо дар ҷадвали 3.7 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.7. - Китоби баҳисобгирии молу маҳсулот (шакли № 2-ХД)

Сана	Аз кучо ворид шудааст ва ба кучо хориҷ шудааст	Даромад			Харочот		
		Миқдор	Нарх	Маблағ	Миқдор	Нарх	Маблағ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар китоби баҳисобгирии молу маҳсулот реквизитҳо ба монанди сана, сарчашмаҳои бадастдорӣ, инчунин, даромаду харочоти онҳо бо нишон додани миқдор, нарх ва маблағ оварда шудааст. Дар ҳуҷҷати мазкур қайди муҳосибии даромад ва харочоти молу маҳсулот дар санаи муайян нишон дода мешавад. Бо дарназардошти реквизитҳои фарогир доштани ҳуҷҷати мазкур, истифодабарии он дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ мубрам арзёбӣ карда мешавад.

Барои хоҷагиҳои деҳқоние, ки дар онҳо чорво ва паранда парвариш карда мешавад, истифодабарии варақаҳои баҳисобгирии чорво ва паранда дар шаклҳои зерин тавсия карда мешавад (ниг. ба ҷадвалҳои 3.8, 3.9).

Чадвали 3.8. - Варақай баҳисобгирии чорво (шакли № 3-ХД)

Сана	Мавҷудияти шумораи чорво			Даромад									Хароҷот											
				Харид			Дигар воридшавиҳо			Ҳамагӣ			Фурӯш			Дигар хориҷшавиҳо			Ҳамагӣ					
	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Аз кучо	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Аз кучо	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Ба кучо	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чадвали 3.9. - Варақай баҳисобгирии паранда (шакли № 4-ХД)

Сана	Мавҷудияти шумораи паранда			Даромад									Хароҷот											
				Харид			Дигар воридшавиҳо			Ҳамагӣ			Фурӯш			Дигар хориҷшавиҳо			Ҳамагӣ					
	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Аз кучо	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Аз кучо	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Ба кучо	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш	Саршумор	Вазн, кг	Арзиш

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвалҳои 3.8, 3.9 дида мешавад, варақаҳои баҳисобгирии таҳияшуда имконияти сабти мавҷудият ва ҳаракати ҷорво ва парандаро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ доранд. Аз ин рӯ, истифодаи онҳо дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Замин барои хоҷагиҳои деҳқонӣ воситаи асосии муҳим доништа мешавад, ки бе доштани он хоҷагиҳои деҳқонӣ арзи вучуд дошта наметавонанд. Вобаста ба ин, баҳисобгирии замин зарурӣ мебошад ва дар ҷадвалҳои 3.10 ва 3.11 китоби баҳисобгирии майдони замин ва натиҷаи истифодабарии он оварда шудааст.

**Ҷадвали 3.10. - Китоби баҳисобгирии амвол (майдони замин)
(шакли № 5-ХД)**

Номгӯи заминҳо	Майдони замин, га, аз ҷумла:			Асосҳо
	Ҳамагӣ	Истифодабарӣ вобаста ба шакли моликият		
		дар моликияти хоҷагӣ қарордошта	ичора	

Сарчашма: таҳияи муаллиф

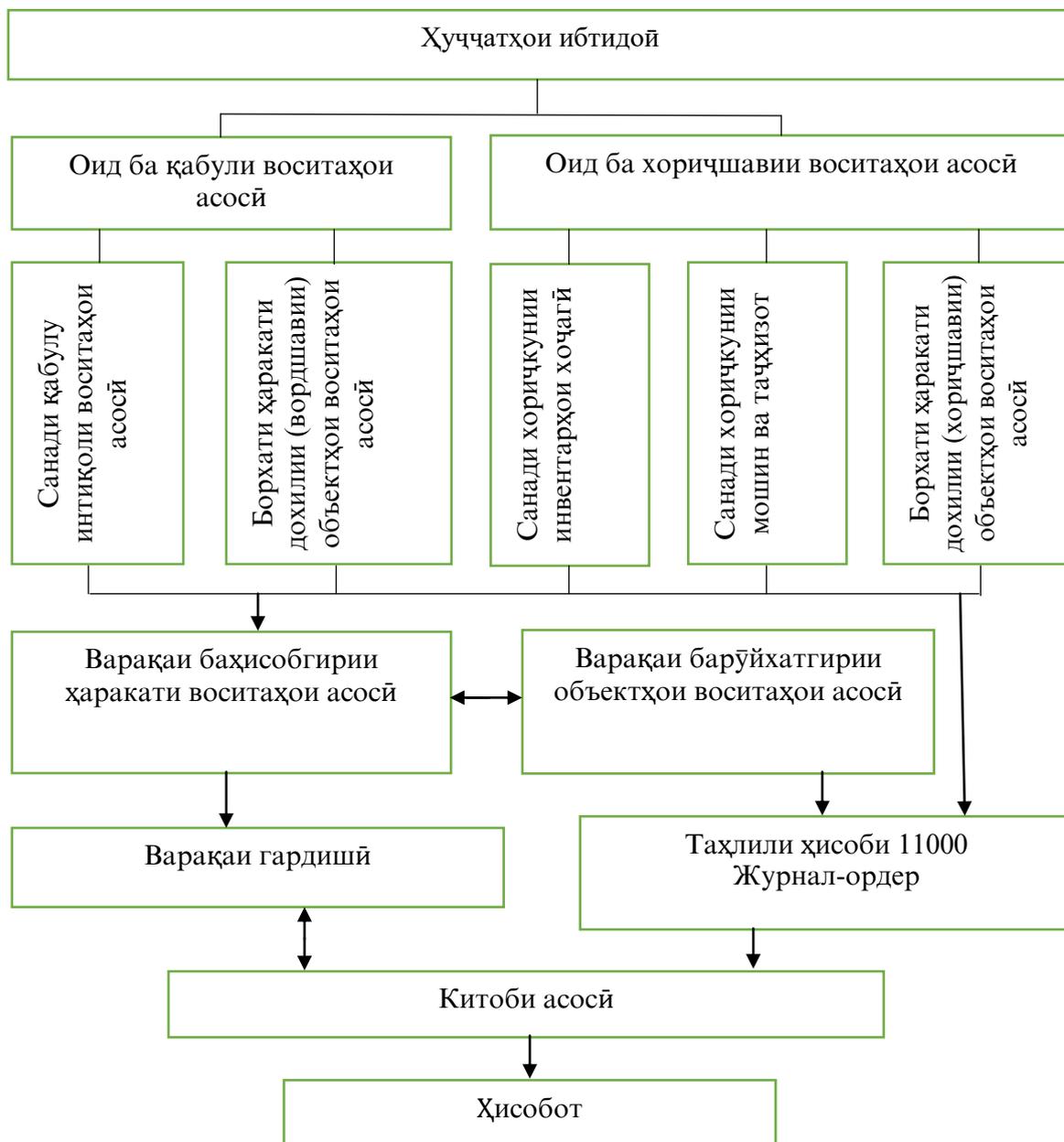
Ҷадвали 3.11. - Китоби баҳисобгирии амвол (натиҷаи истифодабарии замин) (шакли № 6-ХД)

Номгӯи заминҳо	Маҳсулот	Майдони кишт, га						
		2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Воситаҳои асосӣ, ки нисбат ба дигар дороиҳо арзиши баланд доранд, аз ин рӯ, назорати онҳо аз тариқи баҳисобгирии дақику саривактӣ метавонад ҷиҳати самаранок истифодабариашон мусоидат намояд. Варианти тавсиявии варақаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар ҷадвали 3.12 пешниҳод карда шудааст.

Чй тавре ки дар боло қайд намудем, воситаҳои асосӣ барои хоҷагиҳои деҳқонӣ муҳим мебошанд, чунки онҳо дар хоҷагиҳои деҳқонӣ низ омили истеҳсолот мебошанд. Вобаста ба ин, самаранок истифодабарии онҳо аз тариқи назорати баҳисобгирии муҳосибӣ амри зарурӣ мебошад. Аз нигоҳи мо, баҳисобгирии муҳосибии объектҳои воситаҳои асосӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд дорой чунин низом бошад (ниг. ба расми 3.8).

Расми 3.8. – Низоми баҳисобгирии муҳосибии объектҳои воситаҳои асосӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз маълумоти расми 3.8 дида мешавад, ки баҳисобгирии муҳосибии объектҳои воситаҳои асосӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ раванди тулониро дар бар мегирад. Дар хоҷагиҳои мазкур низ баҳисобгирии муҳосибӣ ҳамчун низоми мукамал, ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ оид ба қабулу хоричшавӣ ва санадҳоро оид ба ҳаракати объектҳои воситаҳои асосӣ фаро гирифта, муқоисашавандагии маълумоти воқеию ҳуҷҷатӣ оид ба воситаҳои асосиро таъмин намуда, ба низом даровардани маълумоти баҳисобгирии таркибӣ оид ба воситаҳои асосӣ ва дар ҳисоботи муҳосибӣ нишон додани маълумоти зарурӣ оид ба нишондиҳандаҳои воситаҳои мазкурро дар бар мегирад. Бо дарназардошти низоми нисбатан мукаммали дар расм пешниҳодшуда, истифодабарии онро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ муҳим меҳисобем.

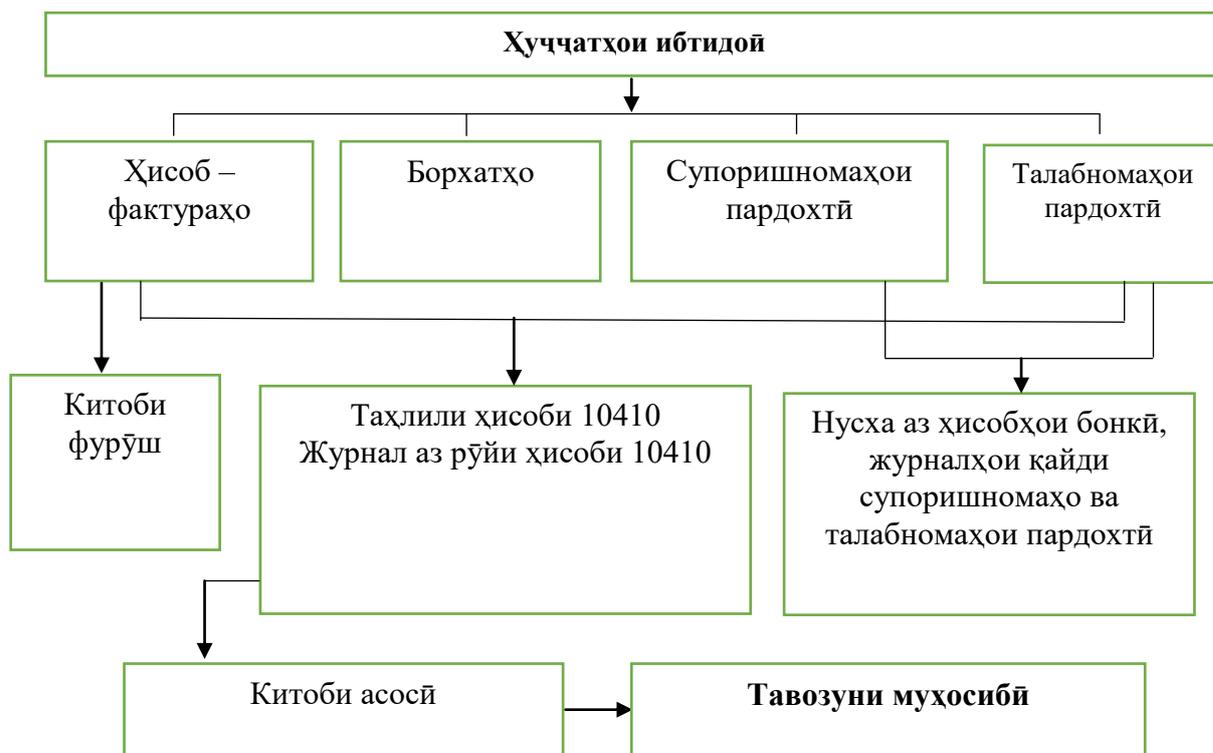
Чадвали 3.12. - Варақаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ (шакли № 7-ХД)

№ р/т	Намуди воситаи асосӣ	Тавсифи воситаи асосӣ	Санаи харид	Миқдор, дона	Арзиш, сомонӣ	Истеҳлок		Хоричшавӣ
						Меъёр, %	Маблағ, сомонӣ	
1.								
2.								
3.								

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре аз нишондиҳандаҳои чадвали 3.12 бармеояд, варақаи таҳияшуда ҳамаи аломату мушаххасоти воситаҳои асосии хоҷагиҳои деҳқониро, шуруъ аз сабти намуди дороиҳо то хоричшавиашон, дар бар гирифта метавонад.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ бо харидорон ва супоришдиҳандагон низ дар ҳамкорӣ қарор доранд. Бинобар ин, ҳисоббаробаркуниҳо байни онҳо бояд ҳатман дар низоми ҳисобдорӣ нишон дода шавад. Низоми тавсияшавандаи баҳисобгирии муҳосибии ҳисоббаробаркуниҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ бо харидорон ва супоришдиҳандагон дар расми 3.9 таҳия шудааст.

Расми 3.9.–Низоми баҳисобгирии муҳосибии ҳисоббаробаркуниҳо бо харидорон ва супоришдиҳандагон

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре аз расми 3.9 дида мешавад, низоми баҳисобгирии муҳосибии ҳисоббаробаркуниҳои хочагиҳои деҳқонӣ бо харидорон ва супоришдиҳандагон ба низоми баҳисобгирии муҳосибии дигар объектҳои дар боло зикршуда шабоҳат дорад. Тартиби баҳисобгирӣ ва сабти иттилоот ягона буда, то андозае сабткунакҳо ва ҳисобҳои муҳосибӣ тафовут доранд. Новобаста ба ҳолати ҷойдошта, истифодаи низоми дар расм таҳияшуда барои хочагиҳои деҳқонӣ тавсия карда мешавад.

Барои баҳисобгирӣ ва пардохти музди меҳнати коргарони хочагии деҳқонӣ варақаи ҳисобкунию пардохти музди меҳнат истифода мешавад, ки он чунин шакл дорад:

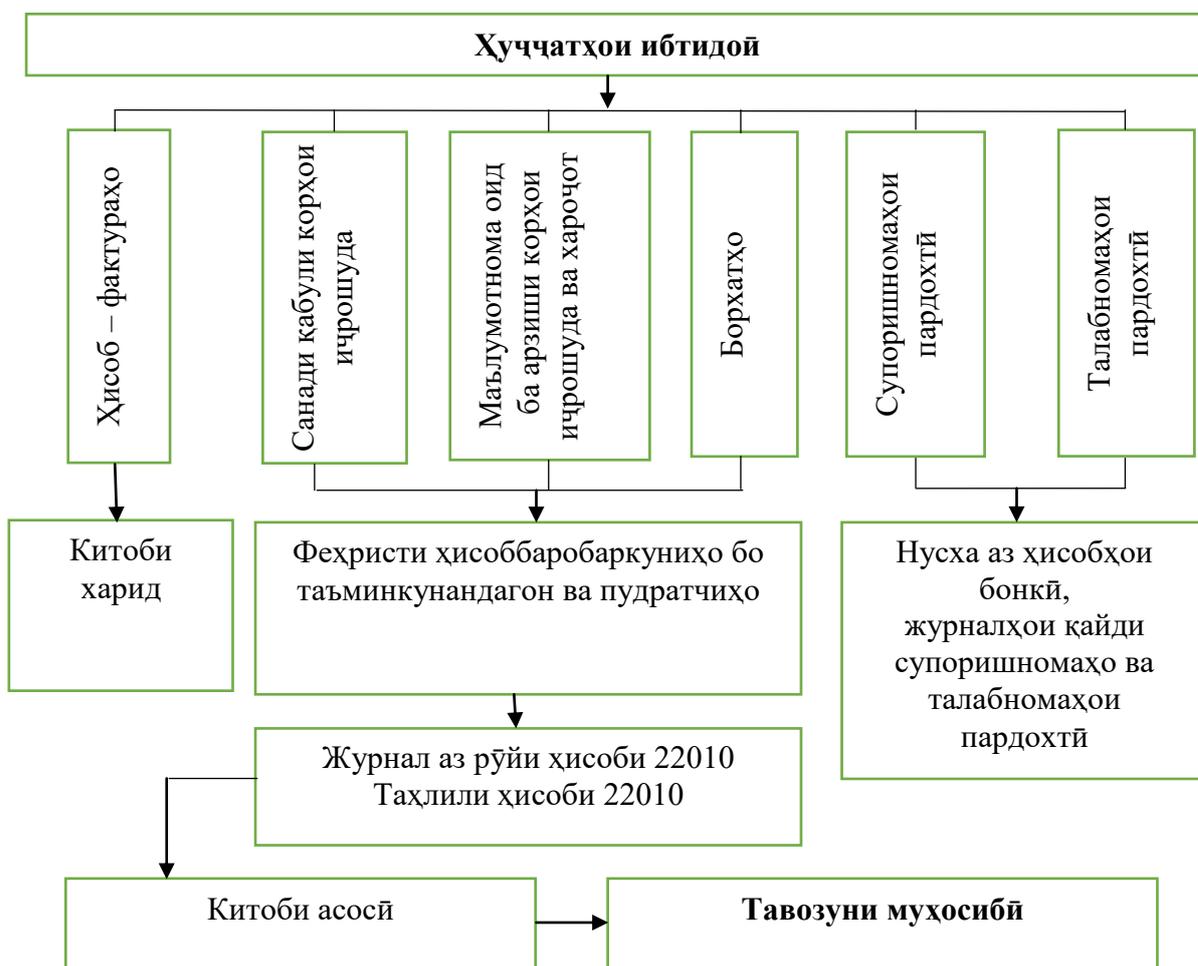
Ҷадвали 3.13. - Варақои ҳисобкунию пардохти музди меҳнати коргарони хоҷагии деҳқонӣ (сомонӣ) (шакли № 8-ХД)

Насаб, ном, номи падар	Музди меҳнат ҳисоб карда шуд	Музди меҳнати ҳадди ақали андозбандинашаванда	Даромади андозбандинашаванда	Андоз аз даромад	Дигар нигоҳдорихо	Маблағ барои пардохт

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои коргарони хоҷагии деҳқонӣ чун коргарони дигар субъектҳои иқтисодӣ бояд музди меҳнат пардохт карда шавад. Аз ин рӯ, ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои мазкур бояд уҳдадорихоро оид ба пардохти музди меҳнат дар варақои ҳисобкунию пардохти музди меҳнат сабт намоянд.

Хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҳамчун субъектҳои фаъоли бахши аграрии иқтисоди миллӣ, дар ҳамкорӣ бо дигар ҷонибҳои муносиб фаъолияти худро пеш мебаранд, ки муҳимтарини ин тарафҳо таъминкунандагон ва пудратчиҳо мебошанд. Муносибатҳои пулию молие, ки байни хоҷагиҳои деҳқонӣ ва таъминкунандагону пудратчиҳо ба вучуд меоянд, ҳатман бояд дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ нишон дода шавад. Бинобар ин, ба ақидаи мо, баҳисобгирии муҳосибии ҳисоббаробаркуниҳои тарафҳои ҳамкорӣ бояд дорои чунин низом бошад (ниг. ба расми 3.10).

Расми 3.10. – Низомии баҳисобгирии муҳосибии ҳисоббарбаркуниҳо бо таъминкунандагон ва пудратчиҳо

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз расми 3.10 бармеояд, ки баҳисобгирии муҳосибии ҳисоббарбаркуниҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ бо таъминкунандагон ва пудратчиҳо чараёни нисбатан мураккабро дар бар мегирад. Чун қоида, корҳои ҳисобдорӣ дар ин объект низ баҳисобгирии ҳисоббарбаркуниҳои мазкурро аз барасмиятдарории иттилооти аввалия то ҷамъбасти маълумоти ҳисоботӣ дар назар дорад. Асоси баҳисобгирии ҳисоббарбаркуниҳо дар ин раванд аз ташаккули иттилооти ибтидоӣ оғоз гардида, сипас корҳои ҳисобдорӣ, банизомдарории маълумот дар сабткунакҳо, таҳлили иттилоот аз мавқеи тасдиқи дурустии онҳо ва ба расмият даровардани нишондиҳандаҳои тавозуни муҳосибиро фаро мегирад.

Барои баҳисобгирии ҳисоббарбаркуниҳо ва дигар амалиёт аз рӯи ҳисобҳои 22010, 10410, 22300, 10520, 11800, 22200, 22100, 22600 варақҳои баҳисобгирии онҳо таҳия карда шудааст (ниг. ба ҷадвали 3.14).

**Чадвали 3.14. – Варақои баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар амалиёт аз рӯи ҳисобҳои
22010, 10410, 22300, 10520, 11800, 22200, 22100, 22600 дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (шакли № 9-ХД)**

барои _____ 2025 с.

Хуччатҳо			Бақияи ибтидоӣ		Гардиши дебитии ҳисобҳо					Гардиши кредитии ҳисобҳо				Бақияи ибтидоӣ	
№ р/т	Сана	Амалиёт	Дт	Кт					Чамъ				Чамъ	Дт	Кт
Ҳисоби 22010															
Ҳамагӣ дар моҳ															
Ҳисоби 10410															
Ҳамагӣ дар моҳ															
Ҳисоби 22300															
Ҳамагӣ дар моҳ															
Ҳисоби 10520															
Ҳамагӣ дар моҳ															
Ҳисоби 11800															
Ҳамагӣ дар моҳ															
Ҳисоби 22200															
Ҳамагӣ дар моҳ															
Ҳисоби 22100															
Ҳамагӣ дар моҳ															
Ҳисоби 22600															
Ҳамагӣ дар моҳ															

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Вараќаи таҳиягардида барои баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо ва амалиёти хоҷагиҳои деҳқонӣ бо фурӯшандагон (таъминкунандагон), харидорони маҳсулоти хоҷагӣ, ҳисоббаробаркуниҳо аз рӯйи андозҳо, амалиёти дохилихоҷагӣ, аз рӯйи уҳдадориҳои ҳисобкардашуда ва уҳдадориҳои бонкӣ истифода мешавад.

Баҳисобгирии муҳосибии хароҷот ва даромади хоҷагии деҳқонӣ оид ба истеҳсол ва фурӯши маҳсулот дар китоби баҳисобгирии даромадҳо ва хароҷот пеш бурда мешавад. Шакли намунавии ҳуҷҷати мазкур дар қадвали 3.15 оварда шудааст.

Қадвали 3.15. - Китоби баҳисобгирии муҳосибии даромад ва хароҷоти хоҷагии деҳқонӣ (шакли № 10-ХД)

дар _____ 2025 с.

№ р/т	Сабтқуниҳо		Маблағ, сомонӣ	
	Сана ва рақами ҳуҷҷати ибтидоӣ	Мазмуни амалиёт	Даромадҳо	Хароҷот
1.				
2.				
Қамъ дар семоҳаи I				
1.				
2.				
Қамъ дар семоҳаи II				
Қамъ дар 6 моҳ				
1.				
2.				
Қамъ дар семоҳаи III				
Қамъ дар 9 моҳ				
1.				
2.				
Қамъ дар семоҳаи IV				
Ҳамагӣ дар соли ҳисоботӣ				

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Аз сохтори китоби таҳияшуда бармеояд, ки дар он санаи амалиёти хоҷагӣ, рақами ҳуҷҷати ибтидоӣ ва амалиёт оид ба даромадҳо ва хароҷот нишон дода мешавад. Хоҷагии деҳқонӣ метавонад даромад ва хароҷоти худро давоми ҳар семоҳа, 6-моҳа, 9-моҳа ва дар соли ҳисоботӣ ба ҳисоб гирад. Ҳуҷҷати мазкур барои тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ манбаи асосии иттилоотӣ баромад карда метавонад.

Барои баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ варақай баҳисобгирии зерин тавсия карда мешавад (ниг. ба чадвали 3.16).

Чадвали 3.16. - Варақай баҳисобгирии даромади умумии хоҷагии деҳқонӣ (шакли № 11-ХД)

дар _____ 2025 с.
(сомонӣ)

Номгӯи нишондиҳандаҳо	2025 с.			
	Семоҳаи I	6-моҳа	9-моҳа	Солона
Даромадҳо аз фурӯши молу маҳсулоти хоҷагӣ				
Харочот				
Даромади умумӣ				

Сарчашма: таҳияи муаллиф

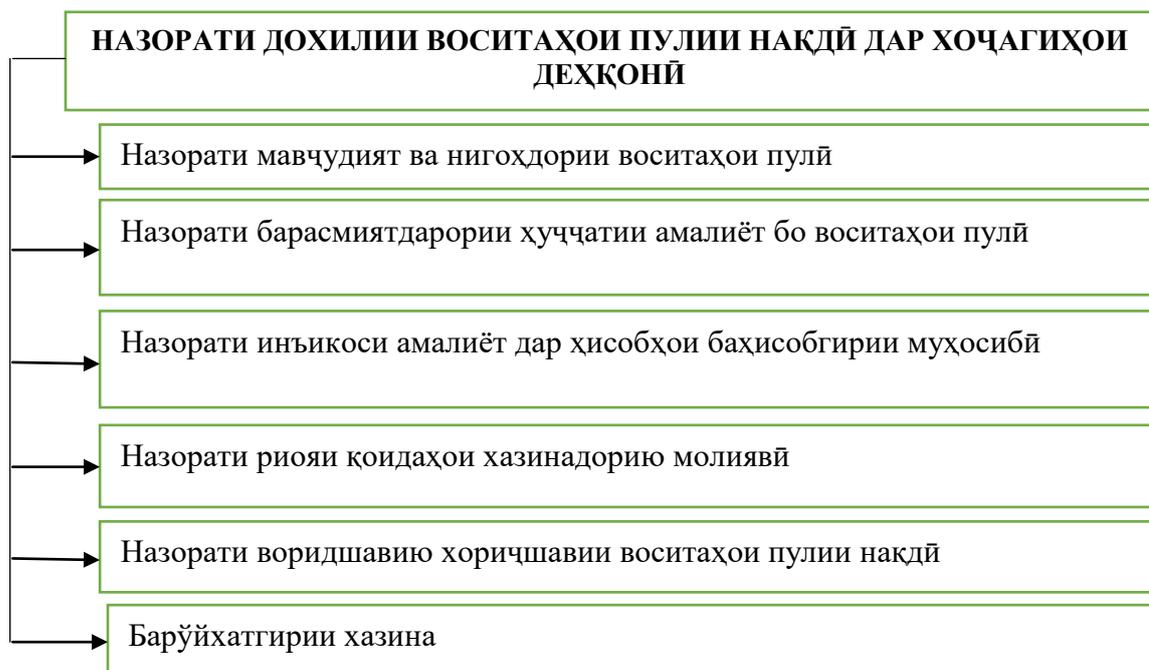
Ҳуҷҷати таҳияшуда барои баҳисобгирии даромадҳо аз фурӯши молу маҳсулоти хоҷагии деҳқонӣ, хароҷоти хоҷагӣ ва даромади умумии он нигаронида шудааст. Дар ин варақа даромадҳо ва хароҷот танҳо бо ифодаи пулӣ нишон дода мешаванд ва барои пеш бурдани баҳисобгирии таркибии даромадҳо ва хароҷоти хоҷагии деҳқонӣ нисбатан муносиб мебошад.

Сиёсати ҳисобдорӣ аке аз санадҳои муҳимми меъёрию методии муҳити дохилии хоҷагии деҳқонӣ мебошад, ки дар асоси талаботи ҳуҷҷатҳои меъёрии берунӣ рафти корҳои ҳисобдориро дар хоҷагӣ танзим мекунад. Унсурҳои, ки дар сиёсати ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ нишон дода мешаванд, аз омилҳои зерин вобаста мебошанд: а) мансубияти соҳавӣ ва намуди фаъолияти хоҷагии деҳқонӣ; б) ҳаҷми истехсол ва фурӯши маҳсулот, шумораи коргарон, арзиши амволи хоҷагӣ; в) сохтори идоракунии хоҷагии деҳқонӣ; г) дараҷаи рушди низоми иттилотӣ дар хоҷагии деҳқонӣ; ғ) заминаҳои моддӣ, яъне мавҷудияти воситаҳои техникии сабти иттилоот ва техникаҳои компютерӣ; д) сатҳи таҳассусмандии муҳосибони хоҷагии деҳқонӣ. Хоҷагидоронро зарур аст, ки дар сиёсати ҳисобдории худ қоида ва усулҳои нишон диҳанд, ки онҳо дар амалияи хоҷагӣ имконияти татбиқшавӣ дошта бошанд.

Тибқи меъёрҳои амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар сиёсати ҳисобдории хоҷагиҳои деҳқонӣ нишон додани ду

гурӯҳи масъалаҳо муҳим доништа мешавад, ки инҳо *масъалаҳои ташкилӣ – техникӣ* ба монанди нақшаи кории ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, тасдиқи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ, тартиботи гардиши ҳуҷҷатҳо, асосҳои ташкил ва гузаронидани барӯйхатгирӣ ва *масъалаҳои методӣ* (меъёр ва қоидаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ) мебошанд.

Новобаста аз он ки ҳиссаи маблағҳои нақдӣ дар сохтори воситаҳои пулӣ сол то сол тамоюли коҳишёрӣ дорад, аммо то кунун амалиёте вучуд доранд, ки ҳаракати маблағҳои нақдиро талаб менамоянд. Вобаста ба ин, назорати воситаҳои пулӣ гарави таъмини самаранок истифодабарии онҳо маҳсуб меёбад (ниг. ба расми 3.11).

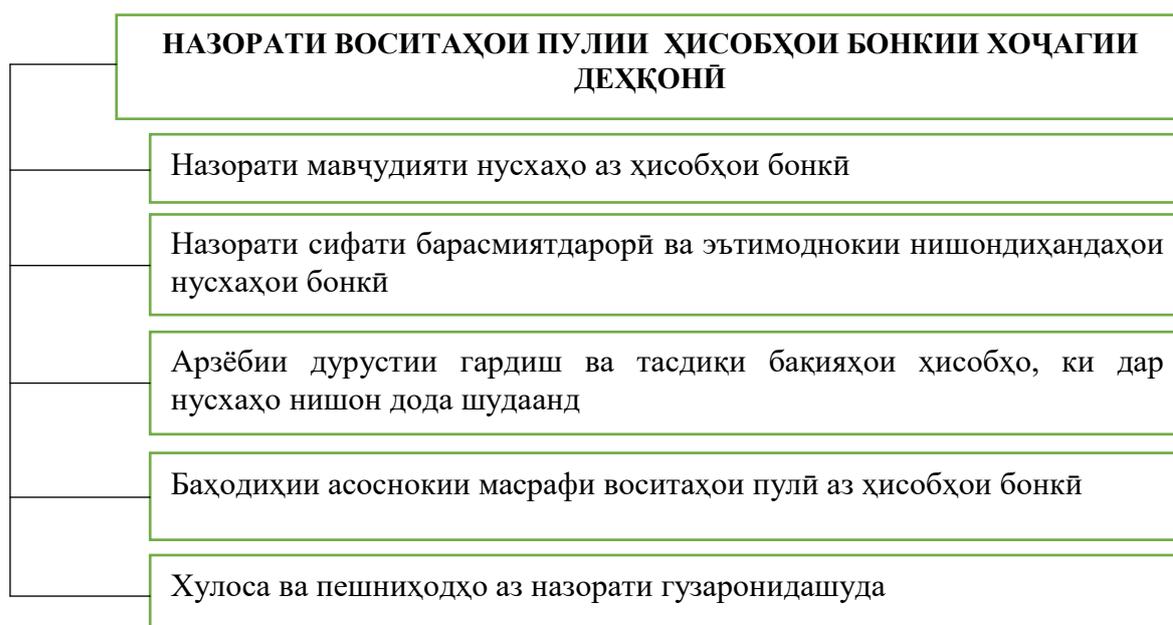
Расми 3.11.– Назорати дохилии воситаҳои пулии нақдӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар расми 3.11 тартиби назорати дохилии воситаҳои пулии нақди хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳия шудаанд. Татбиқи назорат дар чунин самтҳо имконият медиҳад, ки воситаҳои пулӣ дар шароити бехатар нигоҳ дошта шаванд, амалиёт оид ба ҳаракати воситаҳои пулии нақдӣ дуруст ба расмият дароварда шаванд, натиҷаҳо аз амалиёти содиршуда оид ба дохилшавию хоричшавии воситаҳои пулии нақдӣ дар ҳисобҳои мувофиқ

сари вақт ва дуруст сабт карда шаванд, интизоми хазинадорӣ пойдор боқӣ монад ва мувофиқати маълумоти воқеию ҳуҷҷатӣ таъмин карда шавад.

Назорати воситаҳои пулии ғайринақӣ яке аз самтҳои муҳимми фаъолияти хадмоти баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ маҳсуб меёбад. Агар хоҷагии деҳқонӣ тибқи қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бонк суратҳисоб (ҳисоби бонкӣ) кушода бошад, пас, ба назари мо, назорати воситаҳои пулии ҳисобҳои бонкии онро аз тариқи зерин ба роҳ мондан нисбатан мувофиқ мебошад (ниг. ба расми 3.12).

Расми 3.12. – Назорати воситаҳои пулии ҳисобҳои бонкии хоҷагиҳои деҳқонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Муҳосибии хоҷагии деҳқонӣ метавонад аз тариқи пайдарпайии мантикии дар расми 3.12 овардашуда чорабиниҳои назоратиро аз болои воситаҳои пулии ғайринақдии хоҷагӣ амалӣ созад. Самтҳои назоратшаванда, ки дар расм оварда шудаанд, назорати воситаҳои пулиро шуруъ аз маълумоти нусхаҳои бонкӣ то хулосабарориҳо аз назорати гузаронидашуда фаро мегирад. Аз мавқеи ҳамафарогир будани чораҳои

назортии дар расм овардашуда чорӣ намудани онҳоро дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ зарур мешуморем.

Чамъоварӣ, таҳлил ва арзёбии иттилооти зербоби 3.3 ба мо имконият дод, ки такмили корҳои баҳисобгирии муҳосибиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ватанӣ аз тариқи таҳияи низоми комил ва муносиби баҳисобгирии муҳосибӣ ва пешниҳоди ҳуҷҷатҳои ибтидоию сабткунакҳои қайди амалиёти хоҷагидорӣ ба роҳ монем.

1. Муайян гардид, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ корҳои ҳисобдорӣ баъзе аз марҳилаҳоро паси сар менамоянд, ки дараҷаи мураккабии онҳо ба хусусияти фаъолияти хоҷагиҳо вобаста мебошад;

2. Дақиқ карда шуд, ки дар хоҷагиҳои деҳқонӣ чун дигар субъектҳои иқтисодӣ дороиҳои гуногун мавриди истифода қарор мегиранд, ки онҳо вобаста ба намуд, муҳлати истифодабарӣ, ҷойи ҷойгиршавӣ ва дигар хусусиятҳо аз якдигар фарқ менамоянд. Бинобар ин, аз ҷониби муаллиф ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабткунакҳои муносиби баҳисобгирии онҳо пешниҳод шуданд;

3. Пешбурди фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ бе иштироки шарикони иқтисодӣ ғайриимкон мебошад. Аз ин рӯ, ҷиҳати ба тартиб даровардани муносибатҳои байни онҳо баамалоянда низоми баҳисобгирии муҳосибии онҳо таҳия гардид. Ҳамчунин, бо мақсади баҳисобгирии ҳисоббаробаркуниҳо, амалиёти хоҷагидорӣ ва натиҷаи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ нигоҳдорандаҳои мувофиқ ва муносиби иттилоот коркард ва таҳия карда шуданд.

Хулоса оид ба боби сеюм

Омӯзиши шароиту имкониятҳои такмили баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ватанӣ нишон дод, ки мукамалгардонии методика ва рушди фаъолияти хадамоти ҳисобдорӣ дар ин хоҷагиҳо аз ҳалли мушкилоти мавҷуда ва дар сатҳи зарурӣ

истифода карда тавонистани афзалиятҳо вобастагӣ дорад. Дар ин самт хулоса ва пешниҳодҳои зерин коркард шуданд:

1. Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ аз мавқеи рушди ин хоҷагиҳо ба манфиати рушди соҳа ва таъмини амнияти озуқавории кишвар мебошад. Воқеан, амалкарди фаъоли унсурҳои механизми танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ натиҷаҳои мусбӣи тадбирҳои роҳандозишавандаро дар ин самт таъмин менамояд.

2. Амалияи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонии манотиқи кишвар нишон медиҳад, ки ҳалли мушкилоти пешрафт ва рушди ин хоҷагиҳо ба имкониятҳои молиявӣ вобастагии қавӣ дорад. Аз ин рӯ, танзими давлатии онҳоро бо истифодаи фишангҳои молиявӣ амри зарурӣ меҳисобем.

3. Дақиқ гардид, ки яке аз роҳҳои муваффақ шудани хоҷагиҳои деҳқонӣ истифодаи афзалиятҳои рақобатӣ аз ҷониби онҳо мебошад. Вобаста ба ин, такмили шаклҳои ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкории хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-ро муҳим меҳисобем.

4. Зарур мешуморем ки шаклҳои ташкилию иқтисодии фаъолияти соҳибкории хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд тавре роҳандозӣ гардад, то ҷиҳати рушди истеҳсоли молии онҳо мусоидат намояд. Дар ин самт зарур мешуморем, ки истеҳсоли молии ин хоҷагиҳо рушд дода шавад, то ки онҳо аз тариқи истеҳсоли молҳои рақобатпазир дар бозорҳои озуқавории дохилию хориҷӣ мавқеи устуворро ишғол намоянд ва дар таъмини амнияти озуқавории ҷумҳурӣ ҳиссаи назаррас дошта бошанд.

5. Қой доштани зарурати бунёди низоми босамари баландбардории сатҳи касбияти муҳосибони хоҷагиҳои деҳқонӣ аз мавқеи устуворгардони фаъолияти иқтисодии онҳо. Низоми такмили ихтисоси муҳосибони соҳаи кишоварзӣ бояд тавре амал намояд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ, сиёсати дарҳои боз ва шароити рақамикунонии иқтисоди миллӣ он барои баланд бардоштани рақобатпазирии хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидат намояд.

6. Ба мо муяссар шуд, ки чиҳати рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) амсилаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ дар намуди умумӣ, мутобиқ ба шароити иқтисоди рақамӣ ва ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаҳои коркард ва пешниҳод намоем. Ёдовар шудан бамаврид аст, ки амсилаҳои мазкур пешбурди хадамоти баҳисобгирии муҳосибиро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бо дарназардошти шароити мухталиф дар назар доранд.

7. Дар рафти таҳқиқи такмили баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳои муносиби бақайдгирии иттилооти аввалия коркард ва таҳия гардиданд.

Нигоҳдорандаҳои мазкур барои сабти иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ оид ба мавҷудият ва ҳаракати дороиҳо, уҳдадориҳо ва дигар амалиёти дар хоҷагиҳои деҳқонӣ баамалоянда нигаронида шудаанд.

ХУЛОСА ВА ПЕШНИҲОД

Таҳқиқоти иҷрогардида имкон дод, то як қатор нуқтаҳои назариявӣю методӣ, тавсиявӣ ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба рушди назария, методика ва амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таҳия карда шаванд.

Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

1. Дар натиҷаи таҳқиқ муайян гардид, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ субъектҳои фаъоли низоми иқтисоди бозорӣ мебошанд. Ин хоҷагиҳо дар ҳама гуна шароит мавқеи устувор дошта, метавонанд амнияти озукавориро таъмин намоянд ва вобастагии иқтисодиётро аз молҳои озукавории воридотӣ аз байн баранд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бо сатҳи баланди мустақилияти худ ва истифодаи усулҳои бартаридоштаи фаъолият дар баланд бардоштани некуаҳволии иҷтимоию иқтисодии мардуми деҳот нақши калидӣ мебозанд. Дақиқ гардид, ки канорагирии ҳокимияти шуравӣ дар самти бунёди муносибатҳои иқтисодии шаҳру деҳот ҳамчун омили таърихӣ ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) таъсири манфӣ расонидааст. Дар ин чода, татбиқи сиёсати давлатӣ дар баҳши аграрии иқтисодиёт муҳим арзёбӣ мегардид ва дастгирии давлатии онҳо амри зарурӣ буд [1-М; 2-М; 12-М; 13-М].

2. Аз мавқеи назариявӣю меъёрӣ асоснок гардид, ки самаранокии идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ба иттилооти дақиқи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ вобаста мебошад. Аз мавқеи дурнамои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зарурати истифодаи навишти дутарафа, такмил ва рушди шаклу усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо муайян карда шуд. Дар хоҷагиҳои деҳқонӣ истифодаи шакли содакардашудаи баҳисобгирӣ бо дарназардошти принсипи сабти дутарафа муҳим арзёбӣ карда шуд. Хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ), ки субъектҳои мустақили баҳши аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, бинобар ин, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо бояд мушаххас гардонида шавад

ва дар онҳо афзалиятҳои технологияҳои рақамии соҳаи ҳисобдорӣ чорӣ карда шавад [1-М; 6-М; 9-М].

3. Тибқи маҳакҳои ниҳодӣ ва заминаҳои концептуалӣ имрӯзҳо зарурати воқеии истифодабарии нигоҳдорандаҳои комили иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ мавҷуд аст, ки дар шароитҳои мушаххас чиҳати пешбурди саривақтии баҳисобгирии муҳосибию омодакунии ҳисоботи эътимоднок мусоидат намояд. Иттилооти ҳисоботи молиявии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) бояд эътимоднок, пурмазмун ва муқоисашаванда бошад, ки тавонад натиҷаи воқеии фаъолиятро дар давраи сипаришуда ва маълумоти заруриро чиҳати ноилгардӣ ба тасмимҳои оянда дар бар гирад. Бо назардошти мушкилоти ҷойдошта, татбиқи муқаррароти дастурамали соҳавӣ, яъне “Дастурамали пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ” дар хоҷагиҳои деҳқонӣ амри зарурӣ мебошад [3-М; 8-М; 17-М].

4. Равишҳои методологии баҳисобгирии муҳосибиҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд ба концепсияи амалкунандаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ бошад. Вобаста ба ин, риояи ҳатмии муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ва истифодаи чиҳатҳои имконпазири таҷрибаи байналмилалӣ дар шароити хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ)-и ватанӣ амри зарурӣ мебошад. Ҳамчунин, дар ин радиф, тавсия дода мешавад, ки низоми назорати дохилӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ бояд мукамал ва устувор бошад, то барои сари вақт муайяннамоии мушкилоти мавҷуда, пеш аз ҳама, ошкорсозии ҳолатҳои вайронгардии меъёрҳои қонунгузориҳои соҳаи ҳисобдорӣ ва тартиботи дохилӣ муносиб бошад [15-М; 18-М].

5. Маълум гардид, ки дар сурати роҳандозии стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, мақсади нахустини ҳадамоти баҳисобгирии муҳосибӣ қонеъгардонии талаботи

истифодабарандагони иттилоот баромад менамояд. Аз ин рӯ, ноилгардӣ ба чунин мақсад сармоягузорию хоҷагиҳои деҳқониро зиёд намуда, гузариши корҳои ҳисобдориро аз миқдор ба сифат таъмин менамояд. Татбиқи СБҲМ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ методологияи дохилии корҳои ҳисобдориро устувор гардонида, чиҳати коркарди сиёсати ҳисобдорӣ мувофиқ ба таҷрибаи пешқадам мусоидат менамояд [3-М; 14-М].

6. Таҳлилу баҳодиҳии ҳолати имрӯзаи низомҳои ҳисобдорӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) нишон дод, ки дар сатҳи хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ, пеш аз ҳама, хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) водии Зарафшон корҳои ҳисобдорӣ дар сатҳи қаноатбахш ба роҳ монда нашудааст. Мушкилоти ҷойдошта, пеш аз ҳама, инҳо мебошанд: а) истифодаи нокифояи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабтқунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ; б) на дар ҳама хоҷагиҳо ҷой доштани шароити муносиби пеш бурдани корҳои ҳисобдорӣ, яъне набудани утокҳои кории мушаххас, ки барои пешбурди фаъолияти муҳосибии хоҷагии деҳқонӣ нигаронида шудааст; в) амалкарди миқдори нисбатан ками хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки аз имконияти техникаҳои рақамии соҳаи ҳисобдорӣ истифода менамоянд [3-М; 6-М].

7. Маълум карда шуд, ки натиҷаҳои мусбӣ танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ ба амалкарди фаъоли унсурҳои механизми танзимкунӣ вобастагии зиёд дорад. Агар рафтори танзимкунандаи субъект тавре бошад, ки объектро дар сатҳи зарурӣ танзим карда тавонад, иҷрои вазифаҳо расидан ба ҳадафро таъмин кунанд, инчунин шароити имкониятҳои мавҷуда барои танзими босамари ҷорӣ ва бунёди муҳити рушди минбаъдаи фаъолияти танзимкунӣ кифоя бошанд, пас дар натиҷа, амалкарди механизми танзими давлатӣ ба рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ мусоидат менамояд. Дақиқ гардид, ки хоҷагиҳои деҳқонии минтақаҳои ҷумҳурӣ ба дастгирии молиявӣ ниёз доранд. Бинобар ин, агар танзими давлатии онҳо аз мавқеи дастгирии молиявӣ анҷом дода шавад, пас рушди

онҳоро таъмин кардан имконпазир мегардад. Тавре дар расми 3.2 оқибатҳои танзими давлатии хоҷагиҳои деҳқонӣ таҳия гардидааст, асоси онҳоро дастгирии молиявӣ ташкил менамояд [2-М; 18-М].

8. Мукамалгардонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) аз бисёр ҷиҳат ба коркард, ҷорӣ намудани ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабткунакҳо вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, ҷиҳати баҳисобгирии амалиёти молиявӣ-хоҷагидорӣ ва банизомдарории онҳо истифодаи ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабткунакҳоеро муҳим мешуморем, ки тавонанд ҷиҳати ташаккули иттилооти пурра, кофӣ ва эътимоднок мусоидат намоянд. Ҷиҳати такмили методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дарёфти роҳу равишҳои муносиб амри воқеӣ мебошад, ки дар таҳқиқоти диссертатсионӣ онҳо дар намуди амсилаҳо ҷой дода шудаанд. Вобаста ба ин, дар таҳқиқот амсилаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) коркард ва таҳия гардиданд, аз ҷумла: а) амсилаи умумии пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ; б) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ; в) амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст. Амсилаи аввал хусусияти умумӣ дошта, тартиботи пешбурди корҳои ҳисобдориро на танҳо барои хоҷагиҳои деҳқонӣ, инчунин, барои дигар субъектҳои иқтисодӣ дар назар дорад. Амсилаи дувум ҳамафарогир буда, ҷузъиёти ибтидоӣ, усулҳои татбиқшаванда ва танзими ҳадамоти ҳисобдориро дар ҳама зинаҳо фаро мегирад. Амсилаи пешбурди баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар шароити рақамикунонӣ афзалияти иқтисоди рақамиро ифода намуда, иҷрои автоматӣ ва саривақтии корҳои ҳисобдориро пешниҳод мекунад. Амсилаи сеюм, ки ба қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асос ёфтааст, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва дигар амалҳои ҳадамоти

ҳисобдориро аз мавқеи муқаррароти санадҳои қонунгузори амалкунанда таъмин менамояд [15-М; 16-М; 18-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Таҳқиқи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва омодакунию пешниҳоди ҳисобот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и водии Зарафшон нишон дод, ки дар онҳо пешбурди корҳои ҳисобдорӣ ва таҳияи ҳисоботи муҳосибӣ яқранг нест. Дар онҳо низоми нисбатан мураккаби баҳисобгирии муҳосибӣ қорӣ карда шудааст, ки низоми мазкур нусхабардори такрорӣ сабтқоро талаб намуда, меҳнатталабии зиёдро ба вучуд овардааст. Дигар мушкилии қойдошта истифодаи нокифояи сабткунакҳо, пешбурди сабти одӣ ва мадди назар гардидани сабти дутарафа мебошад. Натиҷаи таҳқиқот нишон дод, ки танҳо дар шумораи каме аз хоҷагиҳо низоми комил ва муосири баҳисобгирии муҳосибӣ амал менамояд. Масалан, ин ҳолат дар хоҷагии деҳқонии «Сӯфиён» ба чашм мерасад, ки бинобар ҳаҷми калони корҳои ҳисобдорӣ дар он баҳисобгирии муҳосибӣ аз қониби муҳосиби қироя бо маълумоти махсус дар компютер дар асоси барномаи баҳисобгирии муҳосибии «1С: Қорхона 5.5» пеш бурда мешавад [10-М; 12-М].

2. Аз таҳлилу арзёбии рақамҳои омили расмӣ оид ба истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар сатҳи вилояти Суғд бармеояд, ки онҳо нисбат ба дигар хоҷагиҳои вилоят ҳаҷми нисбатан назарраси маҳсулоти кишоварзиро истеҳсол менамоянд. Вазъияти қойдошта, аз як тараф, нақши қалидии хоҷагиҳои деҳқониро дар таъмини амнияти озуқаворӣ вилоят нишон медиҳанд ва аз дигар қиҳат, зарурати воқеиро ба ташкил ва тақмили баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо пеш меорад. Аз таҳлилҳои гузаронидашуда муайян гардид, ки шумораи хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Суғд давоми солҳои 2018-2024 тамоюли зиёдшавӣ пайдо карда, ҳаҷми истеҳсолоти онҳо низ нисбатан афзоиш ёфтааст. Ошқор карда шуд, ки нишондиҳандаҳои миқдории хоҷагиҳои деҳқонии вилоят оид ба қорводорӣ

дар солҳои таҳлилшуда (2018-2024) мусбӣ нестанд. Дар чунин шароит зарур шуморида мешавад, ки ҳиссаи ин хоҷагиҳо аз ҳисоби доштани чорво дар ҷамъи умумии хоҷагиҳои вилоят бояд ҳадди ақал ба 25-30% расонида шавад. Дар натиҷаи афзоиши имкониятҳои истеҳсолкунӣ ва ҳаҷми истеҳсолоти хоҷагиҳои деҳқонӣ зарурати рушди методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) пеш меояд. Чунки дар ин ҳолат ҳаҷми объектҳои баҳисобгирифташаванда аз қабili захираҳои моддию молӣ (сӯзишворию нуриҳои минералӣ), воситаҳои истеҳсолот ва ҳосили аз хоҷагиҳо ба даст овардашаванда афзоиш меёбад ва баҳисобгирии дақиқу саривақтии онҳо методикаи мукаммали баҳисобгириро талаб менамояд [15-М; 17-М].

3. Муайян гардид, ки баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонии ватанӣ нисбатан ба методологияи умумии мақоми ваколатдори соҳа ва таҷрибаи пешрафтаи байналмилалӣ (СБҲМ) асос меёбад. Вобаста ба ҳаҷми хоҷагии деҳқонӣ, истифодаи методикаи мушаххаси пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ муҳим мебошад [14-М]. Дар таъя ба муқаррароти моддаи 8-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» сабтқунакҳои баҳисобгирии муҳосибӣ коркард ва таҳия гардиданд (шаклҳои №1-ХД – 11-ХД), ки онҳо барои пешбурди баҳисобгирии таркибӣ таҳлили дороиҳо, уҳдадориҳо, даромаду хароҷот, ҳисоббаробаркуниҳо ва дигар амалиёти хоҷагӣ нигаронида шудаанд [14-М; 15-М].

4. Таҳқиқот нишон дод, ки то ба имрӯз дар хоҷагиҳои деҳқонӣ шаклҳои мушаххаси ҳисоботи муҳосибӣ мавҷуд нест. Бинобар ин, зарурати коркард ва таҳияи шаклҳои ҳисоботи моҳона, семоҳа, 9-моҳа ва солона, ки барои ин хоҷагиҳо нисбатан муносибанд ва имконияти инъикоскунии иттилооти низоми баҳисобгирии муҳосибии хоҷагиҳои деҳқониро доранд, ҷой дорад. Бо дарназардошти ин вазъ, дар таҳқиқот чунин шаклҳои ҳисоботи нисбатан муносиб таҳия шуданд: шакли ХД – 1,

ҳисоботи ҳармоҳа оид ба «Музди меҳнат», шакли ХД – 2, ҳисоботи семоҳа «Дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ», шакли ХД – 3, ҳисоботи 9-моҳа «Дар бораи натиҷаҳои молиявӣ хоҷагидорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ», шакли ХД – 4, ҳисоботи солона «Дар бораи дорҳои хоҷагиҳои деҳқонӣ» [3-М; 8-М; 9-М].

5. Хусусияти методикаи баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардид, яъне бо сабаби нисбатан хурд будани гардиши пулиро молӣ, шумораи ками коргарон ва ҳаҷми арзиши дорҳои манкули дар хоҷагиҳо истифодашаванда методикаи баҳисобгирии муҳосибии дар онҳо истифодашаванда нисбатан одӣ мебошад. Бинобар ин, методикаи мазкур комил доништа мешавад, агар он ҳадди ақал чунин шароитро таъмин карда тавонад: а) содагӣ, возеҳият ва яқхелагиро дар сохтани ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабткунакҳо таъмин намояд; б) объектҳои назоратшавандаро дар низоми ҳисобдорӣ пурра инъикос кунад; в) барои сари вақт таҳия намудани маълумоти зарурӣ, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ муҳиманд, мусоидат намояд [6-М; 9-М; 15-М; 17-М].

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ
Санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқӣ

1. Барномаи рақамикунонии соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2025, № 334.
2. Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Душанбе, аз 24.12.2022, №1918.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 24.02.2025 с.).
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25.03.2011 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ». – ш. Душанбе, аз 26.07.2014, №1107.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 20.02.2025 с.).
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон Дар бораи хочагии деҳқонӣ (фермерӣ) аз 15 март 2016. - № 1289. - (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мод. 142. - (Қонуни ҚТ аз 1.10.2025 № 2191). - (Қонуни ҚТ аз 1.10.2025 № 2192).
6. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявӣ-ҳочагии субъектҳои хочагидорӣ ва Нишондоди методӣ оиди татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибии фаъолияти молиявии хочагии субъектҳои хочагидорӣ (Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, № 41).
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 21.12.2021. – [Манбаи электронӣ]. –Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии

Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.01.2021. – [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj

Маводу ҳисоботҳои оморӣ

9. Омори солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. – 2025. – 445 с.
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. – 2024. – 429 с.
11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе. – 2025. – 441 с.
12. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмӯаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе-2025. – 390 с.
13. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2025 (маҷмӯаи оморӣ), Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе – 2025. – 55 с.

Захираҳои электронӣ

14. Безверхий К. В. Бухгалтерский учет биологических активов в фермерских хозяйствах: украинский и зарубежный опыт // Международный бухгалтерский учет. 2013. №10. [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/buhgalterskiy-uchet-biologicheskikh-aktivov-v-fermerskih-hozyaystvah-ukrainskiy-i-zarubezhnyy-opyt> (дата обращения: 12.07.2023).
15. Каримов, Б.Ҳ. Робитаи намудҳои баҳисобгирӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ // Паёми молия ва иқтисод. - 2024. - №4 (43). [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/robitai-namud-oi-ba-isobgir-dar-nizomi-ba-isobgirii-mu-osibii-subekt-oi-i-tisod> (санаи муроҷиат: 13.08.2025).
16. Каримов Н.Я. Харочоти соҳаи сохтмон ва баҳисобгирии он / Н.Я. Каримов, С.А. Абдурахмонов // Паёми молия ва иқтисод. 2023. №4.1 (38). [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/harochoti-soai-sohtmon-va-ba-isobgirii-on> (дата обращения: 17.09.2024).

17. Кот Е.М. и другие. Экономический анализ фермерских хозяйств, роль бухгалтерского учета для его проведения // Право и управление. 2023. №12. [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskiiy-analiz-fermerskih-hozyaystv-rol-buhgalterskogo-ucheta-dlya-ego-provedeniya> (дата обращения: 24.01.2025).
18. Кубанкин А.Н. Предпосылки разработки методики организации бухгалтерского учёта в крестьянских (фермерских) хозяйствах // Концепт. 2015. №5. [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/predposylki-razrabotki-metodiki-organizatsii-buhgalterskogo-uchyota-v-krestyanskih-fermerskih-hozyaystvah> (дата обращения: 26.05.2024).
19. Кулякина Е.Л. Автоматизация бухгалтерского учета в крестьянских фермерских хозяйствах / Е.Л. Кулякина, В.В. Беликова // Форум молодых ученых. 2019. №1-2 (29). [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/avtomatizatsiya-buhgalterskogo-ucheta-v-krestyanskih-fermerskih-hozyaystvah> (дата обращения: 15.03.2023).
20. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 41 «Сельское хозяйство» с изменениями на 17 февраля 2021 года. – Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/420334229?ysclid=lo1p3m1lt8770630164> – Дата доступа: 18.10.2023
21. Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 41 «Сельское хозяйство» / [Электронный ресурс]. - URL: <http://base.consultant.ru/> (дата обращения: 16.06.2025).
22. Наврӯз-Зода Б.Н. Ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Ўзбекистон: муаммоҳо ва дурнамо // Паёми молия ва иқтисод. 2023. №4.2 (39). [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/islo-oti-nizomi-ba-isobgirii-mu-osib-dar-um-urii-zbekiston-muammo-o-va-durnamo> (санаи мурочиат: 07.01.2025).
23. Олимов Д.А. Нақши ҳисоботи идоракунӣ дар низоми идоракунии корхонаҳо / Д.А. Олимов, П.Х. Бобомуродов, С.Р. Раҷабов // Паёми

- молия ва иқтисод. 2024. №2.1 (41). [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/na-shi-isoboti-idorakun-dar-nizomi-idorakunii-korhona-o> (санаи мурочиат: 13.07.2025).
- 24.Олимов Д.А., Абдурахмонов С. Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ: назария ва амалияи он // Паёми молия ва иқтисод. - 2023. - №1 (35). [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rushdi-ba-isobgirii-mu-osib-nazariya-va-amaliyai-on> (санаи мурочиат: 20.10.2025).
- 25.Положение по бухгалтерскому учету «Бухгалтерская отчетность предприятий» ПБУ 5/2001. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 16.07.2001 года, № 104 [Электронный источник]. - URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/>
- 26.Положение по бухгалтерскому учету «Учет материальнопроизводственных запасов» ПБУ 3/2002. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 11.01.2002 года, № 5 [Электронный ресурс]. - URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/>
- 27.Положение по ведению бухгалтерского учета и бухгалтерской отчетности в Республике Таджикистан. Утверждено Приказом Министерства 340 финансов Республики Таджикистан от 8.02.2023 года, № 9 [Электронный источник]. - URL: <https://moliya.tj/Admin/Documents/GetFile/581>
- 28.Проняева Л.И. Особенности организации бухгалтерского учета и применения систем налогообложения в крестьянских (фермерских) хозяйствах / Л.И. Проняева, О.А. Федотенкова // Международный бухгалтерский учет. 2015. №32 (374). [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-organizatsii-buhgalterskogo-ucheta-i-primeneniya-sistem-nalogooblozheniya-v-krestyanskih-fermerskih-hozyaystvah> (дата обращения: 26.08.2022).
- 29.Семин А.Н. Особенности бухгалтерского учета в крестьянских (фермерских) хозяйствах / А.Н. Семин, Г.П. Селиванова, И.А. Шевченко // Journal of new economy. 2002. №5. [Электронный ресурс]. -

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-buhgalterskogo-ucheta-v-krestyanskih-fermerskih-hozyaystvah> (дата обращения: 27.02.2024).

30. Суслов К. И., Ушаков И. Н., Хаметова А. Р. Бухгалтерский учет и отчетность в фермерских хозяйствах / К.И. Суслов, И.Н. Ушаков, А.Р. Хаметова // Вестник магистратуры. 2016. №6-4 (57). [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/buhgalterskiy-uchet-i-otchetnost-v-fermerskih-hozyaystvah> (дата обращения: 21.11.2023).
31. Ҳоҷиева Ш.А. Ташкили низоми ҳамгиروي таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлилии идоракунии харочот дар корхонаҳои саноати сабук / Ш.А. Ҳоҷиева, Ф.М. Оқилов // Паёми моли ява иқтисод. 2024. №4 (43). [Манбаи электронӣ]. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tashkili-nizomi-amgiroi-taminoti-ba-isobgir-ta-lilii-idorakunii-haro-ot-dar-korhona-oi-sanoati-sabuk> (санаи мурочиат: 18.05.2025).
32. Development of Public Private Partnerships (PPPs) in China, Электронный ресурс. Режим доступа: www.icoste.org/Roundup1206/NoPaper.pdf

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ

33. Абдулмуминзода, Н.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии ва ҳисобкунии арзиши аслии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзӣ [Матн]: монография / А.Н. Абдулмуминзода. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 160 с.
34. Алборов, Р.А. Бухгалтерский учет в крестьянских (фермерских) хозяйствах и сельхозкооперативах [Текст] / Р.А. Алборов, С.М. Концевая. - М.: ДИС, 1996.- 160 с.
35. Борисенко, Е.Н. Продовольственная безопасность России: проблемы и перспективы [Текст] / Е.Н. Борисенко. - М.: Экономика, 1997. - 349 с.
36. Бобомуродов, П.Х. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ. Васоити таълимӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов.- Душанбе: - “Эр-граф”. - 2012. – 216 с.
37. Бурковский, П.В. Государственное регулирование аграрной экономики в Краснодарском крае: монография. Краснодар: Изд-во КубГАУ. 2015. 131с.

- 38.Коныгин, А.А. Фермерское хозяйство США [Текст] / А.А. Коньгин. - Под ред. В.Ф.Башмачникова. - М.: Агропромиздат, 1989. - 207 с.
- 39.Касл, Э. Эффективное фермерское хозяйствование [Текст] / Э. Касл, М. Бекер, А. Нелсон. - Пер. с англ. и предисл. А.А. Белозерцева. – М.: Агропрмиздат, 1991. - 496 с.
- 40.Каримов, Б.Ҳ., Асосҳои баҳисобгирии муҳосибӣ. Васоити таълимӣ [Матн] / Б.Ҳ. Каримов.- Душанбе: ДБССТ, 2024. – 324 с.
- 41.Маркс, К. Процесс капиталистического производства взятый целиком // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. – Т.25.Ч.2. – С.684.
42. Мусаева, З.А. Проблемы и перспективы развития малого предпринимательства в АПК депрессивного региона // Никсоновские чтения. 2006. №11. – 265 с.
- 43.Низомов, С.Ф. Баҳисобгирии идоракуни [Матн]: китоби дарсӣ / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, С.Х. Раҳимов. - Душанбе: Ирфон, 2017. – 324 с.
- 44.Петренко, И.Я., Чужинов П.И., Исмуратов С.Б. Экономика крестьянского хозяйства,- М.: Интерпракс, 1995. - 328 с.
- 45.Постникова, Л.В. Как организовать учет и отчетность [Текст] / Л.В. Постникова. - М.: Информагротех, 1999. - 108 с.
- 46.Пизенгольц, М.З. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве в 2 томах / М.: Финансы и статистика; Издание 4-е, перераб. и доп.-2003. - 896 с.
- 47.Пизенгольц, М.З. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. Ч.2. [Текст] / М.З. Пизенгольц, А.П. Варава, Ф.И. Васькин. - М.: Колос, 1994. - 480 с.
- 48.Учет и финансы в крестьянских (фермерских) хозяйствах / Ф.И.Васькин, М.З.Пизенгольц, О.Э.Вальтер и др.- М.: ВСХИЗО, 1994. - 112 с.
- 49.Ҳафизов, А.З. Татбиқи баҳисобгирии идоракунии стратегӣ дар низоми идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / А.З. Ҳафизов // Рушди баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар шароити рақамикунонии иқтисодӣ: маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ (ш. Душанбе, 26 март соли 2022). – Душанбе: ДБССТ, 2022. – 276 с.

- 50.Хушвахтзода, Қ.Х. Таҷрибаи лабораторӣ аз баҳисобгирии муҳосибӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Н.М. Собирзода, Д.Т. Расулов. – Душанбе: Сино, 2022. – 322 с
- 51.Чаянов, А.В. Крестьянское хозяйство: Избр.Тр./АН СССР Ин-т экономики и др., Редкол: А.А. Никонов (отв.Ред) и др. – М.: Экономика, 1989. – 159 с.
- 52.Шестов, Д.А. Учет товаров сельскохозяйственного производства в оптовых, снабженческо-сбытовых предприятиях и фермерских хозяйствах [Текст] / Д.А. Шестов - М.: Маркетинг, 1995.- 158 с.
- 53.Шарифов, З.Р. ва дигарон. Баҳисобгирии бухгалтерӣ дар соҳаи кишоварзӣ [Матн]: китоби дарсӣ / З.Р. Шарифов ва дигарон. - Қисми 1. - Душанбе: ДАТ ба номи Ш.Шотемур. – 2013. – 164 с.
- 54.Шарифов З.Р., Бобомуродов П.Х. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ. Васоити таълимӣ [Матн] / З.Р. Шарифов, П.Х. Бобомуродов.- Душанбе: - “Ирфон”. - 2015. – 256 с.
- 55.Энгельгардт А.Н. О хозяйстве в Северной России и применении в нем фосфоритов: сборник с.-х. статей 1872-1888 гг. / А.Н. Энгельгардт. – СПб. Издание А.С. Суворина, 1888. – 523 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо

- 56.Абдулмуминзода, Н.А. Рушди методикаи ҳисобкунии арзиши аслии шартӣ муҳими таъминоти иттилоотӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / Н.А. Абдулмуминзода // Маводи конференси I илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатии молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд». - (ДМТ III. Душанбе 19-20 январи соли 2024). - С.24-31.
- 57.Акопян, С.Э. Опыт организации учета в крестьянских (фермерских) хозяйствах [Текст] / С.Э. Акопян // Экономика сельскохозяйствующих и перерабатывающих предприятий. - 1993. - № 9. - С. 40-42.
- 58.Акрамова, Ҳ.А. Хусусиятҳои баҳисобгирии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Ҳ.А. Акрамова, М.Н. Раҷабзода // Маводи

- конфронси I илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатии молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд». - (ДМТ ш. Душанбе 19-20 январи соли 2024). - С.32-37.
59. Безруких, П.С. Промежуточная бухгалтерская отчетность: новые правила [Текст] / П.С. Безруких // Главбух. – 2000. - № 7. - С. 8-24.
60. Боробов, В.Н. О многоукладной экономике в аграрном секторе [Текст] / В.Н. Боробов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1998. - №8. - С.43-45.
61. Барфиев, К.Х. Основные факторы конкурентоспособности продукции дехканских (фермерских) хозяйств Республики Таджикистан [Текст] / К.Х. Барфиев, Н.М. Собиров, М.Д. Эргашева // Вестник Таджикского национального университета. – 2013. – № 2/2 (107). – С.53-56.
62. Барфиев, Қ.Х. Такмилдиҳии ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисобот мувофиқи стандартҳои байналхалқии ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) дар сектори аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Қ.Х. Барфиев, Н.М. Собиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. – № 2/2 (107). - С- 30-34.
63. Бычков, М.Ф. Организация учетного чараёна в фермерских кооперативах [Текст] / М.Ф. Бычков, П.А. Кусенко // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1999. - № 12. - С. 42-45.
64. Бычков, М.Ф. Учет в крестьянских (фермерских) хозяйствах [Текст] / М.Ф. Бычков, Н.В. Бакулина, О.П. Харитонова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1991. - № 8. -С. 39-42.
65. Дадоматов, Д.Н. Таҳияи усули баҳисобгирии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи СБҲМ [Матн] / Д.Н. Дадоматов, Б.М. Қўзибоева // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Баҳши илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2022. – №.1-1(95). – С. 206-212.

- 66.Ерофеева, М.Е. О порядке заполнения формы 5-КХ «Ведомость финансовых результатов» [Текст] / М.Е. Ерофеева // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 1999.- № 12.- С. 40-41.
- 67.Зинченко, А.П. Тенденции и проблемы использования производственного потенциала крестьянских (фермерских) хозяйств [Текст] / А.П. Зинченко // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2001. - № 10. - С. 17-20.
- 68.Исмаилов, М.И. Организация учета в крестьянских (фермерских) хозяйствах [Текст] / М.И. Исмаилов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1997. - № 6. - С. 24-27.
69. Игнатов, В.Д. Состояние и пути развития фермерских хозяйств Московской области [Текст] / В.Д. Игнатов, Н.М. Иванов, М.А. Мамедов // Экономика с.-х. и перераб. предприятий. - 2000. - № 10.- С. 24-26.
- 70.Кесян, С. В. Отличительные особенности учета биологических активов в соответствии с МСФО и РСБУ / С. В. Кесян, Н. В. Кузнецова, С. С. Каменева, Г. А. Ходус // Вестник Академии знаний. – 2021. – № 45 (5). – С. 176–183.
- 71.Калачева, Е.А. Учет в крестьянских (фермерских) хозяйствах [Текст] / Е.А. Калачева, Н.А. Климцов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.- 1992,- № 9.- С. 14-18.
- 72.Калемуллоев, М.В. Чанбаҳои назариявии баҳисобгирии идоракунӣ [Матн] / М.В. Калемуллоев, М.М. Файзализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 4. – Р. 5-12.
- 73.Каримов, Б. Х. Исследование национальных систем бухгалтерского учета / Б. Х. Каримов // Экономика в теории и на практике: актуальные вопросы и современные аспекты: сборник статей XIX Международной

- научно-практической конференции, Пенза, 25 августа 2024 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2024. – С. 35-38.
- 74.Каримов, Б.Х. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б. Х. Каримов, М. Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2024. – № 3(53). С.150-156.
- 75.Каримов, Б.Ҷ. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б. Ҷ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2(41). – Р. 15-21.
- 76.Киселев, В.В. О порядке ведения бухгалтерского учета в крестьянском (фермерском) хозяйстве (юридическом лице) // Бух. учет: прил.- 2000. - № 4.- С. 55-56.
- 77.Климцов, Н.А. Годовой бухгалтерский отчет за 1999 год предприятий сельского хозяйства [Текст] / Н.А. Климцов // Главбух: Учет в сельском хозяйстве. - 2000. - № 1. - С. 2-12.
- 78.Кошонова, М.Р. Раванди татбиқи СБҲМ дар баҳисобгирии муҳосибии хоҷагии қишлоқ [Матн] / М.Р. Кошонова // Муаммоҳои гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъи кунунӣ ва дурнамо. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ. - Душанбе, 2023. - С. 406-410.
- 79.Кузнецова, Э.Г. Проблемы развития крестьянско-фермерских хозяйств / Э.Г. Кузнецова // *Oeconomia et Jus*. 2021. № 3. – С.19-25.
- 80.Курбонов, А.К. Хусусиятҳои ҳоси баҳисобгирии бухгалтерӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / А.К. Курбонов, У.Ф. Ғаниев // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 80-солагии Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Уроқов Д.У. дар мавзӯи «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» (Қисми 2). (ДМТ ш. Душанбе 21-23 юми майи соли 2022). - С.257-261.

81. Махшулов, С.Қ. Қарзҳои бонкӣ ва мавқеи онҳо дар ташаккули заминаҳои рушди хоҷагиҳои деҳқонӣ [Матн] / С.Қ. Махшулов, Б.Б. Хоҷаев, Қ.С. Сафаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2018. - №7. - С. 120-124. ISSN 2413-5151.
82. Морозов, Д.В. Правовое положение крестьянских (фермерских) хозяйств [Текст] / Д.В. Морозов // Главбух: Учет в сельском хозяйстве. - 2000. - № 3. - С. 54-57.
83. Марйч, Ф.Н. Организация бухгалтерского учета в фермерских хозяйствах [Текст] / Ф.Н. Марйч // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 1993. - № 11-12. - С. 35-37.
84. Милосердов, В.В. Аграрная реформа: необходимость перемен Милосердов В.В. // Экономика с.-х. и перераб. предприятий. - 2000, - № 1. - С. 11-14.
85. Мирзоалиев, А.А. Бухгалтерский учет в высших образовательных учреждениях: бюджетирование и его исполнение [Текст] / А.А. Мирзоалиев, Е.А. Мирзоалиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2021. – № 4-1(38). – С. 38-51.
86. Мирзоалиев, А.А., Шаропов, А.Д. Влияние искажений в финансовой отчетности на принятие инвестиционных решений [Текст] / А.А. Мирзоалиев, А.Д. Шаропов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. - № 4 (29). – С. 226-235.
87. Низомов, С.Ф. Развитие системы стратегического управленческого учета в сельскохозяйственном производстве [Текст] / С.Ф. Низомов, А.Х. Файзуллоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 7. – С.5-13. ISSN: 2413-5151
88. Низомов, С.Ф. Хусусиятҳои баҳисобгирии харочоти истеҳсолии маҳсулоти кишоварзӣ [Матн] / С.Ф. Низомов, Д.Қ. Икромов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. - №2. – С. 51-60.

89. Низомов, С.Ф., Шобеков, М.Ш. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления [Текст] / С.Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссик-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, - 2015. - № 2-1 (9). – С. 216-221
90. Одинаев, Ч.О. Баландбардории сатҳи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Ч.О. Одинаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2020. - №8. - С. 117-121. ISSN 2413-5151.
91. Олимов, Д.А. Истифодаи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар ширкатҳои сохтмонӣ [Матн] / Д.А. Олимов, П.Х. Бобомуродов, С.Р. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. - № 3 (37). – С. 241-250.
92. Петров, В.П. Учет в крестьянских хозяйствах // Экономика с.-х. и перераб. предприятий,- 1993,- № 6. - С. 36-41.
93. Петров, А.М. Формирование отчетности в соответствии с требованиями МСФО как объективная необходимость на современном этапе развития РФ [Текст] / А.М. Петров, Л.А. Мельникова // Проблемы современной экономики. – 2017. - № 2 (62). – С. 105-107.
94. Попов А.А. Аграрный потенциал России: перспективы развития.- М.: Экономика, 1998.- С.3-8.
95. Раҳимов, С.Х. Модели баҳисобгирии харочот ва даромадҳо дар корхонаҳои сайёҳӣ [Матн] / С.Х. Раҳимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). – С. 66-74
96. Саидахмадов, Ф. Самтҳои асосии такмили низоми давлатии фаъолияти андозбандӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ [Матн] / Ф. Саидахмадов, Ф.Б. Муродова // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2023. - №4/2 (39). - С. 167-174. ISSN: 2663-0389.
97. Сайфиддинзода, С.С. Вазъи муосири ташкили баҳисобгирии идоракунии дар шароити рақамикунонӣ [Матн] / С.С. Сайфиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2 (41). – С. 28-34.
98. Семенов, В.Н. О страховании сельскохозяйственных товаропроизводителей [Текст] / В.Н. Семенов, М.П. Казаков // Экономика

- сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2000. - № 2. - С. 36-40.
99. Ураков, Д.У. Международные стандарты финансовой отчетности и принципы их применения в субъектах Республики Таджикистан [Текст] / Д.У. Ураков, П.Д. Орзуев // Экономика. Управление. Образование. – 2015. - № 2. – С. 76-82
100. Хушвахтзода, Қ.Х. Заминаҳои бунёдгардӣ ва рушди назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.Ҷ. Ҳукматов, Н.Ҷ. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020. – № 2. - С- 5-11.
101. Хушвахтзода, Қ.Х. Сиёсати баҳисобгирӣ чун асоси ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4-1. – С. 5-13.
102. Ҳалимов, П.А. Нақшаи ҳисобҳо ҳамчун модели баҳамоварии ҳисоботи молиявӣ: равишҳои ташаккул [Матн] / П.А. Ҳалимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. - № 3 (48). – С. 231-246.
103. Ҳалимов, П.А. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва самтҳои тақмили он [Матн] / П.А. Ҳалимов, М.Н. Бобишов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 11. – С. 152-159.
104. Ҳукматов, Д.Ҷ. Таҳқиқи фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ чун объекти таъбиқи назорати дохилӣ [Матн] / Д.Ҷ. Ҳукматов // Маводи конференси илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба 80-солагии Арбоби илм ва техникаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Ураков Д.У. дар мавзӯи «Иқтисодиёт, молия, ҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит: афзалиятҳои рушди стратегӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» (Қисми 2). (ДМТ ш. Душанбе 21-23 юми майи соли 2022). - С.274-280.

105. Шарифов, З.Р. Баҳисобгирии муҳосибии истифодаи захираҳои замин ва роҳҳои такмил додани он дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] / З.Р. Шарифов, М.К. Қурбонов // Кишоварз. – Душанбе. - 2021.– № 1 (90).- С.116-119.
106. Шарифов, З.Р. Хусусият ва муаммоҳои ташкили баҳисобгирӣ дар шароити ташаккулёбӣ ва гузариш ба низоми саноатӣ-аграрии иқтисодӣ [Матн] / З.Р. Шарифов // Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсоли «Кишоварз». - №4 (101) – Душанбе. - 2023. - С.-126-132. ISSN 2074-5435.
107. Шарифов, З.Р. Ислоҳот ва танзими ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / З.Р. Шарифов, Ф.Т. Бегов, С.А. Мирзоев // Кишоварз. - 2021. - № 2 (91). -С. 116- 118.
108. Шарифов, З.Р. Такмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ [Матн] / З.Р. Шарифов, С.А. Талбаков // Паёми молия ва иқтисод. - 2021. - № 2 (26). - С. 21-27.

Диссертатсияҳо ва авторефератҳо

109. Абдулмуминзода, Н.А. Рушди баҳисобгирии идоракунӣ ва ташаккулёбии арзиши аслии маҳсулот дар соҳаи кишоварзӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯйи ихтисоси 08.00.08 – Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит / Н.А. Абдулмуминзода. – Душанбе, 2024. – 200 с.
110. Барфиев, К.Х. Конкурентоспособность сельскохозяйственного производства и её учетно-аналитические основы: теория, методология, организация (на материалах Республики Таджикистан) [Текст]: диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук 08.00.12 - бухгалтерский учет, статистика / К.Х. Барфиев. – Бишкек, 2019. - 274 с.
111. Бадалов, Ш.К. Учет и аудит эффективности вознаграждения персонала промышленных предприятий [Текст] / Ш.К. Бадалов // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических

- наук по специальности 08.00.08 / Бадалов Шахриёр Кушибоевич. – Душанбе, 2023. – 175 с.
112. Ғаниев, У.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳлили идоракуни дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08 / Ғаниев Убайдулло Ғайзалиевич. – Душанбе, 2023. – 198 с.
113. Давлатов, Н.А. Роҳҳои таъмини субъектҳои соҳаи кишоварзӣ бо захираҳои молиявӣ қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ аз рӯи ихтисоси 08.00.07 - Молия, муомилоти пулӣ ва қарз. / Н.А. Давлатов. – Душанбе, 2022. – 185 с.
114. Каримиён, М.Б. Рушди методикаи баҳисобгирии воситаҳои асосӣ дар шароити корбурди стандартҳои байналмилалӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯи ихтисоси 6D050800 / Каримиён, Мадинаи Баҳодур. – Душанбе, 2024. – 186 с.
115. Каримов, Б.Ҷ. Методология ва амалияи бунёдшавии низоми миллии баҳисобгирии молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08 [Матн] / Каримов, Баҳодур Ҳасанович. – Душанбе, 2025. – 360 с.
116. Қодирова, Г.Т. Ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои хоҷагидорӣ дар шароити ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ: назария, методология, амалия: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои иқтисодӣ: 08.00.08 [Матн] / Қодирова, Гулмо Толибовна. – Душанбе, 2024. – 380 с.
117. Нестерук, О.А. Развитие бухгалтерского учета в крестьянских фермерских хозяйствах [Текст]: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.12 / Нестерук Ольга Анатольевна. – Ростов-на-Дону, 2009. – 259 с.

118. Расулов, Д.Т. Совершенствование механизма управления конкурентоспособности дехканских (фермерских) хозяйств на региональном агропродовольственном рынке (на примере дехканских (фермерских) хозяйств Хатлонской области): специальность 08.00.05- Экономика и управление народным хозяйством [Текст]: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Расулов Додулло Тоджиддинович. – Душанбе, 2019. – 30 с.
119. Розиев, Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии харочот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Розиев Дилшод Астанақулович. – Душанбе, 2021. – 196 с.
120. Степаненко, Е.И. Учет и отчетность в крестьянских (фермерских) хозяйствах: на примере хозяйств Московской области [Текст]: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.12 / Степаненко Елена Ивановна. – Орел, 2003. – 211 с.
121. Тришканова, И.Е. Развитие бухгалтерского учета в системе управления деятельностью крестьянских (фермерских) хозяйств [Текст]: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 / Тришканова Ирина Евдокимовна. – Ижевск, 2005. – 154 с.
122. Ҳукматов, Д.Ҷ. Рушди низоми назорати дохилӣ дар раванди идоракунии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Ҳукматов Давлатҷон Ҷамшедович. – Душанбе, 2023. – 214 с.
123. Шамсиддинов, М.М. Ташаккул ва такмили ҳисоботи идоракунии дар низоми баҳисобгирии идоракунии (дар мисоли корхонаҳои саноати кӯҳӣ) [Матн]: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмии н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.12 / М.М. Шамсиддинов. - Душанбе, ДМТ - 2022. – 216 с.

ФЕҲРИСТИ КОРҶОИ ЧОПШУДАИ МУАЛЛИФ ДОИР БА МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

А. Мақолаҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои назариявии идоракунии хароҷот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов, Н.Я. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2018. - №7. - С. 82-86. ISSN 2413-5151.

[2-М]. Бобомуродов, П.Х. К вопросу о роли дежканских хозяйств в продовольственном обеспечении населения [Текст] / П.Х. Бобомуродов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. – 2018. - №8. - С. 128-131. ISSN 2413-5151.

[3-М]. Бобомуродов, П.Х. Государственная поддержка как важный фактор эффективного развития сельского хозяйства Республики Таджикистан» [Текст] / П.Х. Бобомуродов, Н.Я. Каримов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе. - 2018. - №8. - С. 163-168. ISSN 2413-5151.

[4-М]. Бобомуродов, П.Х. Ташкили баҳисобгирӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2020. - №8. - С. 133-140. ISSN 2413-5151.

[5-М]. Бобомуродов, П.Х. Хусусиятҳо ва аҳамияти фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар рушди идоракунии иқтисоди миллӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов, Х.Х. Бадалов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе. - 2022. - №1 (40). - С. 29-35. ISSN 2308-054X.

[6-М]. Бобомуродов, П.Х. Истифодаи модели баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (дар мисоли водии Зарафшон) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2023. - №4/2 (39). - С. 222-229. ISSN: 2663-0389.

[7-М]. Бобомуродов, П.Х. Ташаккули низоми баҳисобгирии идорақунӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ: ҷанбаҳои амалӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2024. - №2 (41). - С. 94-103. ISSN: 2663-0389.

[8-М]. Бобомуродов П.Х. Мирзоалиев А.А. Такмилдиҳии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) / П.Х. Бобомуродов, А.А. Мирзоалиев // Паёми молия ва иқтисод. – Душанбе. - 2025. - №4. - С. 175-182. ISSN: 2663-0389.

Б. Мақолаҳо дар дигар маҷаллаҳо ва маҷмуи маводи конференсияҳо

[9-М]. Бобомуродов, П.Х. Хусусиятҳои баҳисобгирии харочот дар хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ)-ии ҶТ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами омори соҳавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: ҷанбаҳои методӣ ва методологӣ” ДДМИТ ш. Душанбе. - 2018. - С. 174-179.

[10-М]. Бобомуродов, П.Х. Муаммоҳои ташаккулёбии хоҷагиҳои деҳқонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯи натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ. – Душанбе. - 2018. - С. 135-137.

[11-М]. Бобомуродов, П.Х. Нақши хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рушди деҳот [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ аз рӯи натиҷаҳои корҳои илмӣ-тадқиқотӣ. – Душанбе. - 2019. - С. 141-143.

[12-М]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии “Баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт”. –

Душанбе. - 2020. - С. 85-90.

[13-М]. Бобомуродов, П.Х. Проблемаҳои муҳими фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конфронси илмӣ-назариявии Коллеҷи техникаи Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ. – Душанбе. - 2020. - С.159-162.

[14-М]. Бобомуродов, П.Х. Масъалаҳои СБҲМ-41 “Кишоварзӣ” дар хоҷагиҳои деҳқонии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” (2020-2040). – Душанбе. - 2020. - С.105-107.

[15-М]. Бобомуродов, П.Х. Тартиби бурдани корҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Механизми татбиқи сиёсати баҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити индустриализунонии мамлакат: воқеият ва дурнамо” (ш. Душанбе, 23-юми октябри соли 2021). - С. 116-124.

[16-М]. Бобомуродов, П.Х. Методикаи баҳисобгирӣ ва идоракунии хароҷот дар хоҷагиҳои деҳқонӣ [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии ҚТ ва солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019-2021), 12-17.04.2021. - С. 541-544.

[17-М]. Бобомуродов, П.Х. Истифодаи нақшаи кории ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводҳои Конфронси илмӣ-назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ (18-21 апрели соли 2022). - С. 446-449.

[18-М]. Бобомуродов, П.Х. Ҷанбаҳои муҳими баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов //

Маводи конференсияи илмӣ- назариявии ҳайати профессорон, устодон ва донишҷӯёни ДДМИТ (ш. Душанбе 27- апрели соли 2023). - С. 288-290.

[19-М]. Бобомуродов, П.Х. Тартиби бурдани баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқони (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи Конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён бахшида ба “30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва “Соли маърифати ҳуқуқӣ” ДДМИТ (ш. Душанбе 24-уми апрели соли 2024). - С. 461-466.

[20-М]. Бобомуродов, П.Х. Совершенствование учета расходов и выхода продукции растениеводства [Текст] / П.Х. Бобомуродов // Материалы XI-ой Международной научно-практической конференции (22-23 октября 2023г., г. Душанбе). Общественный Институт профессиональных бухгалтеров и аудиторов Республики Таджикистан. – 2023. - С.108-110.

[21-М]. Бобомуродов, П.Х. Самтҳои тақомули баҳисобгирии захираҳои истеҳсоли (Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференси I илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами рушди баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил, аудит, андозбандӣ, назорати давлатии молиявӣ: таҳдидҳои муосир ва самтҳои рушд» (ДМТ, ш. Душанбе 19-20 январи соли 2024). - С.70-76.

[22-М]. Бобомуродов, П.Х. Мукамалгардонии шаклҳои ташкилӣ - ҳуқуқии фаъолияти соҳибқорӣ хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Афзалиятҳои стратегии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти индустриалию инноватсионӣ» бахшида ба «Солҳои рушди саноат» (2022-2026) (01.04.2024). - С. 37-39.

[23-М]. Бобомуродов, П.Х. Раванди гузаронишҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи илмӣ – амалӣ ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи “Масъалаҳои мубрами баҳисобгирӣ, таҳлил ва аудит дар шароити гузариш ба

иқтисодиёти рақамӣ” ДДМИТ, (ш. Душанбе, 18-майи соли 2024). - С.12-17.

[24-М]. Бобомуродов, П.Х. Такмилдиҳии баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / П.Х. Бобомуродов // Маводи конференсияи умумидонишгоҳии илмию назариявии ҳайати устодону кормандон, магистрантону докторантон ва донишҷӯён ДДМИТ бахшида ба «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълонгардидани солҳои 2025-2030, «Соли байналмилалӣи ҳифзи пиряхҳо» эълоншудани соли 2025 ва 34-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, (21-26 апрели соли 2025). – Душанбе. - 2025. - С. 42-46.